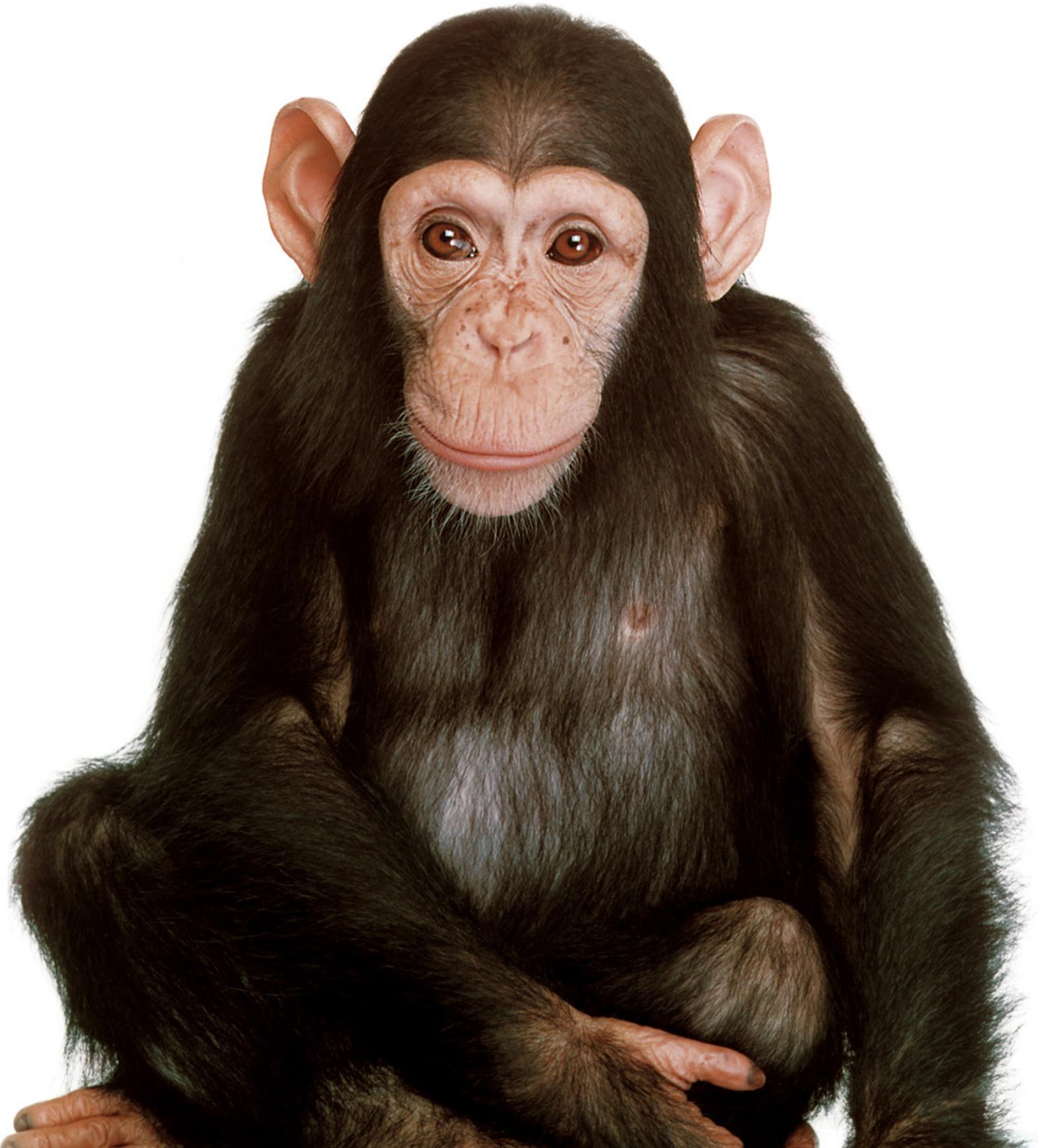

ZORAN RAJIĆ BEOGRADSKIE
ŠIMPANZE

Zoran B. Rajić
BEOGRADSKE ŠIMPANZE

UVOD

Nema sumnje da posetioци zoolоških vrtova pokazuju ogromnu, možda i najveću, radoznalost prema šimpanzama – verovatno zbog najveće duševne i telesne sličnosti sa ljudima. Naučna ispitivanja su pokazala da je razlika između čoveka i šimpanze, što se tiče genetskog materijala, oko 1 %, dok je na planu anatomije razlika oko 60 %. Raznim testovima je, takođe, dokazano da odrasle šimpanze raspolažu inteligencijom predškolskog ljudskog deteta.

Od januara 1989. godine staram se o tim životinjama u Beogradskom zoolоškom vrtu. Septembra 2001. godine sam objavio knjigu "Svet velikih čovekolikih majmuna", koja predstavlja neku vrstu udžbenika za zainteresovane i u kojoj se na skoro svako pitanje u vezi sa ovom temom može naći odgovor, a i savet. Sadržina te knjige predstavlja kombinaciju otkrića poznatih svetskih primatologa koji su do svojih saznanja došli posmatranjem u prirodi i radova onih naučnika koji su proučavali pongide u veštackim uslovima, a sve to je uokvireno iskustvima hraničara majmuna iz poznatih svetskih vrtova i mojim iskustvom.

Ovom knjigom želim čitaocima da predstavim šimpanze Beogradskog zoolоškog vrta, i to prvenstveno putem fotografija, jer poznato je da "jedna slika vredi više od hiljadu reči". Tu staru izreku je mnogo puta potvrdila praksa, a zna se i da je fotografija jedini realni odraz stvarnosti i pouzdani svedok događaja.

Od fotografija kojima sam raspolagao, u knjigu su ušle samo one koje su mi najdraže. Žao mi je što je zagubljeno mnogo bitnih fotografija, koje se nisu nalazile u mojoj arhivi. Mnoge od njih ja sam napravio, i obećano mi je da će ih dobiti, a to se nikada nije dogodilo. Mnogi su dolazili kod mene sa molbom da im se napravi fotografija šimpanza bez ografe i rešetaka. Da bi se napravila takva fotografija mora se prići kavezu, a tada bi šimpanze, ukoliko foto-aparat drži neko nepoznat, počele da divljuju, napadaju, pokušavale bi da otmu foto-aparat... Znači, gotovo sve te fotografije beogradskih majmuna, snimljene izbliza, napravio sam ja tuđim aparatom, ili sam bio u kavezu sa šimpanzom, kontrolisao ga i nameštao, da bi neko na tren prišao i šklijocnuo...

Veliki broj ljudi od detinjstva stiče lažnu sliku o šimpanzama, pa se njihovo znanje o njima zasniva samo na gledanju cirkusa ili dečijih i crtanih filmova, pa su ubedeni da su to umiljate, poslušne i pitome životinje, što umnogome odudara od realnosti.

Pre svega, i u cirkusima i na filmu se koriste mlade životinje, koje nisu polno zrele. Jedino kod takvih životinja postoji strahopоštovanje prema dreseru, koji ih za svaki neuspeh ili neposlušnost kažnjava, a to može biti često, jer su majmuni po prirodi tvrdoglavci i neposlušni. Nigde, ili gotovo nigde, nećete videti odrasle, zrele šimpanze, jer rad sa njima nosi veliki rizik. Kada se odrasli primerci koriste za snimanja daju im se uglavnom sedativi, a i tada se primenjuju specijalne mere predostrožnosti (snajperisti na sve strane).

Njihova prava priroda je, u stvari, životinska. Mužjak šimpanze, na primer, iako potpuno uspravljen doseže samo tri četvrtine visine čoveka, višestruko je

snažniji od njega (raznim eksperimentima je dokazano da jedan šimpanza ima snagu kakvom raspolažu četvorica mladih razvijenih sportista), a zubi mu nisu manji od leopardovih. Razlika je jedino u tome što leopard koji je besan može ugristi svaki predmet koji mu se pruži, dok razbesneli šimpanza zna gde će ujesti, sa tačnim ciljem da pusti krv i nanese bol.

To što se, kad je reč o šimpanzama, vidi u svetu šou-biznisa, došlo je uz njihovu manju ili veću muku i kažnjavanje. Naravno, u dresuri postoje i "nagrade", kao što su: dobra ishrana, pažnja, nežnost, čist i suv kavez – u stvari, to je ono što životinji treba pružiti u svakom slučaju. Kasnije, sa polnom zrelošću, sve te životinje sa kojima se u mладости na taj način radilo završe u nekom zoo-vrtu ili laboratoriji, zaboravljene od onih uz koje su odrasle i koje su volele. Iz tih razloga sam ja veliki protivnik dresure i cirkusa, ali i svih ostalih oblika zloupotrebe životinja u industriji zabave.

Majmuni iz našeg vrta su se bezbroj puta pojavljivali u raznim reklamama, spotovima i filmovima. Vrhunac predstavlja snimanje u svetu poznatog filma "Podzemlje" koji je režirao gospodin Kusturica, u kome su majmuni čudo napravili, a važniju ulogu je odigrao Sami Junior. Ali, želim da napomenem da tokom svih tih snimanja ništa nije urađeno na silu i isključivo po scenariju – životinjama je bilo dopušteno da se u skoro svakoj sceni ponašaju svojevoljno, a snimci su ipak ispalili fantastični. Jedino je majmunica Bambina morala biti delimično uspavana da bi odgulumila uginjanje Samijeve majke raznete bombama.

Jako je bitno i da se razjasni mogućnost držanja ovakvih majmuna kao kućnih ljubimaca. To je moguće samo ukoliko se ima prostora i sredstava da se u okviru imanja napravi kvalitetan i bezbedan objekat koji bi ispunjavao potrebne uslove i u kom bi se šimpanze lagodno osećale. Držanje u kući nije moguće. A dodatne otežavajuće okolnosti čini to što su šimpanze osetljive na stres, kolebanja temperature i lošu ishranu, lako obolevaju i teško se leče – traže mnogo više pažnje i nege od bilo koje druge životinje, i što je jako bitno – mnogo više ljubavi.

Zoran B. Rajić

REKLI SU O RUKOPISU

Kada sam, pre šest godina, kratkim osvrtom na sadržinu rukopisa, pozdravio pojavljivanje knjige Zorana Rajića "Svet velikih čovekolikih majmuna", otvoreno sam se ponadao da njen objavljivanje najavljuje Rajićev dalje bavljenje literaturom ove vrste.

Vreme je, na moje veliko zadovoljstvo, pokazalo da sam bio u pravu.

Radeći bezmalо devetnaest godina u Beogradskom zoološkom vrtu, Zoran Rajić je od početka pedantančno izvršavao zahtevne zadatke koji se tiču uslova smeštaja, zdravstvenog stanja, kondicije i dobrotvori predstavnika veoma osetljivih, po mnogo čemu posebnih životinjskih vrsta, pa je, zahvaljujući predanom i odgovornom radu, dospeo na položaj rukovodioca sektora u kome su smeštene, po mišljenju posetilaca, najatraktivnije, ali, u svakom pogledu, i veoma osetljive životinje – primati.

Za razliku od hrpe školovanih a neobrazovanih, ili, u najboljem slučaju, veoma površno obrazovanih "bijologa", Rajić je brzo ustanovio da je najpouzdaniji put ka uspehu – kad je reč o zanimanju ove vrste – traganje za relevantnim podacima, putem domaće i strane stručne i naučno-popularne literature, uz pažljivo upoređivanje podataka sa ličnim iskustvom. Otkrića do kojih na taj način dolazi, s punim pravom, dostavljaju na uvid zainteresovanom delu javnosti.

Nova knjiga Zorana Rajića, "Beogradske šimpanze", osvetljava, iz namerno određenog ugla, i delić značajnog perioda u istoriji Beo-zoo-vrta, tokom kojega je potpisnik ove beleške rukovodio timom upornih i požrtvovanih ljudi, entuzijasta i u "nemogućim" uslovima, na radost proverenih ljubitelja životinja i sigurnost njihovih ovdašnjih ljubimaca. Verujem da će ova knjiga dospeti u ruke kvalitetnih čitalaca, koji će umeti na pravi način da ocene naš kolektivni trud, kao i Rajićev istraživačko-spisateljski dar.

Mr. Vuk Bojović
direktor Beogradskog zoološkog vrta

Knjiga Zorana Rajića "Beogradske šimpanze" predstavlja i udžbenik stručne namene, i praktični priručnik i svedočanstvo o jednom vremenu. Pored toga, ovo delo upućuje čitaoca na razmišljanje, i zapitanost, o životu uopšte.

Rajić se odlikuje stručnošću kakva se može uporediti sa onom kojom raspolažu najveći svetski autoriteti u ovoj oblasti. Poseban je i po pažnji i poštovanju koje iskazuje šimpanzama.

Dnevnik o odrastanju mladunčadi impresivno je svedočanstvo o danonočnom radu, brizi i požrtvovanju. To nije profesionalizam u duhu zapadne "Frankenštajn" civilizacije, već nepatvorena ljubav, i odgovornost i pružena ruka prijateljstva.

Primer gospodina Zorana Rajića, velikog poznavaoca sveta šimpanza i istinskog ljubitelja životinja, poziv je svim ljudima da budu plemeniti i pažljivi prema životnjama.

Zbog celokupnog njenog sadržaja, teksta i fotografija, ova knjiga zasluguje najvišu ocenu i toplo je preporučujem čitalačkoj publici.

Zoran V. Marčeta
Predsednik Sveslovenskog književnog društva

Ovo je druga knjiga Zorana Rajića; kao i prva, i ona za temu ima čovekolike majmune, s tim što se usredsređuje samo na šimpanze. Iako je heterogena po prirodi tekstova koje njene korice obuhvataju (naime, ima tu opštih podataka o šimpanzama, istorijata šimpanzi beogradskog zoo-vrta, dnevničkih zapisa o trudnoćama, odrastanjima mlađunčadi i ponašanju u kavezima, priručnika o pravilnom postupanju sa jedinkama ove vrste u raznim situacijama itd.), nit koja sve njih povezuje mogla bi se najpreciznije označiti kao autorova posvećenost poslu koji obavljaju – čuvanju i brizi o majmunima vrta na Kalemeđdanu.

Moglo bi se iz prve ruke reći da je Rajićeva knjiga namenjena samo ljudima sličnim njemu – onima koji o majmunima vode brigu profesionalno ili samo volonterski, eventualno i onim posetiocima vrta koji se najviše zadržavaju kod kaveza sa majmunima. Međutim, to bi bilo preusko određenje ove knjige. Naime, u našoj sredini naučnici u čiji predmet proučavanja spadaju majmuni i njihovo ponašanje – pre svih drugih biolozi i psiholozi – nisu napisali o tome ni približno onoliko koliko je napisao Zoran Rajić. Drugim rečima, na našem jeziku prva i druga knjiga Rajićeva su praktično jedina štiva za upoznavanje sa ovim čoveku najbližim živim vrstama. Stoga je krug čitalaca kojima se ova knjiga namenjuje daleko širi. A njen autor je, iako bez formalnog akademskog obrazovanja specifičnog za taj predmet, pokazao svojstva pravog naučnika, od pažljivog posmatranja, preko preciznog beleženja do ubedljivog tumačenja. Gimnazijalac koji radi maturski rad iz biologije, istoričar Beograda, ginekolog, posetilac zoo-vrta, pasionirani ljubitelj životinja, etolog – proučavalac ponašanja viših majmuna, svako ko drži ne samo majmune nego i druge životinje u kući – nači će u ovoj knjizi dosta strana koje će ga privući i dati mu nešto korisno. Najzad, nećemo propustiti da pomenemo kako poslenik kakav je Zoran Rajić, koji toliko voli i poznae svoje štićenike, lako nalazi u njihovom ponašanju i detalje koji će razgaliti i nasmejati čitaoca, poput opisa mlade ženke Zorice koja beži – od svojih čarapa.

Stoga najmanje što možemo da učinimo jeste to da ovu toplu knjigu srdačno preporučimo najširem krugu čitalaca.

Prof. dr. Jovan Mirić
Filozofski fakultet
Univerziteta u Beogradu

Knjiga Zorana Rajića "Beogradske šimpanze" predstavlja obimno i zanimljivo štivo namenjeno čitalačkoj publici širokog interesovanja, različite uzrasne i obrazovne strukture. Jezički i stilski ujednačeno, potkrepljeno nizom fotografija, ovo delo obuhvata poglavlja o životu šimpanza u Beogradskom zoološkom vrtu – o njihovom poreklu, morfologiji, ponašanju, zdravlju, lečenju i reprodukciji.

Realno i obimno su prikazani i problemi osoblja, stručnjaka i Uprave zoološkog vrta pri radu i svakodnevnom kontaktu sa ovim jedinstvenim životinjama. Na elokventan i često šaljiv način, date su i interesantne anegdote koje se odnose na ponašanje šimpanza u nekim specifičnim situacijama.

Pored prenesenih iskustava stečenih tokom rada sa šimpanzama u uslovima karakterističnim za zoološke vrtove, izneseni su i podaci o njihovom načinu života u divljini, o

rasprostranjenosti i ugroženosti ove vrste, kao i sistematika vrste, opšte morfološke karakteristike i razlike između tri poznate podvrste šimpanza.

Na osnovu iznesenog, mišljenja sam da će knjiga autora Zorana Rajića pod naslovom "Beogradske šimpanze" imati svoju publiku i da može predstavljati značajno dodatno štivo za sve osobe zainteresovane za život šimpanza u zoološkim vrtovima. Isto tako, ova knjiga može pomoći u edukovanju dobromamernih posetilaca Beogradskog zoološkog vrta i drugih ljubitelja životinja.

Prof. dr Predrag Simonović
vanredni profesor
Biološkog fakulteta
Univerziteta u Beogradu

Ostvarenje Zorana Rajića "Beogradske šimpanze" je po obimu i sadržaju jedinstvena publikacija ove vrste u izdavaštvu ne samo u Srbiji već i šire, i predstavlja značajan izvor podataka za sve koji žele da prošire svoja saznanja o šimpanzama.

Sa svakom stranicom savremenog čitalac preispituje stare i stiče nove predstave o jednom nedovoljno poznatom svetu, kroz sliku i reč.

Oduševljen šimpanzama i posvećen praćenju njihovog života u Beogradskom zoološkom vrtu, Rajić iznosi svoja lična iskustva stečena tokom rada sa mlađuncima, adolescentnim i polno zrelim šimpanzama, kao i podatke u vezi sa trudnoćama majmunica, ishrani tek rođenih beba majmuna i sl.

Zanimljivost ove knjige, u kojoj se, razumljivo, oseća jak pečat autora, potvrđuje da je teško ostati ravnodušan prema izgledu, ponašanju i načinu života ovih primata.

Prof. dr Zoran Stanimirović
Fakultet veterinarske medicine
Univerziteta u Beogradu

Knjiga pod naslovom "Beogradske šimpanze" autora Zorana Rajića predstavlja interesantno ostvarenje, namenjeno širokoj publici. Koliko je meni poznato, na našem govornom području ne postoji literatura koja se bavi razmotrenom problematikom, a koja je napisana na ovako pristupačan, "pitak" način.

Godinama radeći kao rukovodilac jednog od sektora Beogradskog zoološkog vrta, Zoran Rajić pedantno vodi beleške i prikuplja podatke o primatima. Pre šest godina objavio je knjigu "Svet velikih čovekolikih majmuna", dok je ovoga puta posebnu pažnju posvetio šimpanzama, i to upravo onim iz Beogradskog zoološkog vrta.

Na odgovarajući način, neposredno, dinamično i slikovito, Rajić iznosi činjenice o izgledu, ponašanju, navikama i uopšte o životu šimpanza u Beogradskom zoološkom vrtu. Uz to, obiljem fotografija iz različitih perioda, kao i o interesantnim crticama i anegdotama iz svakodnevne prakse, on pomaže čitaocima da steknu pravu predstavu o ovim jedinstvenim

životinjama, ali i da se obaveste o situacijama i problemima sa kojima se suočavaju ljudi koji se
brinu o njima.

Pojedini delovi teksta se bave interesantnim detaljima vezanim za način života šimpanza
u prirodi i problemima ugroženosti ove vrste u prirodnim staništima. Date su, uz sistematiku
vrste, i opšte morfološke karakteristike.

Mišljenja sam da će knjiga "Beogradске šimpanze" biti veoma interesantna čitalačkoj
publici zainteresovanoj za život šimpanza u zoološkim vrtovima i van njih, kao i da će mnogima
pomoći u boljem razumevanju životinja i njihovih potreba.

Dr Ljiljana Tomović
docent Biološkog fakulteta
Univerziteta u Beogradu

Ova knjiga je plod iskustva i ljubavi autora prema poslu koji dugi niz godina predano
obavlja u Beogradskom zoološkom vrtu. Ne samo svoje radno već i slobodno vreme Zoran
Rajić posvećuje beogradskim šimpanzama, koje nas razonode svaki put kada posetimo
Zoološki vrt. One nam tada izgledaju zdravo, zabavno i druželjubivo, ali o njihovim navikama i
načinu života nedovoljno znamo. Nije zanemarljiv broj posetilaca koji se zapitaju, posmatrajući
ih kroz staklo ili iza zaštitne ograde, kako teče dnevni i noćni život šimpanza, ko brine o
njihovom stanju i ponašanju, zdravlju, ishrani, okruženju...

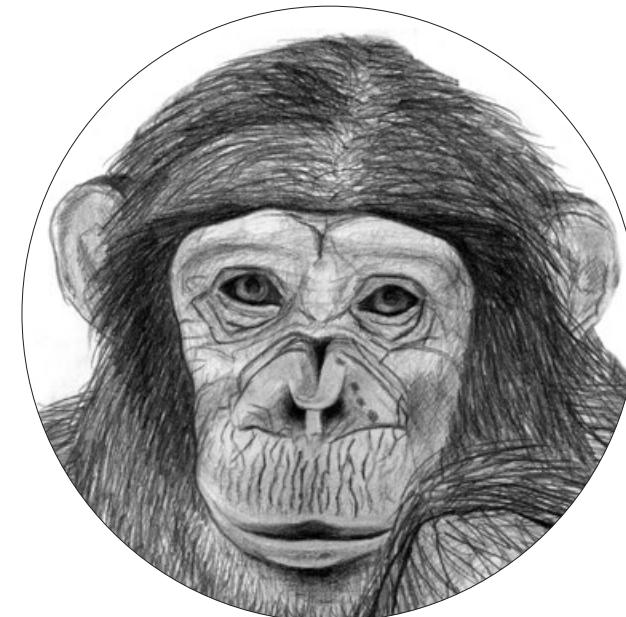
Upravo ova knjiga, "Beogradске šimpanze", čitaocima omogućava uvid u "intimni" svet
tih zanimljivih, dragih ali i opasnih stvorenja. Nesvakidašnjom, a veoma primamljivom
sadržinom, autor izaziva, pa zatim obiljem podataka umiruje našu znatitelju, kad je reč i o
najsuptilnijim detaljima iz života šimpanza u Beo-zoo-vrtu. Od stranice do stranice,
jednostavnim, razumljivim izlaganjem, Zoran Rajić veliki deo svojih iskustava i svoju
posvećenost ovim stvorenjima prenosi na čitaoce. Saznajemo kako se zovu, odakle potiču, kako
se sporazumevaju, od čega boluju, kako se leče, šta vole a šta ne, koje su im vrline i mane, kako
se ponašaju međusobno, a kako u društvu ljudi, pred kamerama i fotoaparatima...

Obelodanivši nam skoro sve detalje koji se tiču rada jednog od sektora Beogradskog
zoološkog vrta, Rajić nam je omogućio i da steknemo nova saznanja o biološkim vrednostima
šimpanza.

Brojne veoma interesantne i veoma kvalitetne fotografije, među kojima ima i takvih koje
su ovom prilikom prvi put dostavljene na uvid javnosti, doprinose ne samo vizuelnom utisku
nega i ukupnom pozitivnom stavu o vrednosti ovog dela.

Dr Marijana Vučinić, vanr. prof.
Fakultet veterinarske medicine
Univerziteta u Beogradu
Predmet: Ponašanje, dobrobit i zaštita životinja

BEOGRADSKE ŠIMPANZE

TAKSONOMIJA

Ordo Primates (red primata – majmuni i čovek)

Ordo Primates obuhvata dva podreda:

Subordo Prosimii (podred polumajmuna)

Subordo Simii - Anthropoidea (podred pravih majmuna)

Subordo Simii - Anthropoidea (podred pravih majmuna)

Subordo Simii - Anthropoidea obuhvata tri natporodice:

Superfamilia Cebioidea - Platyrhini (majmuni Novog sveta)

Superfamilia Cercopithecoidea - Catarrhini (majmuni Starog sveta)

Superfamilia Hominoidea (čovekoliki majmuni i čovek)

Superfamilia Hominoidea (nadporodica čovekolikih majmuna i čovaka)

Superfamilia Hominoidea obuhvata tri porodice:

Familia Hylobatidae (porodica malih čovekolikih majmuna)

Familia Pongidae (porodica velikih čovekolikih majmuna)

Familia Hominidae (porodica ljudi)

Familia Pongidae (porodica velikih čovekolikih majmuna)

Familia Pongidae obuhvata tri roda:

Genus Gorilla (rod gorila)

Genus Pan (rod šimpanza i bonobo)

Genus Pongo (rod orangutan)

Genus Pan (rod šimpanza i bonobo)

Genus Pan obuhvata dve vrste:

Species Pan paniscus (vrsta bonobo)

Species Pan troglodytes (vrsta šimpanza)

Species Pan troglodytes (vrsta šimpanza)

Species Pan troglodytes obuhvata tri podvrste:

Subspecies Pan troglodytes schweinfurthii (podvrsta bonoboliki
šimpanza)

Subspecies Pan troglodytes troglodytes (podvrsta crnoliki šimpanza)

Subspecies Pan troglodytes verus (podvrsta beloliki šimpanza)

DŽEJN GUDAL

Veliki broj podataka o šimpanzama je dobijen zahvaljujući radu čuvene Džejn Gudal (Jane van Lawick-Goodall).

Ona je jula 1960. preduzela terensko istraživanje u Gombeu, tanzanijskom nacionalnom parku (prema međunarodnim pravilima, nacionalni park je područje potpuno zaštićene prirode, koja se štiti zakonom za sva vremena od bilo kakve ljudske upotrebe – zemljoradnje, uzgoja stabala za šumarstvo ili za gradnju koliba ili kuća...).

Gombe ima u širini jedva četiri kilometra, a istočna obala se prostire šesnaest kilometara duž mora. Ovde žive tri grupe šimpanza (preko 160 životinja). Iako one mogu slobodno da se kreću, ipak su zatvorene – ovo utočište je sa tri strane okruženo selima i obradenom zemljom, a na četvrtoj strani je obala mora, gde živi više od hiljadu ribara. Uz sve to, život šimpanza u Gombeu je sigurniji od života mnogih drugih šimpanza u prirodi – ne računajući životinje koje žive u nedostupnim oblastima.

Osnovna teškoća pri posmatranju šimpanza u prirodi je bila to što su one jako plašljive životinje koje i na najmanji šum napuštaju sumnjivo mesto, a pored toga, najveći deo dana mogu provesti visoko u krošnjama drveća.

U početku je rad naučnice bio otežan time što su šimpanze bežale svaki put kada bi im se približila na oko 450 m. Tek posle osam meseci svakodnevног rada, mogla se približiti na 26 m a da pritom životinje ne prekinu svoje aktivnosti. Poverenje životinja nikada ne sme da se izneveri.

Naučnica je otkrila da šimpanze koriste oruđa. Primetila je međusobna ubijanja i ubijanja mладунчadi, ali i prijateljstva i nežne veze majki i mladih. Najvažnije saznanje koje je stekla u celoj svojoj karijeri, vezano je za efekat koji se postiže vaspitanjem mладунaca još u najranijem dobu. Preko 30 godina je posmatrala mладунce kako rastu. Oni koji su imali brižne i emotivne majke izrasli su u pouzdane i uspešne, a oni koje su majke odbacile ili bile grube prema njima, bili su nervozni i imali su teškoća pri stupanju u mirne i opuštene veze. Ljudi mogu kriti efekte svojih trauma iz detinjstva, ali kod šimpanza se to lako primeti. Majmuni nemaju tajni.

ŽIVOT ŠIMPANZA U PRIRODI

Šimpanze žive u gustim džunglama i vlažnim tropskim šumama (obnovljene šume, šume bambusa, močvarne šume), a mnogo ređe u ravnim savanama (koje se graniče sa kišnim šumama), gde drveća može biti samo u blizini poneke lokve.

Žive na prilično velikoj teritoriji, od 10 stepeni severne do 10 stepeni južne geografske širine, od Atlantskog okeana do Tanzanije, od Gambije i donjeg toka reke Kongo na zapadu do obala jezera Viktorija na istoku. Mogu se naći u Kamerunu, Gabonu, Kongu, Ugandi, Tanzaniji, Centralnoafričkoj Republici, Gvineji, Nigeriji, Zairu...

Prema poslednjim podacima organizacije CCCCC (COMMITTEE FOR CONSERVATION AND CARE OF CHIMPANZEES), u Africi ih trenutno živi od 145 000 do 228 000 primeraka.

*

Šimpanze se kreću uglavnom pozemlji, četvoronoške. Prihod u savijaju prste na šakama i opiru se o spoljnju stranu zglobova prstiju, zbog čega na tim mestima,

kao i na tabanima, imaju zadebljanu žuljevitu kožu. Veoma su pokretljive i imaju iznenađujuću brzinu. Sposobne su da prave skokove pomažući se nogama.

*

Bude se posle izlaska sunca i kreću od drveta do drveta u potrazi za hranom. Zanimljivo je videti ih kako usput na razne načine istražuju sve oko sebe. Pažljivo njuškaju i pipaju panj ili deblo koje neobično miriše, gurajući prste u pukotine. Ponekad će otkinuti po koji list, istraživati ga sa svih strana sa najvećom pažnjom, opipavajući ga donjom usnom, a zatim ga najozbiljnijeg izraza lica predati drugima na slično ispitivanje. Na kraju će ga baciti.

*

Zajednica šimpanza zauzima veliku teritoriju, prosečno 8–20 km², u okviru koje ti majmuni vode nomadski način života. U većini slučajeva odraslih ženki u zajednici ima dvaput više od mužjaka.

Članovi zajednice, koja broji do 80 jedinki, ne putuju zajedno. Oni se često kreću okolo i hrane u 4–6 manjih, slabijih grupa (sastavljenih od po 5–6 mužjaka i 4–5 ženki sa mладима).

Sastav ovih grupa se često menja, tako što se grupe ili pojedinci razdvajaju ili združuju jedni sa drugima. Neki članovi su zajedno samo kad imaju zajedničke interese, na primer kada su privučeni naročito bogatim izvorom hrane ili šarmantnom ženkom. Neki će često biti zajedno, jer su se između njih razvile jake veze, ali samo majka i njen mладунче (do osme godine starosti) će stalno biti zajedno.

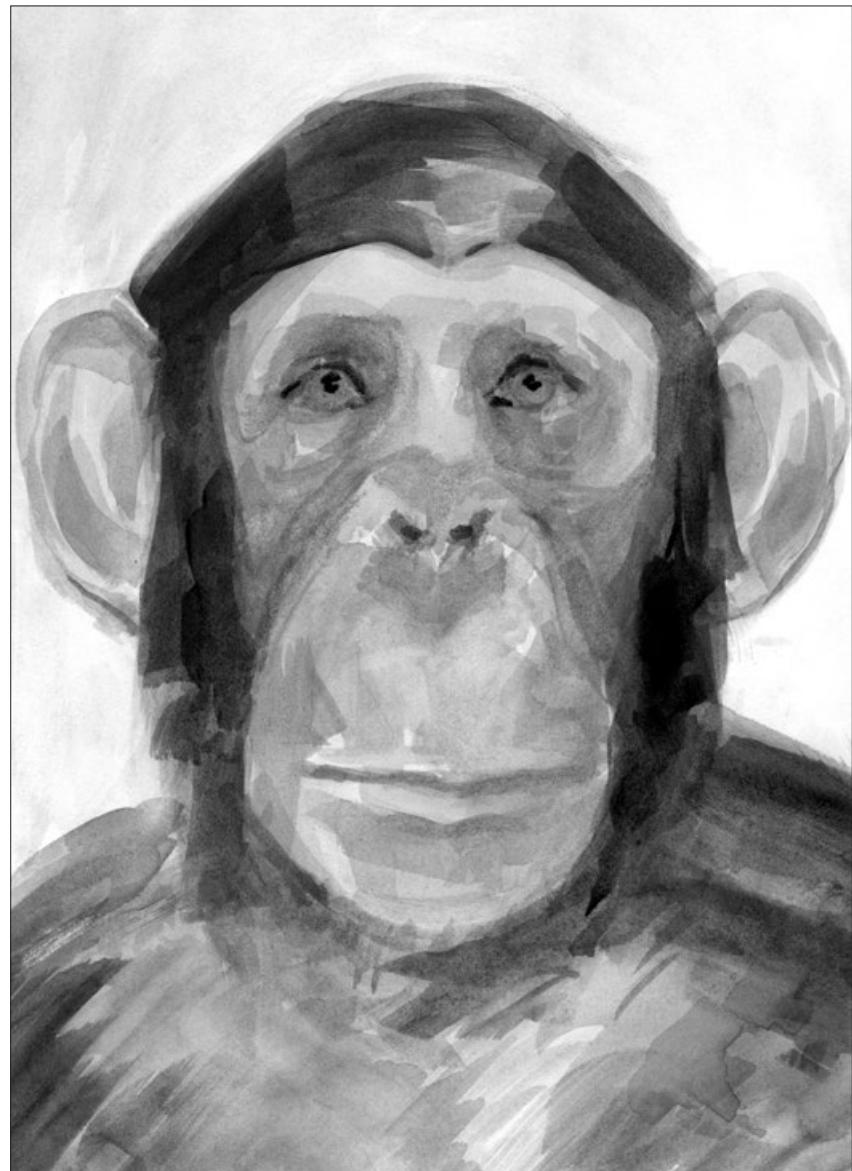
U svakom slučaju, ukoliko nisu zajedno, članovi zajednice se međusobno dozivaju i tako stalno održavaju vezu. Kada članovi jedne grupe pronađu bogat izvor hrane, oni uzbudeno, vikom, obaveštavaju o tome svoje srodnike koji se nalaze u blizini.

*

Šimpanze spavaju, kao i drugi veliki čovekoliki majmuni, u gnezdima od granja i lišća, praveći svake noći novo gnezdo, duž cele teritorije koja pripada grupi. Zapisani su slučajevi da se isto gnezdo koristilo i više puta. Prosečna visina na kojoj se nalazi gnezdo je 12 m iznad zemlje.

Prave ih tako što prvo izaberu granu koja će biti osnova (oblika je višekrake račve, ili su to dve horizontalne grane), zatim savijaju manje grane oko te osnove, pridržavajući svaku na svom mestu stopalima, i na kraju, kada se gnezdo uplete, oblažu ga lišćem.

Odrasli spavaju sami, a mладunci sa majkama, u proseku do svoje četvrte godine, sve dok majka ne dobije novo mладо. Tada oni naprave, prvi put, svoj mali krevetac, pored majčinog.

*

Šimpanze piju približivši usne vodi ili vodu šakom prinoseći ustima. Oni elegantniji, koji raspolažu sa više vremena, mogu se videti kako beru lišće, savijaju ga u oblik čaše, a onda njime dostojanstveno zahvataju vodu i piju. Izbegavaju kvašenje tela vodom.

*

Hranjenje je uglavnom individualna aktivnost i dok se ono obavlja, šimpanze se kreću nezavisno jedna od druge, ili u malim grupama.

Prvi obično jede mužjak koji zauzima čelno mesto u zajednici, ne dozvoljavajući nikome da priđe. Kada on završi, hrani mogu prići i jesti ostali mužjaci, a zatim ženke i mladi.

U većini staništa ishrana šimpanza se sastoji uglavnom od zrelog voća, koje majmuni jedu najmanje 4–6 sati dnevno, odnosno 6–8 časova izgube na traženje hrane. Imaju dva obroka dnevno u određeno vreme, ujutru i uveče. Jedan do dva sata jedu mlado lišće (jedu ga zajedno sa insektima na njemu), naročito posle podne. Za dugih suša, semenjem zamenjuju voće (grejpfrut, smokve, urme...). Hrane se i cvećem, bilnjom srži, sokom mladog rastinja, korom drveća i smolama, lijanama, mladicama, jajima i mladim ptičićima, sitnjim glodarima i malim sisarima (do 10 kg). Ponekad radije jedu gorku i kiselu hranu, većinom nezrelo voće, iako im nezrelo smeta jer ne mogu dobro da ga vare. Viđeni su i da žvaču trulo granje.

Dnevno probaju i do 20 raznih vrsta biljaka, a godišnje čak oko 300.

Životinjsko meso čini svega pet procenata njihove ishrane, a od toga najveći deo čine insekti, koje životinje hvataju rukom ili alatima. Ženke posvećuju dvaput više vremena od mužjaka skupljanju i jedenju insekata. Šimpanzama retko uspeva da ulove ptice, ali zato sisari, pogotovo mali glodari (veverice ili pacovi), niže vrste majmuna i mladunci divljih svinja i antilopa, predstavljaju čest plen. U lovnu na sisare ističu se mužjaci.

Šimpanze upražnavaju ponekad i kanibalizam. Zabeleženo je više slučajeva kada su mužjaci ubili i pojeli mladunce iz susednih zajednica. Jedna ženka sa svojom skoro odrasлом kćerkom je otela novorođenče druge ženke iz svoje zajednice, ubile su ga i pojele. Zabeleženi su i slučajevi kada su šimpanze ukrale i pojele ljudske bebe.

Šimpanze ponekad jedu male količine zemlje koja sadrži određen procenat soli (NaCl).

*

Korišćenje oruđa je dugo pogrešno smatrano privilegijom čoveka, čak osobinom kojom se izdvaja od životinja, jer izrada oruđa ukazuje na razvijene misaone procese.

Pored čoveka, nijedna druga životinja nema sposobnost da kao alate

upotrebi toliko različitih predmeta koliko šimpanze. One koriste alat da bi rešile širok spektar problema, kako u divljini tako i u zarobljeništvu.

Recimo, pripreme glatku jaku grančicu dugačku oko sedamdeset centimetara, spuštaju je u otvor mravinjaka ili termitnjaka i čekaju da se insekti popnu uz nju. Zatim ih, pre nego što insekti imaju vremena da ujedu, "počiste" sa štapa pravo u usta.

Viđeni su majmuni koji su gurali grančice u podzemni pčelinjak i lizali sa tih grančica med.

Štapovi se koriste i za proširivanje rupa, tako da se može dohvati med ili mravi koji žive u drveću.

Viđane su i životinje koje su iz zemlje štapovima iskopavale razno jestivo korenje. Koso zabadajući štap u zemlju, tako da se njime odzdo zahvatao koren, a zatim pritiskujući slobodan kraj štapa, životinja je, sistemom poluge, izvlačila koren iz zemlje.

Šimpanze, takođe, koriste grane da istraže predmete koje ne mogu da dohvate. Kada šimpanza nađe parče trulog drveta, ugura granu u neki od otvora, bocka okolo, a zatim vadi granu i njuška je. Tako proceni treba li da lomi drvo da bi video ima li jestivih crva. Jedan mladi šimpanza, kome nije bilo dozvoljeno da dodirne novorođenu sestruru, polomio je grančicu, dodirnuo bebu njom, a onda granu njuškao.

Posle jela veoma često koriste grančice kao čačkalice.

Važno je napomenuti da šimpanze, pre nego što upotrebe štap, sa njega otkidaju suvišne grančice sa strane i lišće, a ako je štap isuviše debeo, rascepljuju ga.

Hrana do koje šimpanze dolaze koristeći alat je i voće sa debelom ljuskom koja se ne može progristi. Ovo korišćenje "čekića" je zapaženo samo kod šimpanza u zapadnoj Africi. Štapovi i kamenje teško do pet kilograma koriste se da bi se zdrobili ovakvi oklopi (ponekad to rade i bacanjem voća na pločasto stenje).

Za piće koriste listove, koje kao sunđer umaču u vodu ako je u šupljinama drveća ne mogu usnama dohvatiti, a zatim isisavaju. Da bi lišće više upijalo, oni ga prvo sažvaču i izmese.

Lišće koriste i da bi pokrili ranu na zadnjici ili kao toalet papir pri dijarei. Koriste ga i kao krpu da sa sebe obrišu blato, prljavštinu, krv ili lepljive ostatke hrane.

Alat se ne koristi samo prilikom hranjenja. Odrasli mužjaci proklamuju svoju pojavu punu snage tako što bacaju granje i kamenje oko sebe, te se ostali moraju čuvati da ih isto ne pogodi. Šimpanze su, inače, sasvim nesposobne da bace kamen precizno i da pogode cilj.

Zabeležen je slučaj grupe šimpanza koja se kretala savanom. Predvodnik

je odjednom podigao ruku i svi su se zaustavili. Iza omanjeg drveća ležao je mladi leopard. Pauza je trajala vrlo kratko i šimpanze su uz galamu poskakale na drveće, ali ne da bi se spasle. Majmuni su počeli ubrzano da lome grane i da od njih prave batine. Vitlajući batinama i ispuštajući preteće krike, krenuli su na neprijatelja. Leopard nije pobegao, nego je kao i dotad udarao šapama o zemlju i besno mahao repom. Najhrabriji od šimpanza je pritrčao, zamahnuo, i iz sve snage ga udario batinom. Udarac je bio tako jak da je odvalio leopardu glavu. To je bila maketa leoparda, koju su postavili naučnici da bi pratili reakcije majmuna. Da je na mestu makete bila prava, živa zver, bila bi teško ranjena ili čak mrtva.

Šimpanze se često u toku igre mogu videti kako isprobavaju različite mogućnosti objekata. Posmatrači beleže da prva oruđa često i nastaju dosta slučajno, upravo u toku takve slobodne manipulacije, pa tek potom bivaju upotrebljena u praktične svrhe.

Šimpanza upoznaje predmete i njihova svojstva time što ih menja, što ih obrađuje. U toku obrađivanja, šimpanza vrši praktičnu analizu, bilo da predmet raščlanjuje ili mu samo menja izgled. Pritom koristi jedne predmete da bi njima delovao na druge (obrađuje jedne pomoću drugih, ali tako da u ruci drži predmet koji obrađuje a ne oruđe, kvazi predmete kako bi ih omekšao...).

Sve što mu može poslužiti šimpanza će iskoristiti. On je, jednostavno, maštovit u rešavanju problema upotrebotom alata.

*

Šimpanze komuniciraju, pored oglašavanja, i mnoštvom pokreta.

Pozdravljanje je važan društveni obred. Često, svakodnevno pozdravljanje, sastoji se u tome da životinja dotakne telo druge životinje unutrašnjom ili spoljnom stranom šake. Ali kada se šimpanze sretnu posle nekog perioda razdvojenosti, mogu se videti kako se grle, ljube, dodiruju, lupkaju jedno drugo ili se drže za ruke.

Posle čestih svađa i tuča, pobeđeni će često prići napadaču, puzeći ponizno, jadajući se, i ponekad će ispružiti svoju ruku ka njemu. Superiorni pojedinac će odgovoriti na ovakvo ponašanje na sasvim tipičan način. On će dodirnuti, maziti, lupnuti ili zagrliti molioca, koji se tada oseća vidljivo lakše.

Životinja može lupkati po grani pored sebe, ako želi da joj druga pride.

Prijateljski dodiri tela su od najveće važnosti za društveni život šimpanza. Bez sumnje ovo potiče iz dugačkog perioda detinjstva, kada su mlađi, povređeni i uplašeni, tražili zaštitu u majčinom zagrljaju.

Majka dodiruje svoje mlađunče kada hoće da idu dalje ili lupka u stablo kada želi da ono siđe sa drvetom.

Međusobno bištanje, koje smiruje onog kojeg bištu, bez obzira da li je to ljutiti mlađunac ili uplašeni pojedinac niskog ranga, predstavlja opuštanje i za

onog koji biše. Međusobno čišćenje pomaže da se očuvaju bliske veze i učvrste one slabije.

Uprkos prilično dobro razvijenom sistemu komunikacije, šimpanze mogu, odjednom suočene sa opasnošću, ne dajući nikakvog znaka upozorenja drugima, da beže trčeći u potpunoj tišini.

*

Uzroci agresije u zajednici najčešće su odbrana članova porodice, svađa oko hrane i frustracija (osećanje da su iskorisćeni ili zanemareni).

Frustracija se javlja i kada je pojedinac napadnut ili odbijen od strane nekog ko je na višem položaju i kome ne sme da se osveti. On će se tada okrenuti nekom niže rangiranom pojedincu i na njemu iskaliti svoj bes.

Ponekad sukobi mogu izbiti između mužjaka zbog ženki, a ponekad će mužjaci napasti ženke koje ne žele da ih prate u fazi udvaranja. Desi se i da ženke budu napadnute bez razloga, kao da mužjaci moraju povremeno da ih istuku, verovatno zato što je društvo patrijarhalno.

Česta su izazivanja dominantnog mužjaka, koja počinju time što podređeni odbija da se potčini (a obično je već podržan od nekoliko šimpanza u plemenu). Kako napetost raste, ostali članovi grupe biraju strane. Do konačnog prevrata može doći tek posle nekoliko meseci, a za to vreme su učestale tuče i napadi, ali većina rivala prezivi bez većih posledica. Ove sukobe smenjuju periodi pomirenja, kada se suparnici grle i druže.

Mladi agresivni mužjak prvo isprobava svoju snagu na ženkama, a kada ih sve nadjača, počinje da utvrđuje svoj položaj u društvenoj hijerarhiji odraslih mužjaka. Način na koji će mladi mužjak rešiti svaki od ovih zadataka i uzrast u kome će ovo doživeti uveliko zavise od sredine u kojoj je odrastao i prirode njegovih društvenih iskustava. Mladi mužjaci počinju da izazivaju visoko rangirane mužjake zbog zauzimanja pozicije uglavnom sa oko 15 godina, mada postoje zabeleženi primeri mužjaka koji su imali samo 13 godina, što je dosta rano.

Mužjak koji želi da preuzme ulogu vođe čopora, pored fizičkog, može koristiti i psihičko maltretiranje. Zabeležen je slučaj mladog mužjaka koji bi često rano ujutru skakao iznad gnezda ostalih mužjaka i budio ih, a zatim, kad se vraćaju u miru sa hranilišta, istračavao bi iz žbunja i napadao ih, iako je sve to radio i sam u velikom strahu.

Agresija može biti izazvana i jakim vetrovima i pljuskovima, ili nailaskom na potok ili vodopad, koji remete uobičajenu tišinu, te verovatno baš zbog toga šimpanze ovako reaguju. To divljanje može izvoditi mužjak sam, ili u grupi. Mužjak se tada nakostreši i počinje da se lagano ljudi, nekad ritmički mašući granom, vukući je po zemlji, mlataračući njom i bacajući je. Baca i kamenje i udara nogom po zemlji, stvarajući utisak da je veći i opasniji nego što stvarno

jeste. Što je nasilnija i impresivnija ta njihova predstava, to će biti viša njihova pozicija u zajednici.

Kao i sve društvene životinje, uključujući i ljudе, šimpanze mogu često odglumiti svoju prepirku pretećim zvucima i pokretima. Direktni sukob se tako može izbeći, a i opasnost od povreda, čak i po agresora.

Treba napomenuti da grubi sukobi među članovima iste grupe retko traju više od minut-dva i obično nema težih posledica. Sa druge strane, tuča između članova različitih zajednica je bez uzdržavanja i skoro uvek se završava izuzetno ozbiljnim povredama, često i smrću.

Za vreme borbe agresor može udarati svog protivnika šakom ili šutirati. Ali i ujedanje i vučenje pobeđenog okolo je takođe čest primer agresivnog ponašanja. Grebanje i čupanje su omiljene taktike ženki, ali i od njih se može očekivati poneki ujed.

*

Ženka postaje majka svakih pet godina (4–6 godina), sem ukoliko mlado brzo ugine. Tada ponovo zatrudni već kroz nekoliko meseci. Rađa se uglavnom jedno mladunče.

U svom razvoju, od bespomoćnog novorođenčeta teškog svega oko 1,5 kg do zrele jedinke, mladunče šimpanze je upućeno isključivo na majku.

U prvoj fazi odrastanja majka nosi mladunče svuda sa sobom, hrani ga svojim mlekom i spava s njim u istom gnezdu. Ovaj period traje tri do četiri godine. U toku prvih dana mladunče ne pravi nikakve voljne pokrete, osim što okreće glavu da bi dohvatio dojku. Posle sedam nedelja mladunče šimpanze počinje da uočava predmete koji se pokreću u njegovoj blizini, kao što je lice njegove majke ili list koji pada, a u periodu od sedam do devet nedelja pravi prve koordinisane pokrete. U trećem mesecu može da izvodi snažne pokrete i da stoji na tlu držeći se za majčino krvno. Sa šest do sedam meseci mladunče koje se dotad uvek pridržavalо s majčine prednje strane, kako bi mogla da ga zagrlji i zaštitи, zauzima novi položaj – na njenim leđima. Ovo označava drugu fazu u periodu njegovog odrastanja. Posle godinu dana pokazuje interesovanje za čvrstu hranu. Sada već stupa u odnos s drugim mlađuncima, igrajući se s njima. Između prve i druge godine života mladunče i dalje sedi na majčinim leđima kad treba preći veće razdaljine, ali kraća rastojanja može i samo da savlada. U ovom uzrastu sve češće traži čvrstu hranu i počinje da oponaša pokrete i držanje odraslih jedinki, a sve manje vremena provodi na majčinim leđima. U sledećoj fazi mladunče postaje sve nezavisnije u kretanju i ishrani i gradi sopstveno gnezdo gde provodi noć, ali je još pod majčinom zaštitom i skoro uvek je u njenoj blizini. Između sedme i trinaeste godine završava sazrevanje i uklapa se u društvo odraslih jedinki.

Nakon rođenja nove bebe, starije dete postaje, postepeno, samostalnije. Ono je odbijeno od sise, nabavlja hranu samo za sebe, ne jaše više na majčinim

leđima i samo gradi svoje gnezdo za spavanje. Svejedno, jaka veza s majkom se zadržava. Pošto starije dete ostaje potpuno uključeno u porodični život, obično se veza puna ljubavi i brige formira između dece iste majke.

Do devete godine mlađi mužjak provodi većinu vremena sa porodicom. Onda on počinje da se češće druži sa starijim članovima vrste i putuje okolo sa njima. Osnovne dužnosti koje treba da nauči su: patroliranje teritorijom, odbrana teritorije, nalaženje udaljene hrane i lov. On ovakva iskustva ne može da stekne ako ostane s majkom – mora da je ostavi i pridruži se mužjacima. Jedna od bitnih indikacija razvoja nezavisnosti kod mlađih mužjaka je i sve češće grubo igranje sa drugim mlađim mužjacima. Po pravilu, on će za druženje izabrati jednog ili više zrelih mužjaka, članova svoje zajednice. Fasciniran njima, pažljivo

posmatra njihovo ponašanje. Vaspitanje mlađih u čoporu, naročito mužjaka, dosta je blago sve do njihove polne zrelosti, momenta kada dolazi do grubih restrikcija ponašanja koje nameću dominantne životinje, tako da oni postaju sve više nervozni u njihovom prisustvu. Vremenom mlađi mužjak postaje veći i sve agresivniji. On počinje dugu borbu za svoje mesto u zajednici zastrašivanjem ženki, pre nego što se upusti u sukobe sa niže rangiranim odraslim mužjacima. Tokom ovih prilično uzbudljivih godina on održava vezu sa majkom i porodicom i ima njihovu podršku u svojoj borbi za položaj.

Ne postoji bliži odnos u društvu šimpanza od odnosa majke i njene odrasle kćeri. Pre nego što mlađa ženka napuni 10 godina, kada postaje i seksualno privlačna, ona retko napušta svoju majku na više od par sati. Mlađa ženka može da nauči većinu stvari potrebnih za uspešan, zreo život u okviru svoje porodice. Ne samo da može da posmatra majku i majčine prijateljice kako se brinu o svojoj mlađunčadi, već i sama može da pomogne i na taj način stekne iskustvo koje će joj trebati kada i sama bude imala bebu. Takođe može dosta da nauči i o polnom odnosu kada joj je majka u estrusu. Pri kraju adolescencije ona počinje da se povlači dalje od grupe. Za vreme estrusa će se čak ponekad pomešati sa članovima susedne grupe i pariće se sa mužjacima. Posle nekoliko takvih poseta, može se prebaciti u novu grupu za stalno, postati deo nje i tako izgubiti vezu sa svojom porodicom. Umesto toga, ona može osnovati svoju porodicu i u kućnoj zajednici. Razmena mlađih ženki među zajednicama i njihove posete pomažu da se poveća ulog gena i spreče defektna rođenja.

Nisu sve majke podjednako brižne. Dobre se uglavnom viđaju kako uvek daju hrani mlađunčetu kada je zatraži ili mu je čak i same nude, a suprotno tome zabeleženi su slučajevi da se mlađi ne usuđuju da traže hranu, nego jedu otpatke koji ostanu iza majke. Čak se dešava da majke oduzimaju od mlađunaca hranu koju su oni sami pronašli.

Ženka koja je odrastala uz lošu majku je i sama postajala takva: teško bi joj bilo da nosi bebu. Dok bi sedela na drvetu, ukoliko bi dete skliznulo iz naručja ona bi reagovala tek ako bi beba zavilela, a i onda je ne bi dobro postavila, tako da bi beba opet ispala. Često bi dete ostavljala samo i vraćala bi se tek na njegovo vrštanje. Ne bi se nikada igrala sa detetom. Uglavnom bi mlađunci sa ovakvim tretmanom veoma brzo i uginuli. Smrt bebe potresa majke, postaju tada depresivne, gube volju za životom, a u nekoliko slučajeva je primećeno da tada postanu bliskije i čak nerazdvojne sa svojim majkama. Loše majke su tada imale običaj da napadaju slabije ženke sa bebama, da im otimaju mlađunčad da bi ih pojele. S time bi prestajale tek kada bi ponovo ostale trudne.

Brižne majke pružaju maksimalnu ljubav, negu i zaštitu svojim mlađuncima. Ponekad se mogu videti, što je jako dirljivo, neiskusne brižne majke kako danima nose mrtvo mlađunče, uginulo zbog bolesti, i ponašaju se prema njemu kao da je živo.

Priroda prvih iskustava može da ima veliki uticaj na ponašanje šimpanza kada odrastu. Naročito je važna uloga majke u detinjstvu, položaj deteta u porodici i da li beba ima stariju braću i sestre, njihov pol i karakter. Detinjstvo provedeno u sigurnosti će dovesti do samopouzdanja i nezavisnosti u odraslomu dobu. Poremećeno detinjstvo ostavlja trajne ožiljke.

*

Igra mlađih

se prvenstveno sastoji od oponašanja onoga što čine odrasli. Lepo je videti ih kako pokušavaju da nauče da pribavljaju sebi vodu za piće iz šupljeg drveta, tako što u šupljinu zavlaze list savijen u obliku cevčice. Ali čim ovlađaju ovom veštinom, vežba se pretvara u igru. Mlađunci se tada prskaju vodom, hvataju Zubima grančice i listove, nose ih unaokolo, uvlače listove u šupljinu ustima umesto rukama i zanemaruju svoj pravi cilj, izvodeći vratolomje između grana.

Viši oblici igre kod ovih životinja podrazumevaju kombinaciju samostalne igre, lažne borbe i rukovanja predmetima. Primer za ovo je kada šimpanza juri drugu oko velikog drveta, a da bi je razdražila druga joj ispred nosa maše grančicom. Zanimljivo je da gotovo kod svih učesnika u igri postoji neka vrsta samokontrole, kao da svi poštuju određena pravila koja ih sprečavaju da nanesu povredu protivniku.

Mlađe šimpanze se neretko igraju i same – veru se po drveću, nekoliko puta preskaču istu razdaljinu iz mesta u mesto, prave salto, valjaju se po zemlji, ali uglavnom vole da se igraju sa drugim mlađuncima – jure se oko drveta, kroz krošnje, viseci jedno drugo hvataju za ruke i rvu se po zemlji uz griženje, golicanje i udaranje.

Igra mlađima pomaže da se upoznaju sa okolinom. Kroz igru nauče koja je grana dovoljno jaka za skok i vežbaju skokove sa grana. A kad su stariji, igra im pomaže da nauče kako da reaguju pred agresivnjim šimpanzama. U igri se otkriva ko je fizički snažniji, čije su majke više rangirane u hijerarhiji, otkriva se ko se koga plaši i prepoznaje se onaj ko se pretvara da je jači nego što jeste.

*

Zanimljivo je da se šimpanze panično boje zmija i drugih gmizavaca, pa pri susretu sa njima umeju smešno da odreaguju, recimo poput histerične žene. Taj njihov strah se odnosi na sve životinje slične zmijama: kornjače, gliste i slično.

UGROŽENOST ŠIMPANZA

Uništavanje životne sredine i lov najviše ugrožavaju šimpanze.

*

Stanište šimpanza se uništava nezamislivom brzinom. Za drvorečama svuda ostaju džinovske opustošene površine. Jedan drvoreča za samo deset

minuta obori drvo visoko 40–50 m i staro nekoliko stotina godina.

*

U Africi se godišnje ubije preko 4 000 šimpanza.

Lov na mладунчад шимпанза је гроузан. Убијају мајке, младунчад отимају из њихових руку и у шоку одводе у нови живот. Многе мајке бивaju само ранђене, беже и онда умиру од искрвarenja или инфицирања задобијених рана. Младунчад која успеју да побегну, али изгубе мајку, углавном takođe умиру. Често ловци убију и младунца и мајку, а ако друге шимпанзе остану да бране мајку са младунчетом i one stradaju.

*

За већину младунчади после убиства мајке завршава се живот у шуми. Тада почиње кошмарно путовање у неко оближње село или логор неког трговца. Често младунчету завеžu руке и ноге конопцем или жicom, па га затворе у неки sanduk, корпу или смрдљиву врећу. Дрмусање током путовања му ствара ране на vezanim člancima – болни опроштaj od sreće i slobode. Младунчад шимпанза пате, то не треба да зaborавимо, душевно и телесно, исто као деца ljudske vrste. Mnoge mlade животине не преžive ову тортуру, jer usput ne dobijaju nikakvu pažnju i negu. Oni малобројни који izdrže до прве станице, буду у јадном стању. Mnogi су повређени, сви су страшно једни, izgladneli i под velikim šokom, ali неће добити ni utehu ni umirenje. Трговци не znaju za sažaljenje, važan je novac. Чудно је да ове животине uopšte i stignu žive preko мора. Ali, to ne znači i kraj ovog путовања – neke se od njih šalju dalje, i то углавном тајним путевима. Ове животине треба да уђу у земљу као "шимпанзе rođene u zarobljeništvu", jer nije dozvoljen uvoz tih животinja rođenih na слободи. Младунчад која живи дођу до крајnjeg одredišta често су физички и psihički толико слаба да не могу да се опораве. Ljudi који се баве том трговином признавају да на свако младунче које преživi прву годину у новом mestu boravka, dolazi između deset i dvadeset mrtvih животinja.

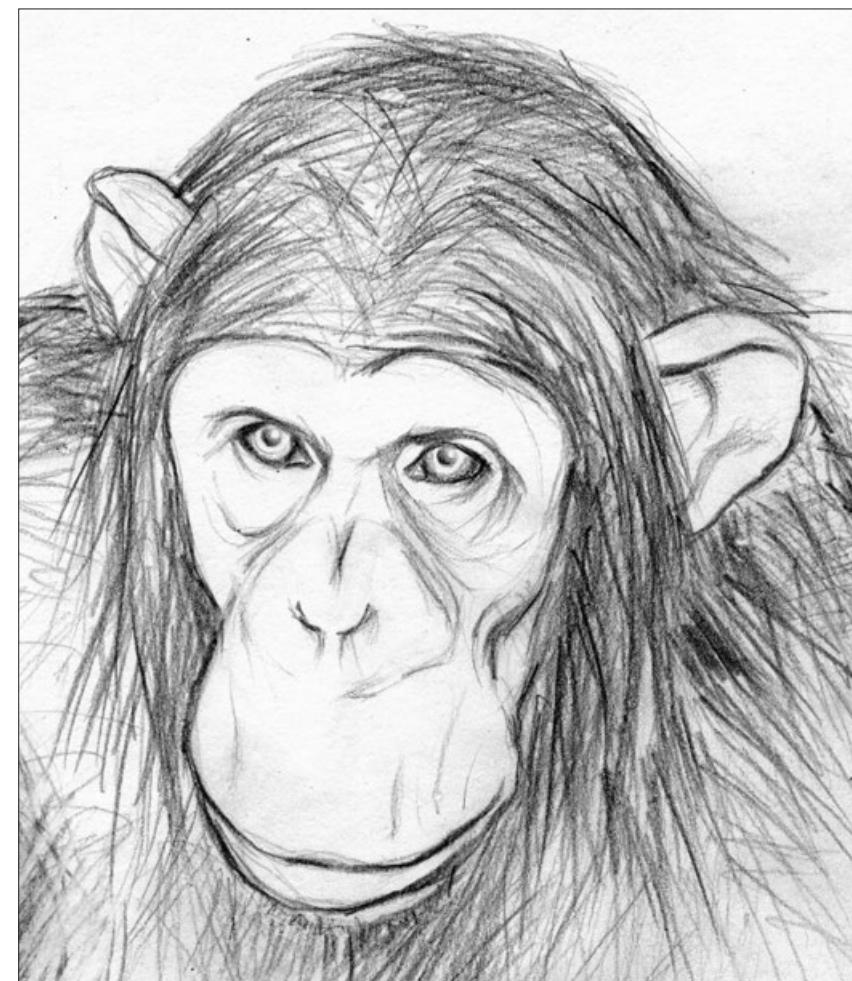
Za младунце је најбоље да заврше у неком добром zoo-vrtu. Међутим, такви вртovi, који ће им пружити сву потребну стручну negu, retki su.

*

У лову на ове животине се користи specijalni patron за сачму у којем се налази devet olovnih kuršuma. S takvom municijom шимпанзе nemaju nikakvih šansi, jer ih široko rasprostrti kuršumi naprostо raznesu. Kad bi ta municija nestala s tržista, pokolj шимпанза bi mogao biti smanjen za 80 %, jer bi bez tih patrona lov na odrasle шимпанзе, које се до последnjeg datha бране од нападаča, bio suviše rizičан.

*

Mlade шимпанзе се zloupotrebljavaju u svetskim turističkim centrima. Njihove gazde су фотографи који добро zarađuju tako što nagovaraju туристе да

se slikaju sa malim шимпанзом обућеним u деčiju odeću. Turisti углавном не помисљају да те животине пате, a vlasnici ih tuku, vade im zube, drogiraju ih...

*

Mnogi ће да шимпанзе имају код kuće, kao ljubimce. S младунцима je to lako. Oblaće ih u pelene, па буду као живе lutke, poslušне, приврžене i slatke. Међутим, posle неког vremena, шимпанзе постaju teret. Tada су jake i ће да

istražuju okolinu. Penju se na zavese, razbijaju stvari oko sebe, pustoše frižider, otvaraju ormare. Sada gazda počinje da uči životinju disciplini. Međutim, to razljuće životinju, tako da ona počinje da ujeda. Zato ih zatvaraju u male kaveze ili ih vezuju lancima. Takve životinje ubrzo završe u lokalnom zoo-vrtu ili nekoj laboratoriji, a one srećnije u centru za rehabilitaciju.

*

Mlade šimpanze koje se koriste u industriji zabave, u cirkusu ili na filmu, ne prolaze bolje. Naravno da je moguće vaspitavati šimpanzu prijateljskim odnosom, ali to da jedan šimpanza bez upotrebe sile bude poslušan je veoma retko. Za vreme treninga dreseri uglavnom prebijaju majmune da bi pristali da slušaju. Koriste, recimo, batinu od olova obloženu gumom, umotanu u novine. Kada istrenirano treba da se izvede, a životinja nije koncentrisana, dovoljno joj je samo pokazati uvijene novine i ona će odmah uraditi ono što se od nje traži. Da ne govorimo o izgladnjivanjima, paljenjima cigaretama ili elektro-šokovima.

*

Pošto su šimpanze fiziološki mnogo slične čoveku, naučnici ih koriste za eksperimente pomoću kojih pokušavaju da saznaju što više o uzrocima i mogućnostima izlečenja ili sprečavanja ljudskih bolesti, o zavisnosti od droge i o duševnim bolestima. Uslovi u kojima žive te životinje, a i sami eksperimenti su, najblaže rečeno, jezivi.

Iako je dokazano da u svim tim eksperimentalnim situacijama organizam šimpanze uglavnom ne reaguje isto kao organizam čoveka, sa eksperimentima se ne prestaje.

Zar nije krajnje surovo to što sebi dajemo za pravo da sečemo, injektiramo i drogiramo životinje, postavljamo im elektrode i želimo da vidimo kakav efekat imaju određene hemikalije i virusi na njih? Samo zbog sličnosti.

*

Trgovina šimpanzama je veoma unosan posao, uprkos novčanim gubicima koji se tu i tamo dešavaju. Današnja tržišna cena jedne mlade zdrave životinje je oko 20 000 dolara. U zemljama njihovog porekla cena jednog šimpanze se kreće između 50 i 500 dolara, u zavisnosti od stanja i zemlje. Na to dolaze još i troškovi avionskog prevoza od 200 do 800 dolara, a sve ostalo je čist dobitak. Trgovci zarađuju ogroman novac.

Niko ne zna koliko je životinja lišeno slobode i živi negde neregistrovano.

*

Šimpanze se koriste i u ishrani. Prepostavlja se da je to kod kanibala zamenjeno ljudsko meso šimpanzinim. Čak mnogi i tvrde da je sličnost između ukusa šimpanzinog i mesa čoveka izuzetno velika.

Bogati stranci često žele sebi da priušte takve grozne delikatese kao, na primer, dimljenu ruku šimpanze, za otprilike dva dolara, dok jedan neuređen

sveže ubijen šimpanza može doneti oko sedam-osam dolara.

Pre transporta u grad, tela tih čovekolikih majmuna bivaju osušena na dimu da se ne bi pokvarila, ili se odmah lageruju kao sveže meso i prodaju na nekoj od brojnih ilegalnih pijaca.

IZGLED ŠIMPANZA

Boja kože šimpanza varira od crne, preko svetlosmeđe, do ružičastobele. Lice može biti vrlo svetlo, naročito kod mlađih. Primećeno je da koža na suncu potamni, to jest reaguje kao čovečija.

*

Dlaka nema na licu, dlanovima, tabanima i prstima, a po ostalim delovima tela je približno jednak raspoređena. Može biti crna, preko prljavosive, do bele na pojedinim mestima. Dlaka je ređa na stomaku, odnosno na prednjoj strani trupa. Mada šimpanzama kosa raste obično dosta nisko na čelu, ipak neki primeri imaju znatno ogoljenje preko temena. Česta čelavost kod odraslih (tipičan trougao na čelu) je više izražena kod ženki nego kod mužjaka. Sa starenjem, otprilike posle dvadesete godine, šimpanze počinju da sede i to prvo na bradi, ramenima i grudima. Kratka bela brada se može videti kod oba pola. Novorođenčad imaju oko anusa beli pramen koji se gubi tokom detinjstva.

*

Lobanja šimpanze je prilično niska. Iznad očiju su jaki koštani grebeni, koji se kod mužjaka skoro uvek mogu videti i na mestu sagitalnog šava duž temena i popreko na potiljku, dok je glava ženke uvek glatka.

Kod ljudi je sazrevanje mozga u detinjstvu mnogo dinamičnije nego kod šimpanza u istom periodu. Mozak šimpanze je pri rođenju mnogo zreliji, a svi parametri mnogo stabilizovaniji nego kod čoveka – ali to je tako samo u početnim razvojnim stadijumima.

Ušne školjke su izuzetno velike i izbačene (klempave), a po anatomskom izgledu slične ljudskim. Uši se nikada ne pokreću niti uspravljuju, tako da su one, što se tiče funkcije, u istom rudimentiranom stanju kao i kod čoveka.

Nosni skelet je nizak i ne štriči posebno iznad gornje vilice. Nozdrve su male. Čulo mirisa im je jako loše razvijeno. Usne su velike, tanke, rastegljive i pokretljive.

Zubi kod mužjaka su daleko snažnije razvijeni nego kod ženki, očnjaci su kod oba pola vrlo jaki. Mladunci sa petnaest meseci imaju sve mlečne zube (dvadeset, kao i kod čoveka), koji se počinju menjati već u trećoj godini.

Vilice i zubi šimpanza su slični ljudskim, ali veći u odnosu na lobanju. Njihov vilični zglob je manje pokretljiv nego kod čoveka, što onemogućava velike bočne pokrete. Zbog toga im se zubi troše i dobijaju oblik šiljaka, za razliku od zaobljenih zuba kod čoveka.

Vrat im je kratak.

Anatomska građa šimpanzinog grkljana i mehanizam disanja omogućavaju bogatu vokalizaciju, ali zbog različitih fonetskih elemenata ne može imitirati ljudski govor, uprkos velikim umnim sposobnostima. Glasni krici mužjaka se mogu čuti na udaljenosti većoj od kilometra.

*

Trup im je izuzetno snažan i veliki. Imaju 13 pari rebara. Karlica je uska i visoka. Kod oko 30 % jedinki mogu se naći zadnjični žuljevi. Šimpanza hoda polusušpravljen. Pri hodу ugao između kičme i nogu nije prav kao kod četvoronožaca, niti u ravnoj liniji kao kod ljudi.

*

Duge ruke i kratke noge dozvoljavaju šimpanzi da se kreću na sve četiri. Ruke šimpanza su mnogo jače od ljudskih.

Šaka i stopalo su dugački i uski, palac je kratak na šaci, a bolje razvijen na stopalu, i veoma sposoban za hvatanje pri penjanju. Ostali prsti stopala su dugački i pri korenu sjedinjeni kožom. Peta je slabo izbočena. Prsti šake su savijeni i okrenuti prema unutra, pa ih šimpanza ne može potpuno ispraviti. Pri uzimanju manjih stvari koristi samo dva prsta, bez upotrebe palčeva.

*

Današnja vrsta *Pan troglodytes* je podeljena na **tri podvrste**:

1. *Pan troglodytes verus* (beloliki šimpanza)
2. *Pan troglodytes troglodytes* (crnoliki šimpanza)
3. *Pan troglodytes schweinfurthii* (bonoboliki šimpanza)

Među ovim podvrstama ima fizičkih razlika, a neki naučnici predlažu, na osnovu vršenih DNK analiza, da se podvrsta *P. t. verus* prizna kao posebna vrsta.

Prva dva oblika, *P. t. verus* i *P. t. troglodytes*, teško je raspoznati u zarobljeništvu samo na osnovu spoljnih karakteristika. Razlike su sledeće.

Kod prvih, lobanja se uzdiže u visoku usku kupu između velikih, svetlih i isturenih ušiju. Kod mlađih majmuna koža lica je svetle boje, ali sa odrastanjem se pojavljuju pigmentirane tačke i polako pokrivaju lice, tako da im, kao odraslim majmunima, lice može postati skroz crno. *P. t. verus* je poznat kao šimpanza belog lica. Naseljava prostore od Gambije do reke Niger.

Za razliku od njega, *P. t. troglodytes* je poznat kao šimpanza crnog lica. On ima nisku proširenu lobanju, manje tamne i manje isturene uši. Kod mlađih majmuna crna maska pokriva oči i polako se širi sa odrastanjem, tako da lice postaje crno, sa ponegde belim obrvama. Naseljavaju prostore između reke Niger i reke Kongo.

P. t. schweinfurthii se lakše razlikuje po tome što mu je dlaka duža i gušća. Lice je uzano i crno (slično licu bonoboa), kod odraslih majmuna sa ponekom

belom dlakom na bradi. Lobanja je niska, a uzana je gledano odnapred, dok su uši manje, tamne i nisu klempave. Njihovo stanište je opisano kao planinsko i potpuno odvojeno od civilizacije. Naseljavaju prostore severno i istočno od reke Kongo, od reke Ubangi do prostora zapadno od jezera Viktorija.

ŽIVOTNI VEK I DIMENZIJE

Prosečna težina odraslog mužjaka je oko 50 kg (do 70 kg), a odrasle ženke 40 kg (do 55 kg).

Prosečna visina mužjaka je 140–160 cm, a ženke 120–130 cm. Prosečna visina u sedećem položaju je 80 cm.

Raspon ruku je 50 % veći od visine životinje.

Starost šimpanza počinje sa 35–40 godina, a prosek života je 45 godina.

PRVE ŠIMPANZE U BEOGRADU

Beogradski zoološki vrt je nastao 1936. godine. Osnovao ga je tadašnji gradonačelnik, industrijalac, gospodin Vlada Ilić. Svečano je otvoren na Petrovdan – 12. jula.

U rano proleće 1938. godine otpočela je izgradnja zgrade za majmune, a na letu su već u nju useljeni makakiji i mangabeji. Narednih decenija su još bili nabavljeni i neki gvenoni, pavijani, mandrili i marmozeti, ali nijedan direktor nije pomiclao da u Beograd doveđe velike majmune.

Postoji, doduše, podatak preuzet iz novina "Politika", iz članka objavljenog 12. 9. 1937. godine (sedma strana) prema kom je dan ranije u Beogradski zoološki vrt stigla ženka šimpanze, kupljena u Pariskom zoološkom vrtu. Međutim, nigde više nikakav podatak o tome nije pronađen, tako da se ne zna da li je to stvarno bila ženka šimpanze, ili je u pitanju greška novinara.

*

Gospodin Vuk Bojović je 1. 5. 1986. godine preuzeo funkciju direktora Beogradskog zoološkog vrta, koji je tada bio skoro pred zatvaranjem. Ambiciozan, kreativan, pun ideja, odmah je krenuo sa realizacijom svojih zamisli, sa obnovom Vrta, sa stvaranjem ustanove kojom bi se svaki grad ponosio, a kakvu je Beograd i zasludio.

Jedan od prvih njegovih poteza je bila nabavka interesantne vrste majmuna – šimpanze.

*

Sami, prvi veliki čovekoliki majmun koji je stigao u Beogradski zoološki

vrt, majmun koji je veoma brzo postao ljubimac svih Beograđana, a ubrzo i "legenda" Beogradskog zoološkog vrta, stigao je u Beograd 12. 1. 1988. godine, preko Osječkog zoološkog vrta, iz Nemačke. Po rodnom listu došao je sa dvanaest godina starosti. Prve žive šimpanze su, inače, stigle u Evropu tokom 18. veka, a možda i ranije. Od zooloških vrtova londonski je bio prvi koji ih je imao. Stigle su u njega 25. 3. 1836. godine.

Sami je bio krupan mužjak tamnog lica i gусте crne dlake. Pametan pogled je odavao zrelu, iskusnu životinju. Uplašen novom, nepoznatom sredinom, prvih dana je agresivnim ponašanjem neprestano davao do znanja da sa njim nema šale, a onda se privikao na smeštaj pa je postao mirniji i druželjubiviji.

Smeštaj nikako nije bio zavidan. Radilo se o malom, neuglednom kavezu, čije su rešetke morale biti ojačane da bi odolele snazi odraslog šimpanze. Vrata su dodatno osiguravana debelim lancima na svakom uglu i jakim katancima.

Pokazalo se da preduzete bezbednosne mere nisu bile dovoljne. Sami je vrlo brzo, i to dva puta, uspeo da razvali rešetke, pobegne iz kaveza i prošeta samim centrom Beograda. Postao je poznat. Snimci njegovog hvatanja su obišli svet – njegova bekstva su preneta u etar širom zemljine kugle, britanski BBC je među prvima preneo javnosti vest o mitingu kojem je prisustvovalo oko 10 000 ljudi.

Sami je bio prvi koji je organizovao miting u Beogradu, a posle su počeli neveštati da ga kopiraju koristeći njegovo revolucionarno iskustvo u druge svrhe...

Njegova bekstva su tumačena na više načina, ali uglavnom se mislilo da beži zato što mu ne odgovara smeštaj i usamljenički život. Štampa je nadugačko pisala o tome, a ljudi su podstaknuti pričama počeli u sve većem broju da dolaze u Vrt da bi ga videli. Uvećana poseta Vrtu je obezbedila finansijska sredstva preko potrebna za izgradnju nove, komforntnije zgrade za boravak majmuna.

*

Sami je, dakle, uspeo dvaput da razvali rešetke svog kaveza, u staroj majmunari, i pobegne u grad. Prvo bekstvo нико nije foto aparatom zabeležio. Serija fotografija, koje u arhivi imamo, napravljena je pri njegovom drugom bekstvu.

Prvi put je pobegao 21. 2. 1988. oko 20.00 časova, napravivši pravu pometnju kada je dorćolskim ulicama, Gospodar Jevremovom i Kralja Petra, krenuo prema Domu JNA, praćen u stopu od policije i čuvara Zoološkog vrta. Majmun je nonšalantno došao do bioskopa "Balkan". Da to nije samo "slatki majmun" prolaznici su shvatili kada se nakostrešio i rašireni ruku im potrcao u susret. Nastala je panika, bežalo se glavom bez obzira, a žene su decu pribijale uz zidove zgrada, praveći prolaz šimpanzi. Tada se zaputio pravo u Terazijski tunel, ali su policajci i vrtni radnici uspeli nekako da ga usmere ka Kalemeđdanu. Uz

pratnju desetak policijskih automobila i patrola, koje su mu krčile put sa ciljem da istovremeno zaštite građane i odbeglu životinju nepovređenu vrate u kavez. Sami je Ulicom Vase Čarapića stigao do Studentskog trga. Neposredno za njim od kuće je došao i direktor Vuk Bojović (oko 21.00). Tada je direktor Bojović uspeo razgovorom da odobrovodi Samiju, i da ga, uhvativši ga za ruku uz reči: "Hajde Sami, idemo kući", uvede u svoj auto, lično doveze do Vrta i uvede u kavez.

Bio je to čin za divljenje. Verovatno nigde u svetu nije zabeleženo da je neko odraslog šimpanzu, kojeg veoma kratko i površno poznaje, smeo da uvede u svoj auto i vozi po gradu. Svakome ko poznaje ponašanje, narav i snagu tih životinja, jasno je da se radilo o velikom riziku i ogromnoj hrabrosti.

23. 2. 1988. u 10.00 časova se odigralo Samijevo drugo bekstvo. Opet je razvalio rešetke svoga kaveza i mirno došao do prostorije u kojoj su doručkovali radnici Vrta (trpezarija je tada bila u sklopu stare majmunare). Otvorio je vrata i znatiželjno provirio unutra. Radnici su, ugledavši ga, svi počeli uz guranje i povike da iskaču kroz prozor, a Sami je, zburnjen ovakvom reakcijom, brzo izšao na vrata i opet se susreo sa tim istim radnicima, koji su ovaj put u još većoj panici počeli kroz isti prozor da uskaču nazad u trpezariju. Sami je tada preskočio ogradu Vrta i krenuo ulicom uz navijanje i skandiranje radnika fabrike "Beko" i učenika Srednje mašinske škole "Petar Drapšin", koji su, videvši ga kroz prozor, počeli da napuštaju pogone i učionice. Nekoliko radnika Vrta je sa velikim mrežama krenulo za njim, ne bi li mu tako preprečili put. Prolazeći između kamiona i tramvaja, koji su stajali na semaforu i iz kojih su ga začuđeno posmatrali, iskoristio je priliku da se odupre šakama o kamion i o tramvaj i malo ih zaljulja, tek toliko da pokaže koliko je jak. Taj momenat su iskoristili radnici Vrta pa su odnapred i otpozadi vozila stali sa mrežama i, kao, uhvatili ga u obruč, ali za sekund je Sami savladao i tu prepreku. Radnici su mu opet preprečili put mrežama i tako ga usmerili da uđe u jedno dvorište u Ulici Cara Dušana. Popeo se prvo na jednu višiju, a kasnije na krov jedne garaže. Čim je vest o njegovom ponovnom bekstvu objavljena u elektronskim medijima u Dušanovu se sjatilo oko 4 000 ljudi, čiji broj je nastavio da se uvećava. Građani su nosili parole: "Sami, mi smo s tobom", "Sami, ti si pravi", "Vratite nam majmuna", "Sami, ne silazi", "Ne daj se, Sami"... Prozori, balkoni, terase, haustori, trotoari, kolovoz, drveće – sve je bilo načičkano narodom. Bilo je glasnog navijanja u stilu "Čuvaj se, Sami", "Ne damo te, Sami". Ulica je bila blokirana, zaustavili su se tramvaji i autobusi, sudarili automobili... Do tada nigde nije viđen toliki broj novinara, fotoreportera, izveštča, TV snimatelja... Radio stanice su direktno, iz minuta u minut, prenosile događaje na Dorćol. Posle dugotrajnog i bezuspešnog ubedivanja, odlučeno je da se Sami uspava i tako vrati u kavez. Pušku za uspavljanje Beogradski zoološki vrt tada nije imao, tako da se čekalo da je donesu iz Osječkog vrta.

Sami je uspavan oko 17.00 kada se temperatura naveliko približavala nultom podeoku. Oporavljanje je trajalo nekoliko dana, uz antibiotike i tople čajeve.

Nije prošlo mnogo vremena od drugog bekstva, a desilo se i treće Samijev bekstvo, koje naravno nije ni objavljeno u javnosti, jer je, na sreću, osuđeno na samom početku. Jednog jutra, kada je hraničar čistio Samijev kavez, verovatno je ostavio ključeve katanaca u blizini kaveza, misleći da ih majmun neće moći dohvatiti, tako da je Sami verovatno sam otključao katanac i izašao napolje. Radnici su odmah opkolili majmunaru i blokirali sve izlaze. Direktor Bojović je ubrzo dotračao sa anesteticima i puškom za uspavljinjanje, koja je konačno kupljena posle drugog bekstva. Prvo je pažljivo ušao u majmunaru i pokušavao da ga nagovori da se vrati u kavez, međutim, uspeha nije bilo. Majmun se popeo u sam vrh zgrade, balansirao na cevima za centralno grejanje i skakao sa kaveza na kavez. Zatim je pokušao da izdigne staklo svetlarnika na plafonu majmunare, ali dva radnika Vrta koji su bili na krovu simulirali su da hoće da ga gadaju strelicom, čega se Sami, poučen dotadašnjim iskustvima, mnogo plašio. Počeo je da divlja i skače, ali i dalje nije pomicao da siđe. Odlučeno je da ga uspavaju. U trenutku Samijeve napažnje, strelica ga je pogodila u butinu i ubrzo se Sami probudio u svom kavezu.

Njegov dolazak u Beograd, šetnje po gradu i druge dogodovštine je Vuk Bojović potanko opisao u svojoj knjizi "Priče iz zoo vrta". Delić tih priča, o Samijevom prvom bekstvu iz kaveza, prenosim ovde.

"... I onda, jedne večeri, otrilike mesec dana po Samijevom dolasku u naš zoološki vrt, dok sam sedeо kod kuće i na televiziji gledao jednu zanimljivu seriju, zazvonio je telefon. Na vezi je bio čovek iz Štaba za uzbunjivanje grada, koji mi je saopštio neverovatnu vest – da je iz zoološkog vrta pobegao šimpanza. Rekao mi je da odmah treba da dođem i obavestio me kojim se ulicama kreće. Po završenom razgovoru ostao sam nekoliko minuta u šoku pored telefona. Kroz glavu su mi munjevitom brzinom prolazile sve priče koje sam slušao o šimpanzama, setio sam se bekstva šimpanze iz Ljubljanskog zoološkog vrta, setio se priče o bekstvu para šimpanzi iz kelnskog vrta koji su napali i izujedali direktora kada je pokušao da ih spreči da izađu na slobodu. Mahinalno sam uzeo iz frižidera glavice zelene salate i dva sveža jajeta, stavio ih u džep i jurnuo prema kolima. Ne vodeći računa o saobraćajnim propisima uputio sam se suludom brzinom u potragu za Samijem, plašeći se sve vreme da će napraviti neki nepromišljen potez i da će policija, koja je bila pripravna, biti prinuđena da ga ubije. Cela drama se odvijala u najužem centru grada i upravo zbog toga je opasnost da preraste u tragediju bila još veća. Stigao sam na lice mesta i ugledao desetak milicijskih kola sa upaljenim rotacionim svetlima koja su se Vasinom ulicom kretala za Samijem. Pokušao sam da prođem, međutim, policija me zadržala. Nisam mogao da im objašnjavam ko sam i šta hoću jer je svaki minut bio dragocen, pa sam krenuo

preko trotoara i vrlo brzo izbio na čelo kolone. Za mnom su se čule sirene i pištaljke, a ispred mene se ukazao neviđen prizor: Sami je grabio ulicom a za njim su išla dva milicionara sa uperenim mašinkama i usmeravali mu pravac kretanja, dok je cela svita policijskih automobila pratila tu neobičnu grupu. Da je Sami kojim slučajem napravio bilo kakav ispad, što bi bilo i normalno u takvoj situaciji, sigurno bi pucali u njega. Zaustavio sam kola i pozvao ga. Odmah mi je prepoznao glas i počeо da izražava svoje zadovoljstvo kezeci se i vičuci, ali ne onako agresivno kao kad hoće da napadne, već na potpuno drugačiji način, pokazujući sve zube i tapkajući na mestu. Verovatno je već bio umoran a i promrzao jer je prilično dugo boravio napolju, pa mi se i zbog toga obradovao. Prišao sam mu bez straha, uhvatio ga za ruku i pitao ga: "Šta si to uradio Sami? Kakav je to način?", a on je odjednom počeо da me gleda značajno. Otvorio sam vrata od kola, i dalje ga držeći za ruku, i naredio mu da odmah uđe unutra. Za divno čudo, Sami je poslušno seo na sedište iza mene. Tek tada sam primetio da se na ulici nalaze i dva čoveka iz zoološkog vrta, noćni stražar i volonter, koji su držali pomoranđe u rukama kojima su pokušavali da namame Samija, ali sav njihov trud je bio bezuspešan. Ušao sam i ja u auto, ali sam prethodno zamolio policajce da me prate i da ukoliko primete da kola idu levo-desno pucaju pošto bi to značilo da me Sami davi. Krenuo sam uzun Mirkovom ulicom i već posle nekoliko metara vožnje dogodio mi se peh – na semaforu se upalilo crveno svetlo. Sami je sedeо tačno iza mojih leđ, na vratu sam osećao njegov dah i razmišljaо kako će reagovati kada zaustavim kola. Kroz glavu mi je proletela priča koju mi je ispričao Rudolf Kern, koji je nekada davno imao mladog šimpanzu koga je odgajao u kući, oblačio i vozio kolima. Majmunče je uživalo dok se automobil kretao, sve mu je bilo zanimljivo, gledao je levo–desno, ali onoga trenutka kada bi kola stala na semaforu ili zbog nekog drugog razloga, počinjao je da divlja, da udara u prozore, cepa sedišta i da se baca na volan. Zamislio sam kako bi izgledalo ako bi Sami reagovao na isti način pa sam resio da se ne zaustavljam, odnosno da prođem kroz crveno svetlo. Međutim, strahovao sam i dalje da me na raskrsnici ne udari neki automobil. Šimpanze ne podnose buku, udare ili bilo kakav povиen ton i tada počinju da napadaju. Na moju veliku sreću sve je lepo prošlo. Policajci su sa upaljenim rotacionim svetlima išli iza mene, a ja sam polako vozio do ulaza u zoološki vrt. Tu su mi čuvari otvorili kapiju pa sam kolima prošao do staništa za majmune. Tek tu sam zaustavio automobil. Sve vreme sam Samiju pričao nešto i davao mu list po list salate. Gledao sam ga u retrovizoru, njegova glava je bukvalno bila na mom ramenu a usne priljubljene uz moje uho. Otvorio sam vrata, uzeo ga za ruku i izveo napolje. Nijednog trenutka se nisam uplašio niti sam imao vremena da razmišljam o tome. Čim je ušao u majmunaru Sami je odmah stavio do znanja da je tu ipak on gazda, riknuo je dva–tri puta, pošao do kaveza sa mandrilom i dobro mu protresao šipke. Prekorio sam ga

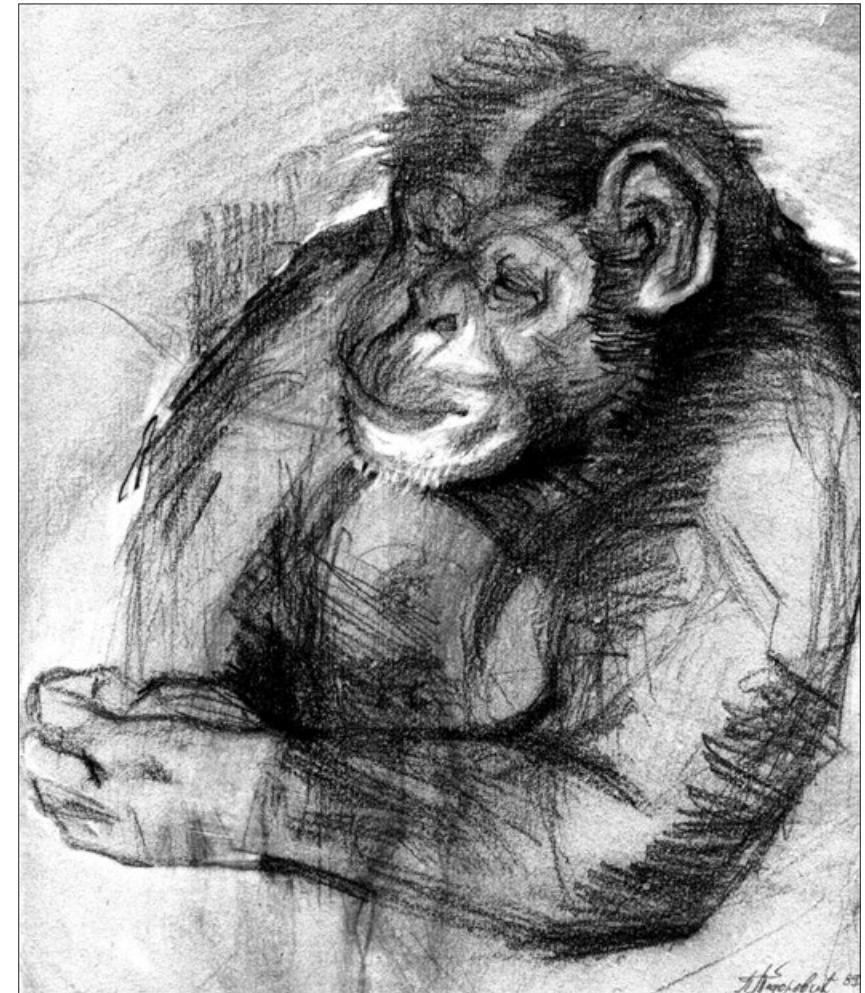
oštro: "Ne to, Sami". I on se odmah povukao i stao sa mnom pored radijatora. I dalje sam mu davao list po list salate i tiho mu pričao da bih zaokupio njegovu pažnju. Poslao sam čuvara da otključa kavez, naravno onaj deo na kome rešetke nisu bile razvaljene, na kome su bila tri katanca. Čuvar je u ruci držao svežanj sa tridesetak ključeva i kao po pravilu uvek je baš poslednji bio pravi. Strahovao sam da Samija ne izda strpljenje pa sam bio izuzetno oprezan. Najzad, kad je i poslednji katanac bio otključan, uezao sam našeg avanturistu za ruku i uveo ga u njegov skromni dom, a on je odmah legao na slamu i sav blažen se uhvatio za nogu i podigao je uvis. Kroz rešetke sam mu pružio jaja koja sam gotovo zaboravio u džepu. Sa apetitom ih je ispiuo pa sav zadovoljan uezao jednu slamku i počeo da je gricka. Tek kada je stavljeno i poslednji katanac na kavez postao sam svestan svega što se dogodilo i onoga što je moglo da se dogodi. U tom trenutku u majmunaru su ušli policajci. Jedan od njih mi je rekao: "Dakle, direktore, već nam je bio dosadio i nas dvojica smo nameravali da ga privedemo". Pitao sam ga kako bi to uradili, a on je rekao: "Lako, uhvatio bi ga jedan pod ruku, drugi pod drugu i doveli ga dovde". "E, sreća da to niste uradili jer bilo bi zla", rekao sam im. Ljudi, u stvari, i ne slute kolikom snagom raspolažu šimpanze i šta su sve sposobni da urade samo ako se naljute. Još jednom sam zahvalio nebu da se sve srećno okončalo, sačekao da begunac ophrvan umorom zaspí i tek onda otišao kući..."

*

Kupovina šimpanze je jako neizvesna i rizična stvar. Nepisano pravilo je da pri kupovini ili razmeni šimpanza (odnosi se i na mnoge druge vredne životinjske vrste) prodavač, odnosno prethodni vlasnik, nikada ne kaže pravu istinu o stanju životinje. Uglavnom se uvek prikriju i ulepšaju podaci o tome koliko je životinja stara, da li je ikada bolovala, da li se reprodukovala, koliko ima uspeha u odgajanju mlađih... Zvući neverovatno, ali praksa je to bezbroj puta potvrdila.

Ali, taj potez prodavca je i logičan. Raspon cena šimpanze je od hiljadu do dvadeset hiljada dolara, pa i više. Kolika će cena biti zavisi od starosti, pola, psihofizičkog stanja životinje, zdravstvenog stanja, zdravstvenog istorijata, a i pozicije da li ga neko nudi ili ga vi tražite.

Ako je šimpanza mladunac, više će novca za njega dati neki cirkus, jer su njima potrebne mlade životinje koje bi se mogle dresirati. Ako se radi o odrasloj jedinki, ona može biti interesantna samo nekom vrtu, koji želi da osveži krv svoje kolonije majmuna, ili nekoj uzgajivačnici, laboratoriji... Pored toga, na cenu utiče i pol životinje. Ako se prodaje mlađi mužjak više će se novca dobiti od cirkusa, jer njima su za rad potrebni mužjaci, a ako se prodaje ženka, više novca se može dobiti od zoološkog vrtu ili uzgajivačnice. Na cenu utiče i podvrsta kojoj životinja pripada. Više se vrednuju belolike šimpanze. Takođe se više vrednuju

primerci koji su odrasli u grupi (čopor), što je jako bitno ukoliko je ženka u pitanju, jer ona je tu imala priliku da odrasta uz majku i gleda kako druge ženke brinu o mlađuncima i tako nauči da i sama bude brižna majka. Stavka koja takođe utiče na cenu je zdravstveni istorijat i stanje životinje – podrazumeva se da je vredniji onaj primerak koji je pravilno negovan, koji nije bolovao od ozbiljnijih bolesti, dakle, nije nežan i sklon čestim razboljevanjima...

Pošto je Sami bežao iz kaveza, prepostavljeno je da je u pitanju problem usamljenosti. Trebala mu je devojka. Odmah se pristupilo traganju za ženkom, ali u tom periodu na tržištu ih nije bilo. Vrtovi ih nerado prodaju zbog mogućnosti držanja više ženki u kavezu sa jednim mužjakom, za razliku od mužjaka koji se ne mogu držati zajedno zbog ozbiljnih međusobnih tuča. Odjednom, pristigla je informacija da se iz nekog malog inostranog cirkusa može dobiti ženka, ali ne sama nego u paketu sa jednim mužjakom. Ostvareni su kontakti i brzo je pao povoljan dogovor – dobićemo taj par šimpanza u razmenu za neke druge životinje.

*

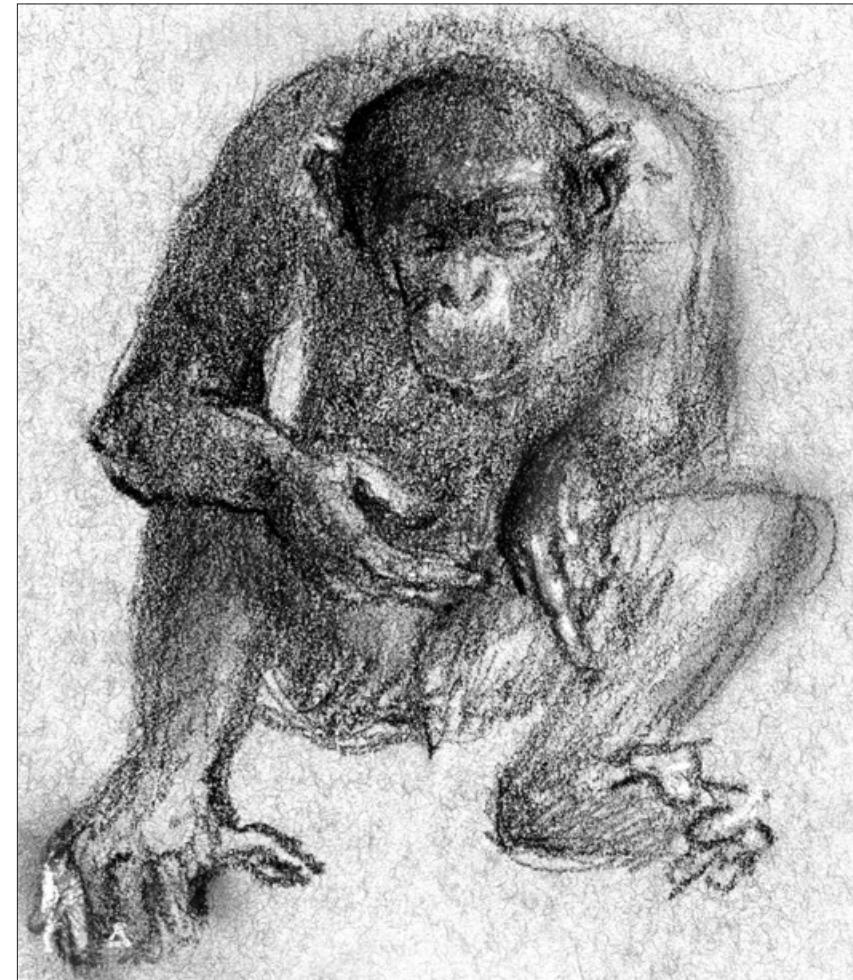
1. 3. 1988. su Lijana i Džoni stigli u Beogradski zoo-vrt. Bio je to šok i razočarenje za sve radnike Vrta, tako ružne majmune niko nije mogao ni zamisliti. Stigli su u lošoj fizičkoj kondiciji, slabo odlakavljeni i izrazito mršavi. Primećivali su se izglađelost, otežano gutanje i loše psihičko stanje. Koža im je bila prekrivena brojnim ranicama. Nisu ni znali šta je to južno voće. Kada su im ponuđene narandže i banane, sa čuđenjem su ih zagledali i mirisali i sa dosta nepoverenja stavljali u usta. Prepoznali su jedino jabuke, šargarepe i hleb, verovatno su samo time i bili hranjeni. Bili su zakržljali, rahitični i patuljastog rasta. Pri defekaciji bi feces dočekivali u ruku i odmah ga stavljali u usta, valjda su tako dopunjivali oskudnu ishranu. Bištanje su vršili tako što su grickali ili čupkali iz korena dlaku jedno drugom (kasnije smo tek saznali da je čupanje i gutanje dlake, zajedno sa ostalim produktima bištanja, dosta rasprostranjeno među šimpanzama u zarobljeništvu, kao i da samočupanje nije manje uobičajeno od društvenog čupanja).

Naravno, i u ovom slučaju, dok su se vodili pregovori, ništa od svega toga nije spomenuto. Životinje su hvaljene i dobijeni su podaci o godinama njihovog rođenja za koje je takođe pitanje koliko su tačni. Po njima, Džoni je rođen 1980. a Lijana 1981. godine. Ona je još uvek stanovnik našeg Vrta, dok je Džoni, pri jednoj razmeni životinja, otputovao u inostranstvo.

Posle nekoliko meseci negovanja i kvalitetne ishrane, kada je istekao period karantiniranja Džonija i Lijane, rešili smo da ih, postepeno, upoznamo sa Samijem. Smešteni su u kavez do Samijevog. Lijana se s njim odmah zblžila kroz pregradnu rešetku, ali Džoni nije smeо da priđe. Netrpeljivost između njega i Samija je bila ogromna, što je u svetu šimpanza normalno. Plan je bio da se Lijana naizmenično, na po mesec dana, pušta kod jednog i kod drugog mužjaka, dok se ne dobavi još jedna ženka.

*

Kavez u staroj majmunari su bili neugledni i veoma mali, otprilike 2 x 2 x 2 m. Zgrada je imala sistem parnog grejanja, ali zbog krova koji je bio u

staklu morala se u toku zime dogrevati jednom velikom bubnjicom. Kavez su od posetilaca bili odvojeni niskom ogradom, tako da je neko od radnika uvek morao da pazi, da nikо ne priđe majmunima, ili ne ubaci neki predmet ili nešto od hrane.

*

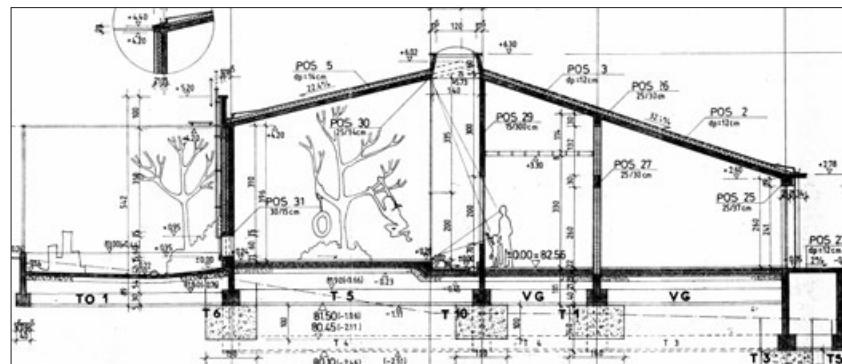
Ubrzo posle Džonija i Lijane, tačnije 15. 10. 1988. godine, u Vrt su stigli

i Fric (po rodnom listu tada je navodno imao deset godina) i Lola (po rodnom listu tada je imala sedamnaest godina). Fric je bio potpuno siv i prosečne grade, dok je Lola bila crna i izuzetno krupna. Nažalost, nijedna njihova fotografija nije sačuvana. Zbog svoje snage, Lola je bila dominantna i često je maltretirala svog mužjaka. Često se dešavalo da pri podeli hrane Fric sedi u ugлу kaveza gledajući u zid, ne usuđujući se da se okrene sve dok Lola ne završi sa jelom i ne odmakne se. Morali smo više puta da im donosimo hranu da bi i njemu nešto pripalo. Lola je imala jedan neverovatan talenat – umela je da pljucne kroz prednje zube, i to takvom snagom i preciznošću da je uspevala da pljune, uvek u lice, čak i ljude udaljene četiri do pet metara. Ako je neko od posetilaca uznenimiravao majmune, galamio ili pravio grimase, bio bi kažnjen od strane Lole. Ljudi, uglavnom, u prvim trenucima ne bi ni shvatili šta ih je snašlo, a zatim, kad bi usledio drugi pogodak, munjevitno su bežali iz zgrade. Mi radnici već nismo imali takvih problema, jer smo se trudili da sa njom budemo u dobrom odnosima.

Džoni, Fric i Lola su, za razliku od druželjubivih Samija i Lijane, bili veoma agresivni i netrpeljni prema ljudima. Vrebali su svaku priliku da naprave neku pakost.

*

U proleće 1989. godine je stara zgrada za majmune srušena i počelo se sa ubrzanim izgradnjom nove. Rok završetka radova je bio početak jeseni. Frica i Lolu smo privremeno poslali u druge vrtove, dok su ostali majmuni bili smešteni na više lokacija u našem Vrtu. Primitivnije vrste majmuna koje je tada naš Vrt imao (mandril, mangabej, makaki) bile su smeštene u kavezima između nilskih konja i vukova, polumajmuni prstenorepi lemurii su bili u visokom kavezu na samom ulazu u Vrt, Lijana i Džoni su bili u jednom velikom rešetkastom transporteru u staroj senari, u delu Vrta nedostupnom posetiocima, a legendarni Sami je bio smešten u velikom luksuznom drvenom kavezu pokraj lemura.

*

Nova zgrada za majmune je prvi veliki objekat koji je izradio direktor Bojović. Pravi ukras Vrta. Samo zapremina unutrašnjih kaveza za šimpanze je sada iznosila po 180 m³, pa čak i više.

Pri izgradnji se vodilo računa da to bude objekat u kom će životinje moći da uživaju, a isto tako i posetioci. Kavezii sa majmunima su odvojeni stakлом od posetilaca, tako da niko od njih više ne može biti pljunut, pogoden ostacima hrane ili fecesom, a posetioci su lišeni i "uživanja" u raznim "miomirisima". Najveća prednost stakla je, u stvari, to što su majmuni zaštićeni, jer postoje i posetioci koji vole da pljuju životinje, da ubacuju razne opasne predmete ili hranu (to su, verovatno, oni kojima su preci bili majmuni ☺). Takođe, stakлом je otklonjena opasnost od raznih infekcija od strane posetilaca, naročito kad su u pitanju epidemije gripe.

Spoljni kavezii po veličini ne zaostaju za unutrašnjim. Majmuni se puštaju u spoljne kavezee kada živa na termometru dostigne i pređe 18–19°C. Vrata za izlazak u spoljne kavezee ostaju otvorena, tako da majmuni mogu po želji da ulaze u unutrašnji deo. To je naročito važno u letnjem periodu, kada su jake vrućine, jer su majmuni skloni toplotnom udaru.

Lola se u naš Vrt, nažalost, nije vratila, a obdukcijom je otkriveno nekoliko

malignih promena na unutrašnjim organima. Ostali majmuni su u jesen 1989. godine useljeni u novi objekat.

Vuk Bojović je svaki dan po desetak puta dolazio u novu majmunaru zbog druženja sa Samijem. Pri svakom njihovom susretu Sami bi ga prvo poljubio, a zatim bi usledilo dugotrajno obostrano bištanje – kao izraz prijateljske ljubavi i poštovanja.

*

Nažalost, Sami nije dugo uživao u novoj zgradbi. Iznenadna opasna bolest ga je u tome onemogućila. Uginuo je 11. 9. 1992. u jedan sat posle ponoci. Obdukcijom je ustanovljeno da je uzrok bio infarkt creva.

Bio je to jedan od najtužnijih trenutaka u mom, i ne samo mom, životu. Sami je bio mezimac svih nas. Pokopali smo ga na travnjaku preko puta ulaza u novu kuću za majmune.

Sve novine su objavile tužnu vest. Nazivali su ga omiljenim beogradskim disidentom, čudljivim osobnjakom, velikim džentlmenom, dorćolskim beguncem koji je dvaput bežao, dokazujući da duša ne može biti dugo u okovima, alfa predvodnikom, liderom, idolom dece...

Time što, dvaput se šetajući po gradu, nikoga nije napao, niti ikakvu štetu pričinio, pokazao je svoju veličinu. Ubroj je u blizini groba postavljen spomenik, bronzana statua koja će večito stajati u Vrtu i podsećati nas na divne trenutke druženja.

*

1 – Vuk Bojović sa malim Samijem – drugorođenim mладунцем u našem Vrtu (autor fotografije nepoznat).

Mali Sami (Junior) dobio je ime po legendarnom Samiju, koji je uginuo četiri meseca ranije. Na fotografiji je star oko 10 meseci.

2 – Vuk Bojović sa malim Samijem kad mu je bilo 11 meseci (autor fotografije nepoznat).

PRVA TRUDNOĆA

3 – Pinki (foto Dragan Babović).

Nova zgrada je bila dovoljno velika da primi još šimpanza pa su ubrzo (krajem 1989. godine) iz Nemačke, iz jednog cirkusa, stigla i dva mužjaka – Pinki i Dejvid. Po rodnom listu, ako je verovati, Pinki je stigao sa deset, a Dejvid sa devet godina. Pinki nas je osvojio svojom lepotom i oštromnošću, a visok rejting je imao i kod ženki, tako da je on otac skoro svih mladunaca koji su se rodili u našem Vrtu. Nažalost, 16. 2. 1998. uginuo je zbog apcesa na debelom crevu. Probali smo da ga spasemo, operaciju je izvodio prof. dr Zoran Krivokapić...

4 – Maja (foto Dragan Babović).

Lepa krupna ženka pristigla 1990. godine iz jednog poljskog cirkusa. Izuzetno agresivna i snažna, uvek je bila spremna da se potuče sa mužjacima. Nije više u našem Vrtu.

5 – Dejvid (foto Zoran Rajić).

Morbidan izgled ga je činio interesantnim. Bio je ljubomoran, prgav i agresivan, ali je u sukobima uglavnom izvlačio deblji kraj. Nije više u našem Vrtu.

6 – Dejvid na ljudišći u spoljnem kavezu (foto Zoran Rajić).

7 – Bambina (foto Zoran Rajić).

Visoka i vitka ženka, srebrno-sive boje dlake. U Vrt je dospela 1990. godine zajedno sa Majom. Ostala je zapamćena po životu prirodi i neumornom, izuzetno glasnom vrištanju. Svaki svoj problem i nameru je tako rešavala, pa su joj svi u svemu popuštali, samo da ne vrišti. Nije više živa.

8 – Tomi (foto Zoran Rajić).

Tomi je mužjak koji je u naš Vrt stigao iz Subotice zbog osvežavanja krvi.

Sa Lijanom je bio od jeseni 2001. do kraja aprila 2002. godine, kada je враћен у Suboticu. Nije uspeo da ostavi potomstvo.

Na fotografiji je krupan kadar njegovog lica sa izuzetno izraženim nadočnim koštanim grebenima i čelavošću.

Izuzetno krupan mužjak sa dosta dugim ekstremitetima, što se na sledećoj fotografiji lepo vidi.

Donet je kasno uveče. Dok smo unosili transporter u ambulantu mnogo je galamio i dozivao. Pri otvaranju transportera, izbezumljeno je iskočio u kavez-karantin u ambulanti (1,5 x 1,5 x 1,5 m), ne gledajući gde srila i u šta udara. Sve vreme se oglašavao i divljao po slami i pokušavao da napadne. Udarao je rukama po zidu i rešetkama, gurao ruke kroz uzane rešetke, tako da su mu svi prsti bili izderani i krvavi. Više puta se dešavalo da se okači za plafon kaveza, viseći kao slepi miš, a onda se pusti da glavom padne na pod. Tek sutradan se malo primirio.

Bio sam zadivljen njegovom veličinom, koja mi je pomalo ulivala strah, a naročito su mu bile upadljive čvornovate, krupne šake i debeli prsti na njima. Nije trebalo puno vremena da Tomi postane susretljiv i spreman na saradnju. Postao je pravi dobrica. Ubrzo je pušten kod Lijane u kavez.

Rastanak s njim je bio veoma tužan.

9 – Tomi biše Lijanu (foto Zoran Rajić).

Eksperimenti pokazuju da zadovoljstvo izazvano bištanjem stoji u vezi sa izvesnim promenama u hemiji mozga. Ustanovljeno je da tokom bištanja mozak majmuna luči povećanu količinu β -endorfina, jedne od hemikalija za koje se često govori da predstavljaju "sopstveni opijum mozga". Endorfini deluju na iste moždane receptore na koje deluju takvi narkotici kao što su opijum, morfijum i heroin, i izazivaju slično osećanje zadovoljstva.

Bištanje, inače, ima i higijenske vrednosti – na taj način se iz dlake odstranjuju prljavština, ulepšeni otpaci hrane ili krastice, a koristi se i pri dodvoravanju i iskazivanju ljubavi i poštovanja.

10 – Lijana na polici (foto Zoran Rajić).

Trudnoće je uglavom provodila u ležanju na polici, na čebetu ili prostirci od jute. Međutim, kada bi se kretala po kavezu, na osnovu brzine, pokreta i akrobacije, нико ne bi poverovao da je trudna.

11 – Lijana u visokoj trudnoći, sedi na drvetu (foto Zoran Rajić).

Praksa je da se trudnica izoluje od drugih jedinki, da ne bi bila uzinemiravana.

12 – Carski rez (foto Zoran Rajić).

Na fotografiji se vidi dr doc. Dušan Stanojević sa tek izvađenim mладунчетом iz majčinog stomaka. Lijanine četiri trudnoće su morale da se završe carskim rezom, dok kod naredne dve trudnoće pomoć pri porođaju nije bila potrebna.

*

Dok sam 1990. bio na odsluženju vojnog roka, čuo sam se više puta telefonom sa direktorom Bojovićem. Zabrinuto mi je opisivao novonastale promene kod Lijane – nije ulazila u estruse, a činilo se da joj je stomak sve veći. Pokušavao sam da se prisetim kada je sve ona imala estruse i parenja i otprilike proračunam kada bi se porođaj mogao desiti, nadajući se da je trudnoća u pitanju, ali su veterinari, koji su tada pratili zdravstveno stanje naših životinja, sumnjali na najgore. Po njihovom mišljenju, radilo se o tumoru koji je izazvao hormonski poremećaj. Tvrđili su da će Lijanu ubrzo zadesiti Lolina sudbina. Par meseci kasnije Lijani je pozlilo, počela je da kunja, da odbija hranu, da vene. Pošto se taj period poklopio sa mojim prepostavkama o datumu porođaja, direktor Bojović je, ne prihvatajući mišljenje da je tumor u pitanju, pokušavao da angažuje nekoga od ginekologa akušera. Uglavnom je nailazio na negativne odgovore – niko nije htio da prihvati poziv, verovatno im je bilo ispod časti da pregledaju ženku šimpanze. Već razočaran, direktor je okrenuo, na kraju, broj telefona Dušana Stanojevića. Sada već navelikohvaljen i nadaleko čoven po stručnosti, doktor Dule, veliki ljubitelj životinja i entuzijasta, odmah je uzeo potrebnu opremu i došao do Vrta. Lijanu su uspavali i pregledom je utvrđeno da je ipak trudnoća u pitanju, ali da je usled nemogućnosti porođaja došlo do uginuća ploda. Sepsa je bila u začetku. Plod je odmah odstranjen i Lijana je tretirana jakim medikamentima. Intervencija, koja je usledila u poslednji čas, dala je rezultate.

Nešto kasnije, Lijana je opet ostala trudna. Ovog puta je bila pod mojim nadzorom i na jesen 1991. na svet je donela Zoricu.

13 – Lijana 2005. godine (foto Slobodan Stanković).

PRVI SATI ŽIVOTA

14 – Tek rođeno (izvađeno) mладунче se kupa topлом vodom (foto Zoran Rajić).

Na fotografijama 14–21 je tek rođeni Žika.

Bebe šimpanza kada se rode teške su između 1,5 i 2,2 kg, što je malo u odnosu na prosečnu težinu ljudskog novorođenčeta, koja iznosi najmanje 3,2 kg. Ova razlika je vezana za činjenicu da ljudske bebe imaju po rođenju neverovatnu količinu potkožne masti, dok je majmuni imaju jako malo, što ih čini mršavim i smežuranim.

15, 16 – Aspiracija (foto Zoran Rajić).

Oslobađanje gornjih disajnih puteva od prisutnog sadržaja (plodove vode) se obavlja i kroz nos i kroz usta.

17 – Podvezivanje pupka (foto Zoran Rajić).

Vrši se na 1,5 cm od trbušnog zida.

18 – Odstranjivanje viška pupčanog patrljka (foto Zoran Rajić).

Vrši se na 1,5 cm od mesta podvezivanja

19 – Definitivno zbrinjavanje pupčanog patrljka (foto Zoran Rajić).

Jodiranje i zaštita sterilnom gazom i zavojem.

20, 21 – Povijanje (foto Zoran Rajić).

22, 23 – Jodiranje pupčanog patrljka (foto Zoran Rajić).

Na fotografijama 22–29 je tek rođena Olgica.

24-27 – Podvezivanje pupka (foto Zoran Rajić).

Ovaj put je za podvezivanje upotrebljen hirurški konac.

28 – Povijeno mladunče (foto Zoran Rajić).

29 – Mladunče posle prvog hranjenja postavljenog da spava (foto Zoran Rajić).

Mladunče koje se ručno ohranjuje treba smestiti u odgovarajući krevet-kavez u prostoriji koja je dobro snabdevena vazduhom, osunčana, sa odgovarajućom regulacijom temperature i vlage. Krevetac treba da je snabdeven udobnim stvarima i lakom tkaninom koju mladunče može čvrsto da drži. Zaštita od direktnog sunca neophodna je tokom prvih nedelja, pošto termoregulacioni sistem tek potom počinje da funkcioniše kako treba.

Stroge higijenske mere su obavezne u cilju zaštite mladunca od patogenih mikroorganizama, spoljašnjih i unutrašnjih parazita, insekata... Lična higijena negovatelja je takođe izuzetno važna, da ne bi došlo do prenošenja pomenutih patogena na mlado.

PRVI DANI ŽIVOTA

30 – Zorica, dva-tri dana po rođenju, pije mleko (autor fotografije nepoznat).

Novorođenče majmuna kao svoju prirodnu i sigurnu hranu prihvata samo mleko. Pri hranjenju mladunac mora da bude u uspravnom (prirodnom) položaju, a posle hranjenja treba sačekati da podrigne (što se može ubrzati blagim tapšanjem po leđima) kako bi se sprečila akumulacija gasova u želucu. Mladunci šimpanza, kao i ljudske bebe, sisaju, gutaju, povraćaju, štucaju, kijaju, zevaju i već od prvih dana grimasama pokazuju da li su zadovoljni i da li je hrana ukusna.

U slučaju teškoća u ishrani ili teškoća u varenju, delotvorne su mere opreza ili lečenja koje se preduzimaju kod ljudske dece. Znači, ako bebi ne odgovara tretman ili je očigledno bolesna, treba se konsultovati sa pedijatrom-neonatologom.

Pored refleksa sisanja i gutanja, kod tek rođenih beba šimpanza su izraženi i refleks puzaanja, i Darwinov refleks (to je refleks hvatanja i veoma je važan za majmune).

Od prvih dana se kod mladunaca mogu primetiti i strahovi. Postoji strah od gubitka ravnoteže usled iznenadnog popuštanja zagrljaja, pa dolazi do grčevitog hvatanja i privijanja uz osobu koja bebu drži. Prisutan je i strah od podizanja u prostor ili naglog odvajanja od osobe koja ga drži. Ako ga rukama odvojimo od sebe i držimo ispred, mladunac će razrogačiti oči, pružati ruke i napućenim usnama ispuštaći zvuk negodovanja. Plaši se i dubine. Kada puzi po stolu, došavši do ivice i pogledavši dole, brzo se povlači. U početku, dok se ne naviknu, postoji i strah od vode. Osećaj nesigurnosti u tuđem naručju se javlja kasnije i praćen je pokušajima bekstva ka poznatima. Beba je nervozna i kada je u gužvi i galami. Kada je nepoznati dodiruju takođe se brani bežanjem. Naravno, sve je to praćeno karakterističnim zvucima straha.

Bebe šimpanza će se od prvog dana, uvek, ljutiti ukoliko se onemogućavaju u nekoj nameri, ako im se sputavaju pokreti ili ako nisu u mogućnosti da dobiju ono što u tom trenutku žele, pa makar to bilo i da ih neko uzme u naručje.

31, 32 – Zorica, dva-tri dana po rođenju (autor fotografije nepoznat).

33-37 – Žika, dva-tri dana po rođenju (foto Zoran Rajić).

38-41 – Olgica, dva-tri dana po rođenju (foto Zoran Rajić).

ODRASTANJE MLADUNACA

Za mladunce šimpanza je uobičajeno da počinju da fokusiraju predmete sa 14 dana starosti.

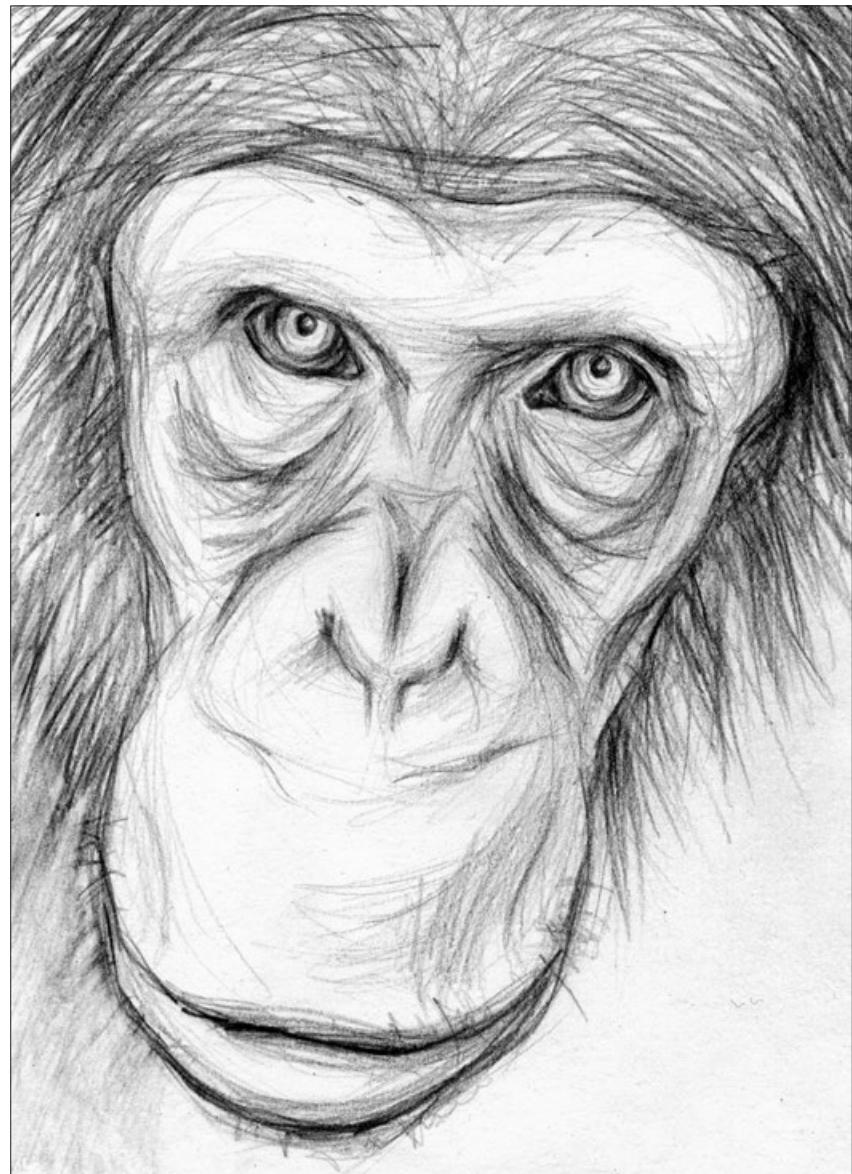
Sa 30 dana raspoznavaju glasove.

Sa 35 dana starosti mogu da podignu glavu dok leže na stomaku ili leđima.

Sa 40–45 dana počinju da uočavaju ono što se pokreće u njihovoј blizini, kao što je lice negovatelja, ili list koji pada. U ovom periodu se pojavljuje i praćenje pogledom osobe koja se kreće (sa 50–60 dana je to već rutinska stvar). Izražena je potreba za socijalnom komunikacijom i vezivanje za blisku osobu. Kad bebi neko prilazi, ona uspravlja glavu i gornji deo tela i pružajući ruke traži da je uzmu u naručje. Mladuncima je potrebno da osete toplinu i sigurnost, te se zbog toga pri nošenju priljubljuju uz negovatelja. Položaj pri nošenju je samo licem uz lice, u protivnom se otimaju i negoduju (po rođenju su mladunci suviše slabi da bi se sami držali za negovatelja).

Sa 45–60 dana prave prve koordinisane pokrete.

Sa 60 dana starosti mogu pokušati da se prvi put odvoje od negovatelja, mogu stajati držeći se za negovatelja, penjati se po negovatelju, mogu posegnuti za objektom i uzeti ga. U ovom periodu mladunci pokazuju reakciju okretanja glave na zvuk, posebno na poznati glas. Ako se u prostoriji čuje više glasova istovremeno, neće se zanimati ni za jedan od njih. Praćenje pogledom objekta

koji se kreće i okretanje glave u pravcu zvuka ukazuje na stadijum organizovanih opažaja i navika. U ovom periodu mladunci počinju da hvataju predmete koji se nude. Karakteristično je i istraživačko posmatranje nove sredine – okolinu pažljivo ispituju pogledom. Pojavljuju se prvi ozbiljniji pokušaji puzanja, pri kojima grabe rukama, a nogama se odguruju. Uz ogradicu pokušavaju da se usprave, a već naveliko sede.

Sa 70–80 dana starosti mladuncima šimpanza počinju da rastu zubi. Sve nove predmete i dalje trpaju u usta, a udaranje po zvečki postaje sve zanimljivije. Pri otkrivanju novih predmeta i njihovom stavljanju u usta su oprezni. Predmet prvo pipaju, zatim ga blago dodiruju vrhovima usana, puče usne, malo otvaraju usta, a zatim probaju da ga zagrizu. Potom su već slobodniji. Mora se napomenuti da kod mlađunaca igračke izazivaju manje interesovanje od prisustva novih ljudi.

Sa 80–90 dana starosti mlađunci šimpanza imaju snažne pokrete i mogu da uspravno stoje na tlu držeći se za negovatelja ili ogradicu. Mlađunci prvi put pokazuju koordinaciju pokreta, imaju izraz lica kojim pozivaju na igru i smeju se tokom golicanja. Mogu brzo da puze.

Sa četiri meseca starosti mlađunci šimpanza žvaču i gutaju prve komade tvrde hrane. Dižu se rukama iznad zida ogradice.

Sa pet meseci starosti mlađunci rado jašu na leđima negovatelja, prave prve korake i udaljavaju se na kratko. Prilično vešto se penju. Sede.

Sa šest meseci stoje uspravno.

Sa sedam meseci se primećuju prvi neuspeli pokušaji bištanja.

Sa devet meseci starosti prave prve korake u uspravnom položaju.

Sa dvanaest meseci počinju radije da jedu čvrstu hranu i počinju da oponašaju pokrete i držanje odraslih jedinki.

Sa osamnaest meseci se kod mlađunca mogu videti prva uspešna bištanja.

U periodu između druge i sedme godine starosti se postižu i usavršavaju različiti pokreti i veštine. Ovo je period učenja bez napora. Razrađen plan igre ispunjava svaki dan, život je kao stalna igra.

U sedmoj godini života šimpanze ulaze u adolescentno stanje i izgledaju bar poluodraslo.

Sa dvanaest-trinaest godina životinje se smatraju odraslim.

*

42 – Mali Sami (Junior), Žika i Zorica na polici (foto Zoran Rajić).

Jednogodišnji Žika se tek bio vratio iz porodice Dušana Stanojevića u Vrt i smešten je u kavez sa dvogodišnjim Samijem i trogodišnjom Zoricom.

43 – Zorica, Sami i Žika (foto Zoran Rajić).

Žile se odmah uklopio u sredinu, ali bolje se sprijateljio sa Samijem nego sa Zokom. Na fotografijama se vidi da se nalazio uvek u Samijevoj blizini, najčešće ispred njega.

44 – Žika i Sami zagrljeni (foto Zoran Rajić).

Vidi se kako su Samiju kapci neosunčani i beli. Pored kapaka sunce često ne uspe da zahvati ni zadnje delove ušne školjke.

45 – Sami i Žika se vodaju zagrljeni (foto Zoran Rajić).

Sami je otpozadi, oko struka, rukama obgrlio Žiku i usmerava ga kuda da hodaju. Ovo formiranje “vozića” životnjama uliva sigurnost i može se videti kod mlađunaca, uglavnom u trenucima zbumjenosti, kada su zabrinuti ili uplašeni.

46 – Četvorogodišnja Zorica i trogodišnji Sami (foto Zoran Rajić).**47 – Četvorogodišnja Zorica (foto Zoran Rajić).****48 – Mali Sami (foto PHOTOGRAPHIX: Zoran Džeferdanović i Aleksandar Kujućev).**

Kada sam spustio Samija na postolje, prvih pola minuta je zainteresovan gledao gde se nalazi. Videvši da sam se od njega odmakao, počinje sve zabrinutije da gleda okolo.

Na fotografijama 48–54 mali Sami je imao dve godine.

49 – Mali Sami (foto PHOTOGRAPHIX).

Napućio je usne i civiljenjem moli da priđem i da ga uzmem.

50 – Mali Sami (foto PHOTOGRAPHIX).

Pošto vidi da ne reagujem, postaje uznemireniji, otvara usta i ispušta sve glasnije molečive zvuke.

51 – Mali Sami (foto PHOTOGRAPHIX).

Dozivanje je sve češće i glasnije.

52 – Mali Sami (foto PHOTOGRAPHIX).

Molečivo dozivanje prerasta u vrštanje sa pružanjem ruku ka meni.

53 – Mali Sami (foto PHOTOGRAPHIX).

Samijev negodovanje kulminira i on diže ruke prema gore.

54 – Mali Sami (foto PHOTOGRAPHIX).

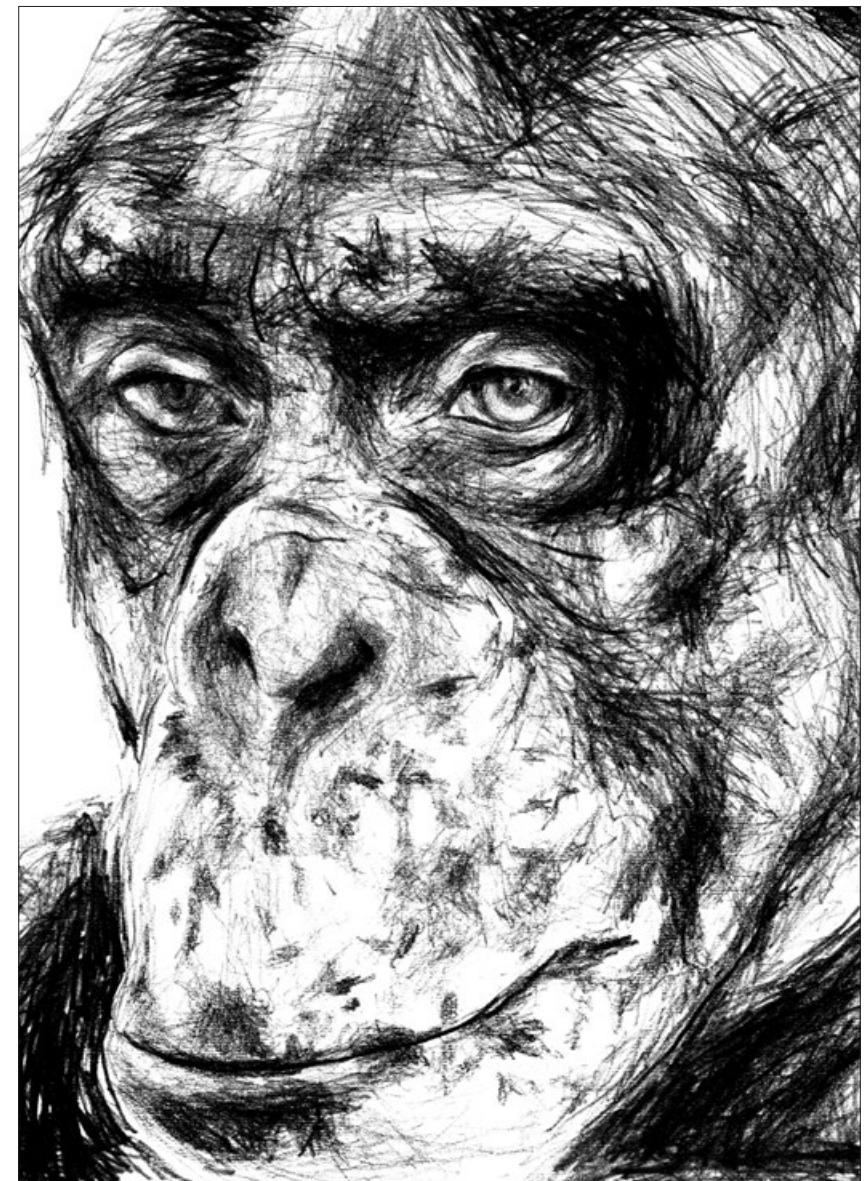
Uvidevši da ne reagujem primirio se i stavio palac desne ruke u usta. Primećuje se i dalje tužan i molečiv pogled. Pošto nikako nije htio da sarađuje i pozira morali smo prekinuti sa daljim fotografisanjem.

55 – Mali Sami sa četiri godine (foto Zoran Rajić).**56 – Zorica sa pet godina (foto Zoran Rajić).****57 – Zorica sa šest godina (foto Zoran Rajić).****58 – Zorica sa sedam godina (foto Zoran Rajić).****59 – Mali Sami sa osam i po godina (foto Zoran Rajić).**

Poslednja fotografija malog Samija, napravljena neposredno uoči njegovog odlaska iz našeg Vrta.

60-62 – Zorica sa jedanaest i po godina (foto Slobodan Stanković).**63 – Žika sa dve i po godine i Olgica sa godinu i po (foto Zoran Rajić).**

Žika je otpozadi obgrlio oko struka Olgicu i tako hodaju.

64 – Olgica sa tri godine (foto Alekса Stanković).

65 – Sedmogodišnji Žika i šestogodišnja Olgica (foto Bilja Ristivojčević).

Ljuljaška napravljena od gume im je jedan od omiljenijih rekvizita za igru.

66, 67 – Žika sa devet godina (foto Zoran Rajić).

68, 69 – Olgica sa osam godina (foto Zoran Rajić).

70 – Jova kada mu je bilo dve godine (autor fotografije nepoznat).

71 – Monika kada joj je bilo nepune tri godine (foto Bilja Ristivojčević).

72 – Jova sa nepune četiri godine i Monika kada joj je bilo nepune tri godine (foto Bilja Ristivojčević).

73 – Monika kada joj je bilo nepune tri godine (foto Bilja Ristivojčević).

Po napućenim usnama se vidi da nešto negoduje.

74 – Petogodišnji Jova (foto Zoran Rajić).

Ljulja se na okačenoj automobilskoj gumi.

75 – Monika sa nepunih pet godina (foto Slobodan Stanković).

76-78 – Jova sa nepunih šest godina (foto Slobodan Stanković).

79 – Monika sa nepunih pet godina (foto Slobodan Stanković).

*

ZORICA

ženka, rođena 25. 11. 1991.

25. 11. 1991.

Ispod Lijanine police su uočene dve barice krvi. Vagina, koja je do tada bila kao u nekom blagom poluestrusu (poluotoku), splasnula je i zatvorila se. Nepomično je ležala na leđima. Odmah smo pozvali ekipu ginekologa. Uspavana je ketalarom. Pokušaj vađenja mладунчeta kroz porođajni kanal bio je bezuspešan, te se hitro pristupilo carskom rezu. Otvor na stomaku je napravljen vodoravno, na spoju velikog i malog stomaka. Mladunče je žensko, a izvadenje je sa pupčanom vrcicom dvaput obmotanom oko vrata, što je verovatno i onemogućavalo njegovo izvlačenje kroz porođajni kanal. Lijana je posle operacije jako kratko pokazivala slabost, koja je, nekih pola sata po budjenju iz anestezije, prerasla u znatiželju i zanimanje za šavove na stomaku. Počela se udobnije nameštati u slami, praveći gnezdo. Na licu su joj se, ipak, videli strah i zabrinutost. Tog popodneva od hrane i tečnosti nije dobila ništa, predloženo je da joj se sutradan daju samo prokuvana voda i čaj, a tek od prekosutra da se počne sa normalnim hranjenjem. Sedam dana joj treba davati po 1 g longacepha ujutru i uveče. Mladunčetu treba давати na svaka dva-tri sata kolostrum dojilja ili enfelak (mleko u prahu, zamena za kolostrum), a kao međuobrok prokuvanu zašećerenu vodu (1 dl vode prokuvana sa 1 kašičicom kristal šećera). Mladunče, rođeno u 14.30, obavilo je prvu nuždu (mekonijum) oko 23.00, a sledeću sutradan ujutru u 05.00. Obroci su mu bili

po oko 30 ml mleka i 20 ml vode. Nazvano je Zorica. Ime je dobila po Zorici Stojanović, babici koja ju je na rođenju prihvatile, okupala i vezala joj pupak.

26. 11. 1991.

Zorici sam od podneva umesto enfelaka (koji je do tada dobijala) počeo da dajem

mleko žena iz porodilišta. Mleko se po izmuzanju dojilja obavezno prokuvara. Tako termički obrađeno drži se u frižideru i sipa se u flašicu za hranjenje samo količina koja je potrebna za obrok (u ovom periodu 30–40 ml). Flašica sa tom količinom mleka se drži u toploj vodi, dok mleko ne poprimi temperaturu stepen-dva višu od temperature tela. Mladunče se pri hranjenju mora nalaziti u humanom položaju, a posle jela potrebno je da podigne. Pri stavljanju u krevetac potrebno je paziti da leži gornjeg dela nešto uzdignutijeg od donjeg i po mogućству na boku, za slučaj da dođe do povraćanja. Temperatura u prostoriji ne sme biti niža od 25°C, a poželjno je 30°C. Feces je na početku, dok nije počela da pije mleko žena, bio crnozelene boje, takozvani mekonijum. Stolica je od novog mleka više žuta i masnija.

29. 11. 1991.

Uzima hranu na svaka dva sata, po oko 30 ml. Često obavlja nuždu, a stolica joj je zelenožute boje. Vodu prokuvanu sa šećerom najbolje je davati odmah posle mleka. Posle svakog obroka obavezno usledi pražnjenje. Tada se mora odmah skinuti, obrisati i namazati mašcu za bebe, da se ne ojede. Cucle i flašice treba što češće otkuvavati.

1. 12. 1991.

Stolica je žuta, nekad ređa nekad gušća, ali na gustinu ne treba još obraćati pažnju.

4. 12. 1991.

Sve više jede. Sada joj je norma 50 ml na svaka dva sata. Zube još nema, ali na mestima očnjaka, na donjoj vilici, ima po jednu crnu tačku. Javlja se blagim uhtanjem. Po koži, naročito po stomaku, ima veoma sitne, kao vodene, plikove bele boje. Rođena je sa belom bradom a ima i po telu po koju belu dlaku.

7. 12. 1991.

Danas je dobila u prvom obroku jednu kap AD₃ vitamina, sutra će dobiti dve kapi, i tako redom do petog dana kada će dobiti pet. S tom dozom od pet kapi se nastavlja dalje svakodnevno. Od danas dobija u vodi malo naceđenog limunovog soka.

11. 12. 1991.

U 13.30 joj je otpao ostatak pupčane vrpce. Sada se ona može pri presvlačenju i prati (ranije nije smelo zbog pupka koji je morao biti suv). Od prvog dana, kad god je uzmem u naručje i obratim joj se uhtavim glasom (brzo izgovaranje glasova U-U-U-U-U-U...) ona mi odgovori na isti način.

19. 12. 1991.

Sve je dlakavija po telu, naročito po glavi i leđima. Da je u majčinom naručju, ti delovi bi bili manje zaštićeni, te im i pogoduje duža dlaka. Ovih dana jede po 80 ml mleka na svaka dva sata. Od 2. 12. do 5. 12. je pila mešavinu mleka dojilja i mleka u prahu, a od 5. 12. je prešla samo na mleko u prahu. Ukoliko je nervozna

ili gladna, od prvih dana, ili se dere i razmaše rukama, ili stavi prst ili spoljnu stranu nadlaničnog zgloba u usta i sisa. Pri tom sisanju ume da se unervozi, pa počne sebi da čupa dlaku na glavi i da se grebe po licu, pri čemu pravi ranice oko usta i nosa.

2. 1. 1992.

Zorica je prvi put pokazana posetiocima Vrta. Toplo obućena postavljena je u kavez u dečijoj ogradići, sa mnogo igračaka i balona. U jednoj svojoj ruci ima dovoljno snage da se drži šakom obešena za jedan moj prst. Taj položaj, u kome ona visi na prstu - lebdi u vazduhu, nimalo joj se ne dopada.

8. 1. 1992.

Najveći razmak između obroka, koji je napravljen silom prilika, bio je pet sati, ali nije bila nervozna zbog toga. Sada su joj obroci od po 100 ml. Mislim da je već počela da raspoznaće ljude i zvuke, a uplaši se na svaki nagli pokret.

19. 1. 1992.

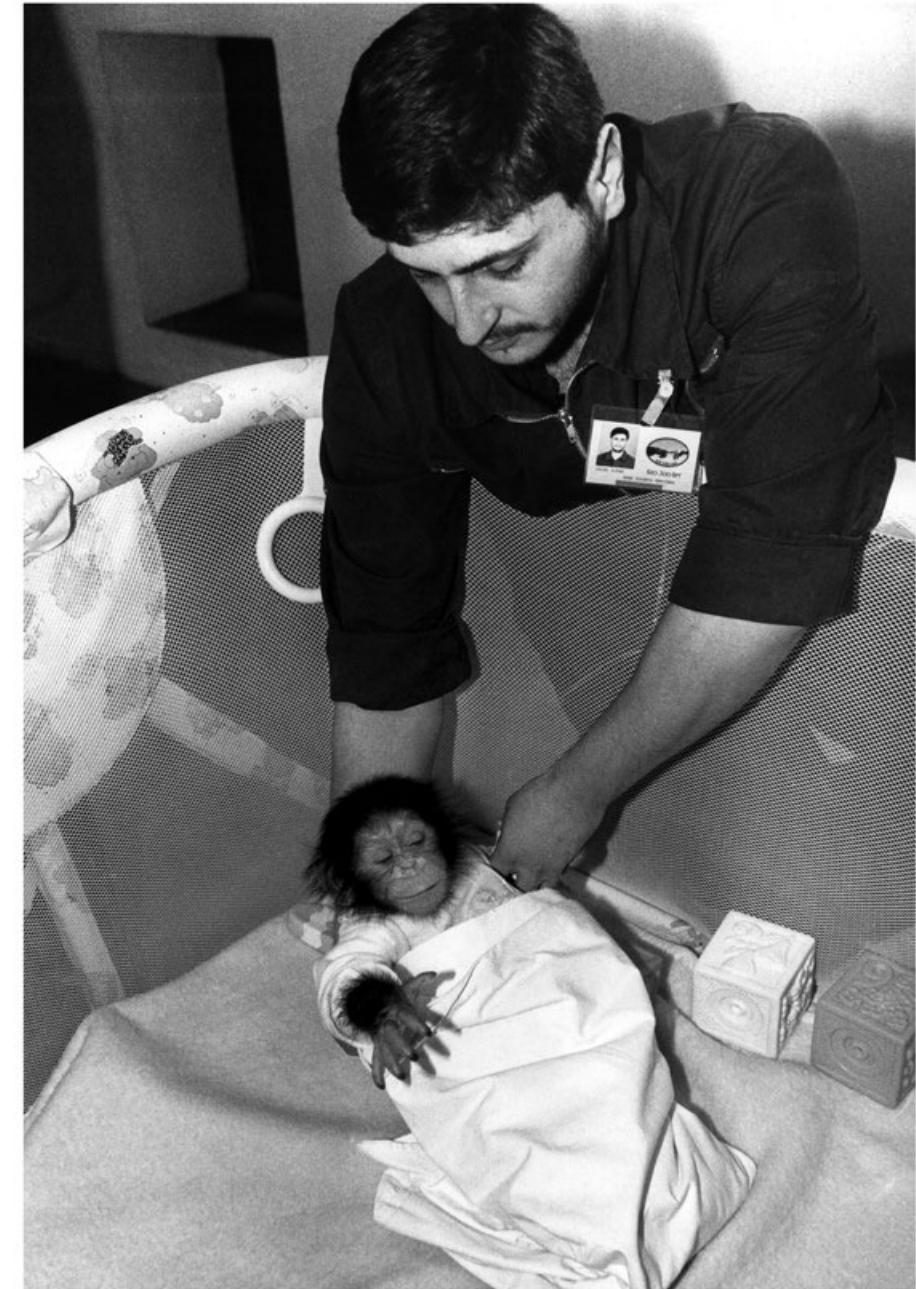
Probali smo da joj damo sveže iscedeň sok od jabuke, šargarepe i pomorandže. Nije ga htela ni razblaženog sa vodom. Pri spavanju, naročito kada je uhvati prvi san, dešava se da se pomalo trza, ali mislim da je rano za pomisao da se tu radi o snovima. Nikakvi zvuci ne prate to trzanje ili spavanje.

23. 1. 1992.

Smatram da više nije toliko nežna da bih i dalje ostajao noću i hranio je, tu obavezu mogu sada prihvatići Vrtni noćni čuvari. Dok joj nije otpao ostatak pupčane vrpce nisam je smeо prati, nego sam je samo brisao mokrom pelenom. Sada je druga situacija. Kupanje se obavlja pod blagim mlazom tople vode u lavabou. Postavim je na svoju levu ruku, koju ona odmah čvrsto obgrli i rukama i nogama, zatim polako prinsem pod vodu i trljam. Ne voli kupanje, ali uživa u umivanju. Voli da zatvori oči, otvori usta i isplazi jezik dok je umivam. Posetioci Vrta su neverovatni - još nije prošao dan, a da nije doneto bar desetak igračaka za Zoricu. Kod nje završe samo gumene igračke, koje su jedino pogodne za ovaj uzrast (nasuprot tvrdoj plastici). Spremniјa je za kontakt sa novim predmetom ukoliko je igračka mala, od mekše i mirišljave gume, a imam utisak da je i boja presudna. Kao da je plašljivija sa tamno obojenim igračkama. Igračku, pre nego što joj je damo, otkuvamo u vodi.

28. 1. 1992.

Često se dešava da joj je jedna strana stomaka veća od druge - zavisi od toga kako je nagnuta i koliko joj je pun stomak. Povremeno joj se ispod pazuha pojavljuju uvećane, kao vazduhom napunjene, kesice. Ni jedno ni drugo nije razlog za zabrinutost. Povećali smo količinu soka iscedeňih pomorandži ili limuna koji se dodaje vodi za piće. Trenutno jede na svakih 3-5 sati, a dobili smo predlog da joj ukinemo noćno hranjenje. Ne pristajem na to. Obrok joj je 70-120 ml. Od rođenja na donjoj vilici, na mestima očnjaka, ima po jednu crnu tačku, a sada

izgleda da se to crnilo malo širi prema sekuticima.

8. 2. 1992.

Nikla su joj dva donja sekutića (jedan je za sada dugačak oko 1 mm a drugi oko 2 mm). Postala je živahnija. Uspeva da se razmota iz platnenih pelena (pa pošteno izmaže i sebe i krevetac), okreće se na stomak i pomalo puzi. Bolje prepoznaće osobe i glasove. Ponekad se, dok je držim, toliko razigra i razmaše rukama i nogama, da zamalo ne ispadne iz naručja. U transporteru u kome spava, kad je budna, uvek je na stomaku i puzeći rasturi sve pod sobom.

9. 2. 1992.

Mleko kojim se hrani treba da je par stepeni toplije od temperature tela. Ukoliko je više toplo neće ga piti dok se ne rashladi, a ukoliko je hladnije možda ga popije, ali to se može negativno odraziti na njenu stolicu, koja može postati znatno mekša.

11. 2. 1992.

Gornji sekutići su joj tek iznikli. Sve više se trudi da puzi. Na početku hranjenja ume da se unervozi ili razigra, razmaše se rukama, pa me pri tome i išamara. Pre iznošenja u ogradicu, koja se nalazi u kavezu izloženom pogledu posetilaca, stavim joj jednokratnu pelenu, zatim joj obučem dve majice i jedno odelce koje pokriva ruke i noge, a onda je umotam do pazuha u jedan veliki beli čaršav. U sobi u kojoj provodi vreme noću, temperatura je 27–29°C, a u kavezu gde je izložena oko 23–24°C. Dok sam u blizini ona vrlo pažljivo očima, pomerajući glavu, prati sve moje pokrete.

15. 2. 1992.

Zorici se ovih dana spremaju obroci od po 150 ml. Kada je uz nemirena, uzimanjem u naručje se može smiriti. Ponekad, ako se uplaši, kao da se zgrči i namršti, ali uzimanje u naručje je i ovde lek. Glad pokazuje sisanjem neke igračke ili svoga palca. Sada verovatno više nema grčeve u stomaku, tako da njena nervozna potiče valjda od toga što jebole desni pri rastu zuba. Tada se ona bolno kezi i čupa bradu i kosu. Kada se dobro najede, jezikom zapušava otvor cucle, izbacuje je iz usta i okreće glavu u stranu, ili prosipa mleko tako što ga pusti da curi niz ivicu usne. Prednost ovoga je to što se ne prejede. Samo par puta se, mislim, prejela, a tada je pri podrigivanju posle jela izbacivala pomalo mleka iz usta. Ponekad se desi da štuka. Velike igračke je plaše, a i one koje proizvode buku. Veoma je oprezna u kontaktu sa novom igračkom. Nju prvo pokušava da dodirne, a zatim je udara spoljnom stranom šake. Na kraju neki ugao igračke završi u ustima. Primeti i najmanji moj pokret i reaguje okretanjem glave u tom pravcu. Ako je u pitanju pomeranje nekog naizgled zanimljivog predmeta, odmah i poseže za njim. Naravno, sve što dohvati, odmah trpa u usta.

18. 2. 1992.

Predlozi su da joj se sa navršena tri meseca počne davati čvrsta hrana – pasirane

banane, u početku izmešane sa mlekom i davane na cuclu, a kasnije kašicom. Može i tvrdi kuvano žumance, koje bi se veoma postepeno uvelo (prvih nedelju dana po 1/4 žumanceta u prvom obroku, sledeće nedelje 1/3 itd.) a kada se dođe do mere od jednog celog žumanceta dnevno, samo u prvom obroku, tim tempom se i nastavlja. Jedina njena poza za spavanje je na stomaku. Jedino je prvih dana života, aко бих је ставио да спава на леђима, она тако и остала.

23. 2. 1992.

Počeo sam da joj u mleko stavljam pahuljice (obogaćene mineralima i vitaminima) i med. Dobijaće za početak u svakom obroku po jednu kašiku. Kad god prilazim njenom krevecu ona se izdiže i pruža mi ruke sa željom da je uzmem u naručje. Ukoliko zaobiđem krevetac, vraća se u prvobitni položaj. Kada je uzmem u naručje veoma me jako stegne i privije se uz mene. Prilaženje nepoznatima ne dozvoljava, naročito se otima ako krenu da je uzmu.

24. 2. 1992.

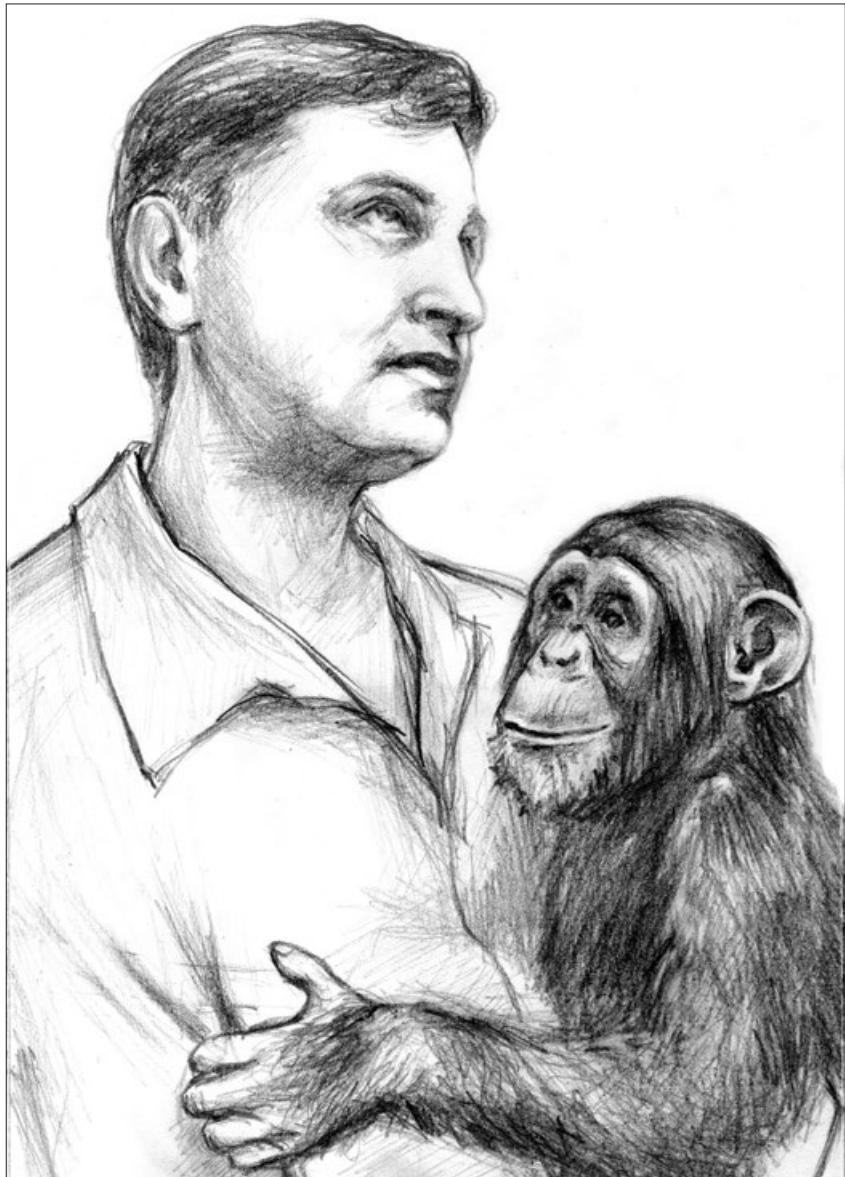
Ovih dana pomalo uspeva da se na sve četiri izdigne. Pahuljice nisu praktične za davanje cuclom na kojoj je veoma mala rupica, jer dolazi do zapušenja, a mora se voditi računa da se rupica ne proširi previše, jer joj mnogo curi iz usta dok jede. U jednom obroku mleka je dobila malo ispasirane banane.

25. 2. 1992.

Jutros je Zorica u 09.00 pojela 150 ml mleka sa pahuljicama, malo iscedenog limuna i pet kapi vitamina AD₃. Kod sledećeg hranjenja (11.00 časova) bila je sva crvena u licu i otečena na obrazima i oko očiju. Stopala i dlanovi su skroz crveni i naziru se na njima sitne, gusto načičkane bubuljice. Alergija je u pitanju. Srce joj normalno kuca, disanje je normalno, temperatura iznosi 38,2°C. Kasnije je crvenilo kože malo spalo. Oko 13.30 časova su stigli pedijatri. Pregledom je ustanovljena tahikardija (ubrzano lutanje srca). U peleni je bilo crnih debljih i tanjih kratkih končića, debljine do 0,5 mm, a raznih dužina do 3 mm. To nas je uplašilo, u početku se sumnjalo da je to od krvi – možda neki nedostatak vitamina ili neka vrsta bakterija. Međutim, to su bili samo ostaci juče pojedene banane. Na njenu težinu od oko 4 kg dato joj je 2 ml, u butinu, otpozadi sa strane, injekcije calcihept (10 % rastvor kalcijumovog glukoheptonata). Važno je da se nisu tim lekom izazvali neželjeni efekti, koji se uglavnom odnose na preterano usporavanje rada srca.

26. 2. 1992.

Zorica danas bolje izgleda. Noćas je jako sporo jela, praveći velike pauze pri gutanju, i na početku uvek odbijala da jede, ali svaki obrok joj je na kraju iznosio 100–150 ml. Stolica joj je polutečna, više zelenkastobraon boje, a crne niti od juče su u dva-tri pražnjenja potpuno nestale. Stanje se normalizovalo. Sve ove probleme je najverovatnije prouzrokovao limunov sok sipan u mleko.

25. 4. 1992.

Zorica već ima poveće prednje, gornje i donje sekutiće – po četiri zuba dole i gore. Na gornjoj vilici su počele iz desni da joj izbijaju četvorke sa obe strane, dok su mesta namenjena trojkama (očnjacima) ostala prazna. Na levoj nozi, od rođenja, nokat na kažiprstu joj je bio beo, dok su joj ostali nokti oduvek bili crni. Sada i taj beli nokat počinje polako od korena da tamni. Na rukama su joj svi nokti crni. Obroci su joj sada 200–220 ml mleka na otprilike četiri sata. Pahuljice u mleku neće da jede ako se dobro ne rastope, dužim stajanjem u mleku. Blagim struganjem voća i povrća tupom stranom noža se može dobiti kao fino ispasirana kaša, koju je takođe najlakše davati u mleku. Hranjenje nečim novim na silu nikako ne treba pokušavati. Ona se kreće po ogradići puzeći, a po drvenim oblicama na stranicama kreveta uspešno se penje. Prvi ozbiljni pokušaji ovog pentranja i uspravljanja na zadnje noge, naravno uz držanje za stranicu kreveta, počeli su pre nešto više od mesec dana. Sada se u ogradići u kojoj se izlaže hvata za vrh stranice, izdiže i do pola prebacuje. Na nagle pokrete i buku se jako uplaši. Naročito uživa da, dok ja ležim na krevetu, puži po meni i leži mi na stomaku, uživajući u talasanjima pri mom disanju, a uvek je glavom okrenuta prema mojoj glavi. Pažljivo posmatra moja usta dok joj pričam i povremeno krene rukom da ih dodirne.

26. 4. 1992.

Prvi put sam je danas izneo na travnjak ispred majmunare. Stavili smo dva čebeta u suncem prošaranu hladovinu i tu se smestili. Ona je bila stalno u pokretu, vidno brzo se umarala i često tražila da jede. Bežala je k meni pri svakom prilaženju nepoznatih.

21. 5. 1992.

Zorica ima već dvanaest zuba – po šest u donjoj i gornjoj vilici (po četiri sekutića, pa nema očnjaka, pa po jedan Zub iza). Naučila je da kad hoće da je uzmem u naruče ispruži ruke prema meni. U pasiranu hranu na koju je učim (pomešano: jabuka, sok od pomorandže, malo meda i šargarepa) obavezno stavim i banane, jer na osnovu traga banane u stolici lakše mogu da procenim kako je jela, ukoliko ju je neko drugi hranio (misli se na trag u vidu crnih tačkica i končića). Od pre nedelju dana je prešla sa holandskog bebelac 1 na bebelac 2 mleko u prahu (ljudske bebe sa bebelac 1 na bebelac 2 prelaze kad napune pola godine). Mleko dobija na oko četiri sata u količini od po 250 ml. U mleko joj se uvek nešto doda – pasirano voće, ili pahuljice, kašice... Zrnasto voće (jagode, kupine, maline...) se još ne preporučuje. Sve novo od hrane se mora uvoditi postepeno.

30. 5. 1992.

Počećemo da skupo mleko bebelac 2 zamenjujemo domaćim mlekom za bebe. Prelazak mora biti veoma postepen (da traje bar nedelju dana).

10. 6. 1992.

Zorica je potpuno prešla na mleko domaće proizvodnje. Preko ogradice u kojoj se izlaže je stavljeni mreža, jer se ona potpuno oslobođila – naginje se preko njenih zidova, te se bojim da ne padne na beton i povredi se. Deluje još uvek neveština, teško da bi se uspešno prizemljila.

14. 6. 1992.

Sve je aktivnija u četvoronožnom hodanju. Na nepoznate reaguje bežanjem ka meni, penjanjem u naručje, mahanjem i pretnjama kao da će da udari. Ume da skloni ruku ili nogu koja joj se dira, ispuštajući zvuke uhtanja koji kao da znače: "Biću dobra, samo me ne dirajte". U snu ume da se razmaše rukama ili da stavi palac u usta i da ga sisa. Nekad sisa i palac noge, što nije problem ni za ljudske bebe. Slatko me je nasmejala večeras, pri svom prvom iskustvu noćnog gledanja kroz prozor. Igrajući se po krevetu, popela se na radijator i želeći da pogleda kroz prozor, što je često po danu radila, uplašeno je ciknula ugledavši svoj lik u staklu. Uplašeniju je nisam video – kao paralisana je pala na krevet. Ostaće tajna da li ju je uplašio neočekivani lik ili, pak, saznanje da ona nije nalik ljudima.

25. 7. 1992.

Slabije jede ovih dana, a više pije tečnosti (prokuvanu vodu). I dalje posle svakog hranjenja napuni pelenu. Tu praksu ima od rođenja. Izuzetno dobro trči četvoronoške. Ljuti se kada sam u društvu a nju zapostavim, ili kad nekog drugog mazim. Dok je držim u naručju, ako neko položi na moje rame ruku ili me dodirne, odmah ga gura ili udara. Toliko je ljubomorna. Pri takvima izlivima ljubomore uz teranje uljeza ispušta i karakteristične zvuke pretnje. Oseća se sigurnom uz mene. Ponekad dok neko prilazi ja ispuštam zvuke pretnje slične njenima i mašem rukom kao da teram pridošlicu, što ona rado prihvata i nastavlja sa istim zvucima i pokretima.

27. 7. 1992.

I dalje slabije jede, a traži puno vode – verovatno zbog velikih vrucina. Izbrojao sam da ima 14 zuba.

10. 8. 1992.

Probao sam da tečnije ispasiram sveže voće i ponudio joj da pije iz lončeta. Bez problema je popila. Trebalо je to da probam i ranije.

3. 9. 1992.

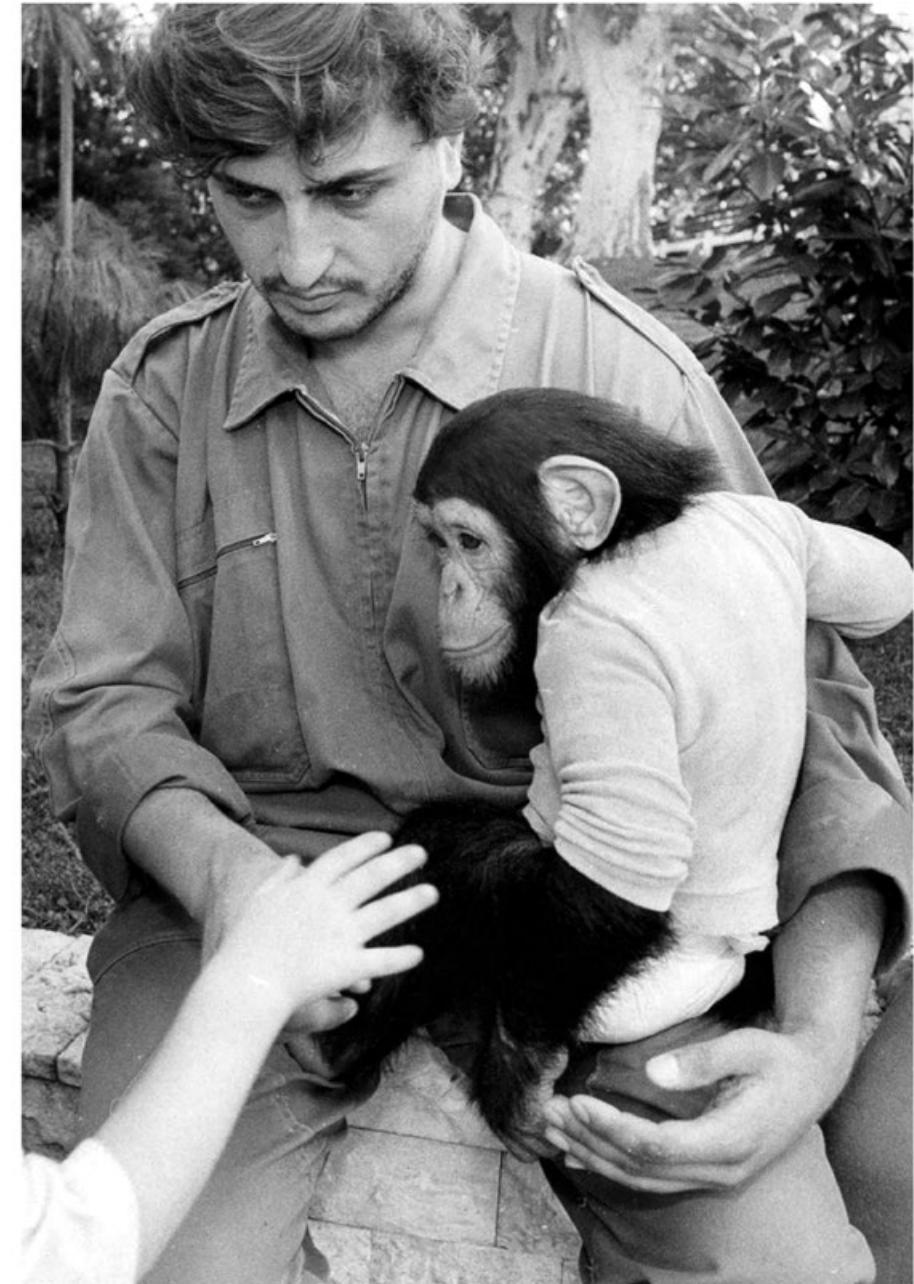
Ima proliv. Dao sam joj jednu kapsulu flonivina BS (crevna flora).

4. 9. 1992.

Noćni čuvar kaže da je Zorica imala u toku njegovog dežurstva proliv zelenkaste boje. Danas je takođe voden, ali svetložute boje. Nastavili smo sa po jednom kapsulom flonivina u svakom obroku.

5. 9. 1992.

Zorica je noćas imala proliv i povraćala. Ispovraćala je bele grudvice koje liče na

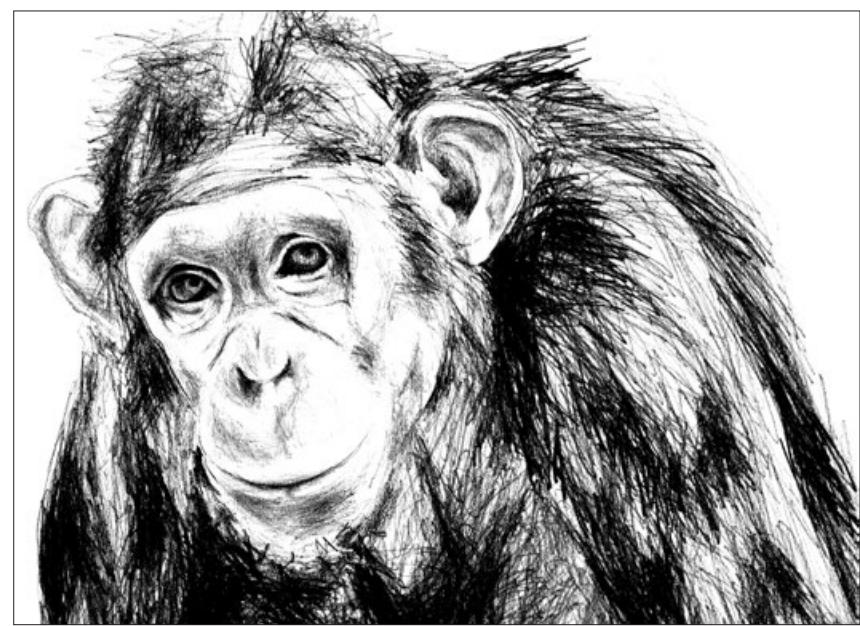
usireno mleko. Skuvali smo joj čaj od kamilice sa šećerom i samo njega davali umesto mleka i vode. Tek u 14.00 je pojela 250 ml izmiksovane smese koja se sastoji od kuvanog pirinča, vode u kojoj se kuvao, kuvanih šargarepa i jabuka i jabuka pečenih u rerni. Umesto vode davali smo joj supu skuvanu od govedih koncentrat kocki (prvenstveno zbog soli). Kašu je dobro jela, supu kako-kad.

6. 9. 1992.

Zorica je noćas imala dobru stolicu. Mora provesti bar 24 časa na dijetalnoj hrani (juče opisanoj). Prvo sledeće davanje mleka treba dobro pratiti, da bi se zapazila reakcija, da opet ne dobije proliv.

7. 9. 1992.

Stolica je dobra. Za vreme bolesti je bila otečena u licu, naročito oko očiju, što je uglavnom znak alergije (oči su joj bile upale – dehidrirala), a koža, naročito na glavi, joj se perutala. Mleko joj više ne utiče na stolicu.

16. 9. 1992.

Ovih dana je imala stolicu tamnobraon boje, prepostavljamo da je to od jabuka. Alarmantno bi bilo da je stolica crne boje, jer bi to moglo nagoveštavati prisustvo krvi.

6. 10. 1992.

Početkom prošlog meseca su počeli da joj rastu očnjaci u gornjoj vilici.

5. 12. 1992.

U zadnje tri nedelje pri maženju i češkanju ponekad ispušta zvuke koji najviše liče na kratko usisavanje vazduha kroz zube. To je buđenje instinktivnog bištanja i zvukova koji se pri tome ispuštaju. Instinkтивno poseže i za mojom kosom, sa istom namerom i istim zvucima – gleda u kosu, provlači prste kroz nju kao da nešto traži. Pravo bištanje pripadnika svoje vrste nije nikada videla.

18. 12. 1992.

Zorica je pocepala mrežu na ogradići.

19. 12. 1992.

Mreža na ogradići nije zakrpljena, tako da ona može svojevoljno da ulazi i izlazi, odnosno da se šeta po kavezu. Ispred ogradiće je stavljeno čebe, da ne bi sedela na betonu. Inače, glavna zanimacija joj je penjanje po ogradi i to do vrha (6 m).

Tek danas sam primetio da joj rastu donji očnjaci. Vire milimetar-dva.

20. 12. 1992.

Zoricu sada moram toplijie oblačiti, jer se duže zadržava na betonu. Odelce joj obavezno mora imati stopala. Prvo joj obujemo čarape pa onda obučemo odelce – u protivnom, ukoliko su čarape preko odelca, veoma se uplaši kada ih vidi, vrišti i trči na sve strane, pokušavajući da pobegne od njih. Kada je uveče vratim u krevetac u kancelariji, kada ostane sama, glođe drvene čoškove krevecu i odgriza komadiće drveta.

2. 1. 1993.

U njenoj prljavoj peleni, u stolici, pronađen je jedan otvoren uložak za heftalicu – progutan i sa svarenom hranom izbačen. Verovatno ga je izvadila iz tapacirunga ogradice.

6. 1. 1993.

Već tri dana je prehladena – curi joj nos, a danas je to praćeno i kijanjem sa suvim kašljem.

8. 1. 1993.

Jutros joj je sa medom i mlekom data i četvrtina tablete vitamina C i četvrtina acetisala, a iste lekove će dobiti i večeras. Iza svakog obroka joj dajemo da piye čaj od belog sleza, a dobro je i neku kap tog čaja sipati joj u nozdrve. Čaj se spremata tako što se slez par sati drži u hladnoj vodi, zatim se ta voda prokuva, pa procedi i ohladi.

9. 1. 1993.

Dobija iste lekove. Nos joj manje curi nego juče. Čaj od sleza obavezno pre upotrebe treba prekontrolisati, jer može da se pokvari (uskisne) ukoliko se odma ne potroši, ukoliko malo odstoji.

10. 1. 1993.

I dalje je prehladena. Slinavi još uvek, a naročito mnogo izbacuje pri kijanju. Danas je nisam čuo da kašuje. Takve prehlade otprilike traju nedelju dana, jer toliko vremena je potrebno da se stvori imunitet. Lekari savetuju da joj ne dajemo antibiotike.

12. 1. 1993.

Na pod njenog kaveza je postavljen neki polovni tepison. Neverovatno ga se uplašila. Prvih pola sata je trčala uz vrištanje, dok se nije oslobođila i ohrabrilu.

15. 1. 1993.

Završena terapija acetisalom i vitaminom C. Skoro da je potpuno ozdravila.

19. 1. 1993.

Jutros sam joj u ustima našao jedan mali ekser, a jedan i u peleni – progutala pa izbacila sa stolicom. Tepison ih je bio pun i verovatno je neki promakao našoj kontroli. Na odelcima je počela cepati stopala, želeći da obezbedi potpunu pokretljivost prstiju na nogama, a time i uspešnije veranje po ogradi kaveza.

13. 3. 1993.

Svakog jutra, već nedelju dana, Zorica skine sa sebe jednokratnu pelenu, iscepka je u sitne komade i sva se izmaže. Perem je u lavabou, pod mlazom tople vode. Ako je uveče stavim da spava u odelcetu, ona se potradi da ga skine, uglavnom iscepka, pa onda skine i pelenu. Počeo sam da joj u kavez stavljam po jednu očišćenu jabuku iseckanu na kockice, ne bi li konačno ozbiljnije krenula sa čvrstom hranom. Trebalо bi da ja pred njom jedem i direktno joj pokazujem žvakanje, ali pustiću je da to sama nauči, posmatranjem majmuna u susednim kavezima. Preko dana i dalje forsiram u mleku pahuljice i voćne kašice, dok joj se noću daje čisto mleko (triput se hrani u toku noći, i to u 20.00, 01.00 i 06.00).

9. 4. 1993.

Od danas se Zorici postepeno u ishranu uvodi sveže kravljie mleko. Obavezno skuvano. Drži se u frižideru i po potrebi sipa u flašicu i zagreva. Viđam je kako, iako nije pojela svu svoju hranu, pokušava kroz rešetke da ukrade voće iz susednih kaveza. Počela je i da pomera i uvrće tepih u kavezu i da izaziva na igru (začikava) majmune iz susednog kaveza (dijane), mada oni uglavnom na nju ne obraćaju pažnju, ili je ponekad mužjak otera iskezivši zube i zauzevši borbeni stav. Nikad nije pokušao da je stvarno napadne.

17. 5. 1993.

Zorica sada radije konzumira čvrstu hranu, ali još uvek su to samo jabuka i banana, dok joj ostali ukusi i dalje nisu dragi.

22. 5. 1993.

U zadnje vreme se brže zbližava sa nepoznatima, ali i dalje se ne udaljava od mene. Ukoliko su deca u pitanju neverovatno se razgrađi i rastrči, a ukoliko neko od novoprdošlih pokuša na silu ili da je uzme ili mazi, u odbrani ga ujede, zadavši i ozbiljne površinske povrede, i pobegne ka meni. I dalje skida odelca i pelene.

16. 6. 1993.

Voćni obroci su joj sve obimniji. Sada dobija po tri jabuke, uz dva plazma keksa, a hoće da jede i sutlijši i kuvano voće iz njega. Izuzetno se uvežbala u penjanju po rešetkama i konopcima, a omiljena igra joj je i dalje da me izaziva da je jurim ukrug po kavezu.

26. 6. 1993.

Kavez je konačno osvojen. Više nema nikakvog straha ni pri skakanju po drvetu i policama. Počela je, uz uobičajeno, da jede i šljive, trešnje, kajsije i šargarepe. Zbog povećanog unošenja voća, smanjio sam joj dnevno sledovanje mleka. U toku dana sada dobija samo jednu flašicu mleka (250 ml), dok je noću bez promene – tri obroka od po 250 ml. Sve češće ujeda nepoznate osobe. Pelene možda skida zato što je željna igre, ili joj jednostavno smetaju i sputavaju je u kretanju.

3. 7. 1993.

AD₃ i dalje dobija, po pet kapi u jednom od dnevnih obroka. Drveni krevetac u kome se noću nalazi, u kancelariji, ima stranice od oblica dugih 1 m, debelih 2 cm, a razmaknutih 7,5 cm. Ona je toliko jaka da je uspela danas da se pruće kroz taj razmak, pri čemu su se oblice povile ka spolja, tako da se razmak povećao za 2–3 cm. Pelene zadnjih dana ne skida jer sam počeo da ih lepim otpozadi (skidala ih je odlepljivanjem ili zakačinjanjem za oštре čoškove).

20. 8. 1993.

Porodici Kovačević u kojoj je trenutno smešten mali Sami pričao sam kako je Zorica prohodala. Prvo je počela da hoda uspravno pridržavajući se za ogradicu, zatim je počela da vuče čebe između nogu i tako, pomalo sedeći na čebetu i pri tom hodajući, naučila je da održava ravnotežu.

6. 9. 1993.

Počela je pomalo da kašљe, pa sam joj počeo oblačiti majicu pri iznošenju u kavez. Dobro jede voće: jabuke, kruške, breskve, grožđe, šljive, a ponekad i bananu... Noću i dalje dobija samo mleko. Sada se već ponaša kao odrastao šimpanza. Skače i preti udarajući nogom u pod, izaziva udarajući po podu šakom i poleđinom šake. Ume i da ispušta zvuke uhtanja kojima pokazuje pokornost i dodvorava se. Pravi šimpanza u malom. Pelene stalno skida sa sebe. Sve više uviđam da joj baš smetaju i žuljaju je. Moraću da prestanem da joj ih stavljam.

15. 12. 1995.

Zorici nikao prvi pravi sekutić. Počelo je, znači, menjanje mlečnih zuba.

22. 6. 1999.

Ispao joj gornji levi očnjak.

11. 7. 1999.

Klima joj se donji levi očnjak. Novi stalni očnjak sa gornje leve strane je narastao već 3–4 mm.

30. 1. 2000.

Mali otok polnog organa, koji je bez prestanka imala oko pola godine, danas se povukao.

4. 2. 2000.

Popodne je dobila prvu menstruaciju.

8. 2. 2000.

Već je peti dan kako joj se može primetiti na vagini krvarenje.

9. 2. 2000.

Danas nema krvarenja.

15. 2. 2000.

Kao da je počela da ulazi u estrus. Malo joj je otečeniji polni organ.

17. 2. 2000.

Kao da je potpuno ušla u estrus. Polni organ joj je otečen.

5. 3. 2000.

Počeo je polako da joj spada otok polnog organa.

8. 3. 2000.

Potpuno je izašla iz estrusa.

12. 3. 2000.

Dobila je menstruaciju.

SAMI JUNIOR
mužjak, rođen 15. 1. 1993.

15. 1. 1993.

Pošto smo ustanovili da se Lijana ne može spontano poroditi, morali smo od perioda oplodnje izračunati optimalni datum za vršenje carskog reza. Određen je današnji dan. Porodaj je dogovoren za sedamnaest časova. Ujutru sam joj dao mleko sa pahuljicama i nekoliko jogurta, a kasnije joj nije trebalo dati ni vodu ni hranu, da puna creva i bešika ne bi smetali pri operaciji. Budući da je bila mnogo žedna, ipak sam joj uveče, pri uloženju u transporter, dao da piće malo vode. Uspavana je ralatekom. Pri rasecanju stomaka izašla je zelena plodova voda, što ne valja jer znači da se plod mučio. Da smo porodaj isplanirali za dan-dva kasnije, plod bi možda i uginuo u stomaku. Mladunče je muško, a ime je dobilo po legendarnom Samiju. Rođen je u 18.40 časova a prvi obrok mu je bio u 21.20. Davano mu je mleko dojilja (colostrum), doneto iz porodilišta. U prvom obroku popio je 30 ml i počeo da traži hranu na svaka tri sata – uobičajenim sisanjem prsta.

16. 1. 1993.

Taman je po celom telu, sem gornje usne i nosa. Nema nijedan beo nokat, ni tačkice na desnim na mestima očnjaka (te tačkice se sada kod Zorice nalaze između očnjaka i dvojki), ni belu dlaku oko analnog otvora – ima je samo malo po bradi i oko genitalija. I dalje dobija mleko žena, ali sada je količina uvećana na 40 ml. Ima dobar refleks sisanja, ali je cucla pretvrda, pa mu se, kad se umori, mleko mora laganim stiskanjem cucle ubrizgavati u usta. Pritom cucla mora stajati što uspravnije okrenuta nadole, tako da mu mlazić mleka prska na jezik, jer ukoliko prska u grlo dolazi do zagrcavanja i kašljivanja. Cuclu sa flašicom posle svakog hranjenja treba otkuvati. Mleko dojilja se obavezno prokuvara, drži se u frižideru i samo se potrebna količina sipa u flašicu i zagreva. Pupčana vrpca mu je odmah po rođenju podvezana na jedan do jedan i po santimetar od stomaka, a zatim odsečena na santimetar od vezanog čvora. Taj delić pupčane vrpce koji je visio iza čvora pritisnut je sa dva prsta da bi se iz unutrašnjosti istisnula želatinasta masa. Pupak je zatim prekriven gazom i preko njega je oko stomaka obmotan zavoj. Jutros u 06.00 je izbacio veću količinu sluzi (žvalica) koja je bila beličasta

od mleka. Zanimljivo je da je on to uradio bez ikakvog naprezanja i iskašljavanja – odjednom je izašlo iz usta. Lekari kažu da je to izbacio iz pluća, čisteći se tako možda od sluzi ostale iz unutrašnjosti majčine utrobe.

19. 1. 1993.

Od danas Sami Junior dobija mešavinu mleka koja se sastoji od dve trećine mleka žena i jedne trećine veštačkog mleka. Ojačao je, tako da sada pri hranjenju sam vuče mleko iz cucle, ali pošto se brzo umori, ostatak mleka mu se mora lagano ubrizgavati pritiskanjem cucle. Obroci su i dalje na svaka dva-tri sata po 40 ml. Danas u 13.00 mu je otpao ostatak pupčane vrpce. Ukoliko ranije ogladni, ili vrišti ili sisu prste i zglobove na šaci. Kada ga uzimam u naručje pokušava da se uhvati za mene, a veoma se ljuti i vrišti kada ga spuštam i stavljam na leđa da bih ga presvukao. Pri presvlačenju obično čvrsto uhvati prljavu pelenu i vrišti iz svega glasa kada pokušam da mu je uzmem. Temperatura u prostoriji gde se nalazi je 28°C.

25. 1. 1993.

Vec nekoliko dana piće veštačko mleko (u prahu). Vrlo je komunikativan i "pričljiv" i pokreće se po krevecu. Od danas je na kućnoj nezi, u jednoj beogradskoj porodici.

23. 5. 1994.

Sami je vraćen u Vrt. Teško se uklapa. Veoma je depresivan i nezainteresovan. Pri stavljaju u kavez histerisao je i udarao glavom po ogradi. Odbija hranu. Krevetac za noćni boravak mu je stavljen u kancelariju, do Zoričinog. U porodici ga nisu poslednjih meseci hrаниli preko noći, ali mi mu to opet uvodimo. Obostrano je neprijateljstvo između Zorice i njega. Izuzetno je tužan i neprestano drži palac u ustima. Dosadašnji negovatelji kažu da je sisanje prsta za njega najnormalnija pojava, koju stalno primenjuje. Štaviše, ako mu se izvadi palac iz usta on se trese i histerično vrišti, ne smiruje se dok ga opet ne vrati.

24. 5. 1994.

Malo normalnije se ponaša i jede. Hrani se mlekom sa kašicama, od čvrste hrane ništa ne jede, sem dobro ispasirane banane. Veoma plašljivo mi prilazi po hranu.

10. 6. 1994.

Sada se slobodnije igra sa Zoricom, ali samo u kancelariji na krevetu i u mome prisustvu, dok se u kavezu još uvek plaše jedno drugog. Potpuno se sprljateljio sa mnom.

15. 6. 1994.

Sve više su zajedno. Postali su čak i solidarni. Kada se jedno grdi, drugo dotrići da ga brani, grli ga i po potrebi udara "napadača". Veoma su umiljati. On je jako emotivan, plače i trči u naručje pri svakom podizanju glasa na njega. Počeo je pomalo da jede banane u komadima.

23. 10. 1994.

Sami i Zorica i dalje jedu više voća i povrća preko dana, dok uveče i dva puta u toku noći dobijaju mleko. Popiju po 7 dl za svaki obrok. Samiju je postalo zanimljivo da jede i komade dunja. Pri hodu po kavezu jedno drži drugo oko struka, formirajući "voz". U početku je uvek Sami išao za Zoricom, ali sada se može videti i kako Zorica otpozadi drži Samija pri šetnji. Sami i dalje često drži palac u ustima, a ponekad i Zorica – kada to vidi od njega. On je naučio da hoda uspravno.

7. 7. 1997.

Počeo je da menja zube. Ispao mu je donji levi mlečni sekutić.

28. 11. 1997.

Ispala mu je ovih dana donja desna jedinica. Pre otprilike dve nedelje ispala mu je gornja desna jedinica. Na mestu donje leve jedinice je sada već do pola izrastao stalni Zub.

8. 10. 1998.

Ispovraćao je narandže sa dosta sluzi. Normalno se ponaša.

9. 10. 1998.

Jutros je bezvoljan, neće da priđe da jede i uglavnom leži na polici. Deluje dehidrirano ali nije malaksao. Dobio je odmah 250 mg alfaceta. Pristaje da jede bebi kašice koje moram prvo da procedim da se ne oseti nikakva grudvica i piye ih malo razmućene sa vodom i medom. Ako popije veću količinu odjednom (tri teglice), ubrzno u brzim mlazevima povrati, tako da mu treba davati češće a po manje. Temperatura mu je 36,8°C. Uveče je opet dobio 250 mg alfaceta (nastavljamo sa 2 x 250 mg). Dobijao je i čajeve i slanu prokuvanu vodu. Pristaje sve da piće.

10. 10. 1998.

Pokretljiviji je. Jutros traži da jede. Prvo je navalio na zelenu salatu a zatim na banane. Juče je stigao rezultat analize mleka naših krava (držimo ih za potrebe mlađunaca Vrta) i nađene su streptokoke. One su verovatno kod Samija bile uzrok problemima. Verovatno mleko nije bilo dobro skuvano.

13. 10. 1998.

Večeras dobija poslednju dozu alfaceta. Potpuno se oporavio.

13. 2. 1999.

Sami večeras odbija jogurt i povlači se na policu, gde leži sa olabavljenom donjom usnom. Temperatura mu je 40,5°C. Dao sam mu 500 mg alfacet sirupa, 500 mg vitamina C i jedan andol. Pojeo je 3 mk (male voćne kašice – od po 125 g) pomešane sa vodom, kao sok. Jutros je dobro jeo.

14. 2. 1999.

Nastavljam sa 2 x 500 mg alfaceta i jednim vitaminom C dnevno. Temperatura mu je jutros 38°C. Pojeo je 3 mk i posle je jeo banane, salatu, krompir, ispasirane

banane sa kuvanim jabukama i medom. U podne mu je temperatura 37,5°C.

16. 2. 1999.

Temperatura mu je 37,6°C. Danas kašle, kija i nakašljava se. Živahan je i dobro jede ali otežano diše i vadi sline iz nosa. Verovatno je nekako dobio grip.

17. 2. 1999.

Jutros mnogo kašlje. Kašalj je suv i predstavlja uzastopno kašljucanje. U podne, kada je dobijao lek, zbog kašlja je sve povratio. Bile su to kapsule, pa mu je možda granulacija praha nadražila grlo, te sam napravio sirup. Stolica mu je mala i suva – ima temperaturu. Od podneva mu dajem 3 x 5 ml sirupa sinecod (za ublažavanje suvog kašlja).

21. 2. 1999.

Večeras dobija poslednju dozu leka. Potpuno se oporavio.

12. 7. 1999.

Danas sam prvi put našao kod njega u kavezu grudvice želirane sperme.

19. 10. 1999.

Danas, dok sam se igrao sa njim i Zokom u kavezu, Sami se nakostrešio i kao da je u jednom momentu pokušao da me, tako nakostrešen, ujede za vrat. Odmah sam podigao zoger kao da će ga udariti, što ga je uplašilo i pobegao je.

20. 10. 1999.

Danas se Sami igra kroz ogradu sa mnom ali je pritom nakostrešen. I pri mom ulasku u kavez se bio nakostrešio, ali pošto je video da nosim zoger, otišao je na policu. Krajičkom oka sam ga sve vreme posmatrao.

21. 10. 1999.

Sami jutros neće da se igra sa mnom kroz rešetku. Sve vreme je nakostrešen. Ja ga zovem da priđe i polazim rukom ka njemu, ali on beži i izbegava da ga pomazim.

15. 6. 2000.

Ume povremeno da bude veoma agresivan. Procenjujem da više nije bezbedno ulaziti kod njega u kavez. Prijateljski odnos nastavljamo samo kroz rešetke.

ŽIKA

mužjak, rođen 4. 4. 1994.

4. 4. 1994.

Žika je takođe na svet stigao pomoću carskog reza. Staranje o njemu, dok ne navrši svoju prvu godinu, preuzeala je Sneža Stanojević, supruga doktora Duleta koji je izvršio sve ove porođaje.

10. 4. 1995.

Zahvaljujući specijalnom i kvalitetnom tretmanu, pri kome je Žika učen na što veći broj ljudi i različite sredine, on je povratak u Vrt doživeo bez ikakvih trauma

i brzo se adaptirao. U početku je bio sam u kavezu, a zatim sam ga stavio u društvo Zorice i Samija. Kada bi jedno od njih pokušalo da maltretira Žiku, drugo bi se odmah stavljalio u njegovu zaštitu (što je češće činila Zorica). Uglavnom su se igrali sa njim.

30. 5. 1996.

Pre par dana je Olgica vraćena u Vrt. Probaću za mesec-dva, kada se bude malo privikla na nove uslove i sredinu, da je stavim sa Žikom u kavez.

26. 7. 1996.

Žika je prava zver kada ga odnesem kod Olgice na zbližavanje. Tu nema Zorice i Samija, pa se oslobodio. Dok je on u kavezu kod Olge pridružujem im i nekog od saradnika, tek da bi ona bila malo slobodnija, ali ti ljudi uglavnom izlaze izgrevani i iscepani. Žiki sam danas stavio na policu ćebe i on će tu odsad spavati. Znači, neću ga vraćati više kod Zoke i Samija. Jutros sam ga video kako, kada ima erekciju, legne stomakom na beton, raširenih ruku, i pravi pokrete kao da kopulira, a zatim se okrene na leđa, pa penis poklopi šakom i onda ubrzano stiska i pomera šaku jednim stopalom.

30. 9. 1996.

Konačno su se malo zbližili i zavoleli.

7. 3. 1997.

Sve više nervira Olgicu – beži iz njenog zagrljaja, na šta ona vrišti i trči za njim.

1. 4. 1998.

Žiku i Olgicu sam nosio na neku promociju. Žile nije dozvolio da ga obučem, što je i za očekivati, jer odavno to nisam radio, pa se odvikao.

27. 11. 1999.

Izuzetno je prehladen. Slabije jede, a od jutros mu dajem 2 x 500 mg alfaceta.

28. 11. 1999.

Relativno dobro je jeo. Pristaje na banane, kruške i mandarine. Kašљe i dalje.

29. 11. 1999.

Slabije jede. Uglavnom leži.

30. 11. 1999.

Pun je šlajma. Kašљe mnogo, ali ne često. U 12.00 mu je temperatura bila 37.7°C, u 16.00 38.7°C, u 19.00 37.9°C. Pošto nisam mogao da ostanem noćas, pred odlazak sam mu dao 5 ml sirupa brufen za skidanje temperature. Od danas ujutru dobija jednu dozu od 50 mg doksiciklina. Alfacet ne dajem više.

9. 12. 1999.

Juče je dobio poslednju dozu doksiciklina, a danas veću dozu flonivina (3 x 2 kapsule), ne bi li mu se od antibiotika obnovila crevna flora.

26. 4. 2000.

Žiku sam danas prvi put video da iz penisa u erekciji izvlači želiranu nit sperme. Nije bila beličasta nego stakleno providna.

20. 6. 2002.

Već neko vreme ne ulazim kod njega u kavez. Ne pokazuje netrpeljivost ili agresiju prema meni, ali mi njegovo nepredvidivo ponašanje prema drugim majmunima nagoveštava da se to može početi dešavati.

24. 5. 2004.

Zadnjih nedelju dana se skroz divlje ponaša. Kako najde grupica posetilaca ili ekskurzija potpuno poludi: nakostreši se, skače, divlja, udara po rešetkama,

pljuje posetioce, gađa fecesom, potrči ka ženkim u zasad još nije bilo nekih ozbiljnih tuča. Pre se nikad nije dešavalo da mene pljuje, divlja i pljuje Miloša ali mene ne, a zadnjih dana je počeo i mene. Zatim mene nikad pri divljjanju nije pokušavao da uhvati – napadne, a ovih dana je i to probao. Čak je pre par dana i napravio prvi ozbiljan ujed – Jovi je kroz rešetku pocepao kožu između palca i kažiprsta desne ruke. Prethodno su se kroz rešetke igrali.

7. 1. 2005.

Žika je definitivno poprimio osobinu odraslih da kad "poludi" ne bira koga napada ili pljuje.

OLGICA

ženka, rođena 14. 5. 1995.

14. 5. 1995.

Rođena Olgica. Takođe carskim rezom. Dali smo je odmah u privatni smeštaj na negu.

27. 5. 1996.

Olgica je juče vraćena u Vrt i smeštena u mali četvrtasti kavez-krevetac. Prilazi mi slobodno, piće mleko iz moje ruke, ali pravi probleme pri vraćanju u krevetac. Pojede dnevno 4 x 300 ml bebelac 2 mleka. Presvlačim je dok stoji na poklopцу kreveta ruku naslonjenih na moja ramena, tako su je naučili u porodici gde je bila. Umiljava mi se i ljubi me kad vidi da ču da je zatvorim u krevetac, ali moram dok se ne privikne na kavez, jer verovatno bi ležala na betonu uz vrata kaveza i iščekivala.

28. 5. 1996.

Juče je počela da se interesuje za kavez i hvata kanap iznad stolice na kojoj je hranim. Danas se već, držeći se za taj kanap, odbacuje na rešetke kaveza. Prvi put je popodne sišla iz mog naručja i šetala po podu. Želim da se prvo nauči na krevetac i kavez, pa će joj lakše biti privikavanje na Žiku, kojeg ćemo kasnije doneti kod nje u kavez, a uz njega će naučiti na čvrstu hranu. Pri šetnji je nakostrešena i oprezna i kada vidi majmune u okolnim kavezima izaziva ih lupkajući zadnjim nogama. Oni joj odgovaraju keženjem zuba i pretećim stavom, što Olgici plaši, mada je ovi ne bi zaista povredili.

29. 5. 1996.

Doza mleka joj se pravi mešanjem osam merica praha i 2,5 dl vode. U porodici u kojoj je bila je tako pila. Ovde ćemo joj mleko prvo ojačavati kašicom za bebe i medom. Probao sam kombinaciju: jedna teglica kaše (125 g), pet merica mleka u prahu bebelac, malo meda i do zapremine od 3 dl dopunjeno vodom. Dobro piće. Danas je mnogo slobodnija u šetnji kavezom. Penje se uz rešetke ali ukoliko vidi da joj neko iz okolnih kaveza prilazi odmah beži ka meni. Oko podneva je počela

i da se penje po svom krevetu. Uz rešetke se popne najviše metar od zemlje. Ušla je više puta sama u krevetac, u toku obilaska kaveza. Ali, kako bi ušla u krevetac počinjala bi da vrišti dok ne priđem i uzmem je u naručje – ne sme, izgleda, sama da izade. Olgica je, inače, veoma napredna – samo je za nijansu manja od Žike. Uživa dok je golicam. Pre nego što je Olgica doneta u Vrt, četiri-pet puta su je donosili na po dva-tri sata da se privikava na kavez i Žiku. Žika, kada ga donesemi kod nje u kavez, ponaša se kao siledžija, skače, pentra se, divlja, udara je, ali i ona njega, dok, kad ga vratimo kod Samija i Zorice, bukvalno je manji od makovog zrna. Zanimljivo je da Olgica nema potrebu da drži nešto mekano u rukama, a i ne napuni pelene posle svakog obroka.

20. 6. 1996.

U početku sam je morao na silu stavljati u krevetac, i to tako što sam je, ako bi mi ona bila na levoj strani grudi, hvatao desnom rukom za nogu ili ruku i lagano vukao u krevetac. Ona bi posle kratkog opiranja popustila i spala na dušek. Pri spuštanju poklopca kreveta bi vrištala, glavom gurala poklopac a zatim bi uhvatila čebe i klatila se. Puštam stalno nekog od saradnika u kavez da se igra sa njom, tako da je ona stalno aktivna, pa se dobro umori i onda manje histeriše pri zatvaranju. Kao da se već malo i privikla i shvatila da to mora biti tako. U zadnja tri dana se penje i po stablu koje visi kao ljljaška. Poslednjih deset dana stalno skida pelenu i cepa majicu. Dok je puštena po kavezu, pelena joj i ne treba (što se isprla očisti se zogerom), ali kada je u krevetu, ako je skine, sva se izmaže i pokvasi čebe i dušek. Zato joj pelenu lepim otpozadi, a preko lepljivih krajeva pelene zlepim još i komad širokog selotejpja, mada je par puta uspela i njega da skine. Noću joj još, pored svega toga, oblačim i benkicu (sa dugmadima na ramenima) koju ne ume da skine. Danas sam zaspao na stolici posle njenog jutarnjeg hranjenja i ceo sat ona mi je sedela u krilu. Nije se pomerala, kao da je pazila da me ne probudi. Povremeno joj u kavez unosimo Žiku, ali ona uporno beži od njega.

26. 7. 1996.

Žika je već 10 dana stalno u kavezu sa Olgicom i još nema znakova zblžavanja. Prvih dana se Žika plasio i vrištao iz svega glasa kad bih ja izlazio iz kaveza. Međutim, sada se oslobođio i hoće da pride Olgici. Ali, ona se pritom sva nakostreši i ili ga udara i tera (to radi samo kada je neko od ljudi uz nju) ili beži (ako je negde zatekne samu). U toku dana moj saradnik koji dežura kod Žike i Olgice, čim oni obave nuždu, pod obriše papirnim ubrusom ili zogerom. To je Olja zapazila, pa kad obavi nuždu prilazi da briše svojom rukom, te se sva umaže. Danas je Olgica prvi put stala na ivicu kreveta i obavljala nuždu na pod. To je videla od Žike, koji uvek nuždu obavlja stojeći na ivici police, drveta... Pošto on na polici ima čebe na kom spava, verovatno će uz njega i ona naučiti da spava gore. Žiki dozvoljava da joj pride samo ako je u blizini neko u koga ima poverenja.

30. 7. 1996.

Juče su se malo igrali, ali ona se još plasi. Zadnja dva-tri dana su sami u kavezu, bez ikog od radnika. Pri izlasku iz kaveza moram na silu da je otkačim i ubacim u kavez. Danas je odmah dograbila loptu i sela u stolicu. Juče nije dugo bila na stolici (koju je svu umazala) nego je otišla na čebe, na policu. Za to vreme je terala Žiku od police ne želeći ga pored sebe. Jutros sam pošao da ih hranim, ušao u kavez, stavio flašice na prozor (visina oko 1,8 m od poda) i setivši se nečega pošao napolje, znajući da Žika ne može da skoči do gore i dohvati ih. Kad sam se za minut vratio, zatekao sam Žiku na polici sa flašicama, kako ih ispija, a Olgica je gledala u njegovom pravcu i hysterično vrištala. Oko 09.00 je Olgica zagrlila Žiku i tako su šetali, mada im je hod bio veoma neusklađen i trapav. Kad se Cica (javanski makaki u susednom kavezu) potukla kroz ogradu sa Žikom, Olgica ga je vukla u stranu, grleći ga i smirujući. Tada sam ja izašao iz kaveza, a njihovo druženje je odmah potom prestalo.

9. 8. 1996.

Olgica, pošto više ne puštam nikog u kavez, ostavši sama sa Žikom, uglavnom sedi na stolici ili na otvoru izlaznih vrata, drži loptu u rukama i klati se. Kada je sama nema želju da se druži sa Žikom, a ni on s njom. On je uglavnom na visini, dok je ona dole. Izuzetno je ljubomorna i samo neprijatelja vidi u njemu. Stolicu sam vezao žicom za rešetku, pošto je Žika stalno prevrće, a kad je prevrne, Olgica sve vreme sedi na podu.

22. 9. 1996.

Pre tri nedelje sam Olgičino čebe (na kom je spavala u krevecu i samim tim joj poznato miriše i izgleda) zavezao za policu s ciljem da je naučim da na njoj spava. Tu prvu noć sam proveo u Vrtu da posmatram reakcije. Svetlo im je bilo sve vreme uključeno, ostavljamo ga svaku noć od tada. Ona je te večeri posle jela začuđeno sedela na krevecu – na poklopцу, držeći loptu u rukama (imaju dve lopte: belu – slabo napumpalu i ljubičastu – tvrdo napumpalu, a stalno se otimaju oko ljubičaste), verovatno je očekivala da je obučem i spakujem na spavanje. Ali kad je postalo tih, Žika je već na polici spavao, i ona je pošla na svoje čebe, ali sa loptom. Samo sutradan je videna da spava na poklopцу kreveca, a ostale noći je spavala uz Žiku na polici. Krevetac sam izneo pre jednu nedelju dana. U kavezu je samo stolica, privezana žicom za rešetku, na kojoj uglavnom Olgica sedi. Sada njenu ishranu ujutru i uveče čini mleko sa kašicom, dok u toku dana uz Žiku jede voće (uglavnom grožđe i banane, s tim što banane jede samo ako joj neko iz ruke nudi komad po komad). Na fecesu joj se primeti sluz. Moramo ga odneti na analizu.

27. 9. 1996.

Rezultati analiza pokazuju prisustvo više bakterija i predložena je upotreba antibiotika palin. Danas je četvrti dan kako joj dajem taj lek. Dnevno dobija

dva puta po pola kapsule palina, jednu kapsulu flonivina i 500 mg vitamina C. Terapija traje nedelju dana.

12. 10. 1996.

Uzorci fecesa opet poslati na analizu i pokazali da je izlečena.

8. 12. 1998.

Od pre nekih nedelju dana ima sa leve strane čela promenu na koži – crveni pečat koji vlaži, međutim, nisam ništa preduzimao jer sam mislio da je to posledica udarca o rešetke. Danas vidim da ima takve pečate i na levom ramenu i na plecki. Poslali smo bris na analizu, a dok ne stignu rezultati lekari su predložili da mažem kremom stanicid, jer su sigurno bakterije prouzrokovale te promene, pošto gljivice ne vlaže. Zatim je rešeno da se daje sirup palitrex 3 x 250 mg i maže pastom cink-oksid.

19. 12. 1998.

Ništa nije pomogla terapija cinkovom pastom i palitreksom.

21. 12. 1998.

Analize brisa promena na koži savetuju gentamicin ili enrofloksacin. U pitanju je napad *Staphylococcus aureus*.

23. 12. 1998.

Počeo sam da joj mažem rane gentamicinom.

31. 12. 1998.

Rane su se povukle.

5. 4. 2002.

Olgica ima mali otok polnog organa već jedno nedelju dana.

20. 3. 2003.

Danas je dobila prvu menstruaciju.

25. 2. 2005.

Olgica ima, od početka,obilnije menstruacije od drugih ženki.

JOVA

mužjak, rođen 21. 8. 1997.

21. 8. 1997.

Zatekli smo jutros u kavezu sa Lijanom mušku bebu šimpanze. To je prvo spontano rođeno Lijanino mладунче. Dobilo je ime Jova.

Dve naše vredne saradnice, Nada Klarić i Mirjana Smiljanović (majka i kćerka), prihvatile su odgovornost da u okviru svoje porodice godinu dana neguju novorođenog Jovu. Ostaće tajna koliko je Jova upropastio nameštaja i umetničkih slika, zavesa i tehničkih uredaja. Pomenuju samo razbijene kristalne čaše, delove servisa za ručavanje i veliki stakleni trpezarijski sto. I pored svega, Jova je bio i ostao njihov mezimac, pa smo jedva uspeli, tek posle godinu i po, da ga uzmemo nazad.

Slede neke zanimljivosti iz Nadinih beležaka:

“...Dok je samo ležao, prvih meseci života, pored flašice tražio je jedino toplinu, nežnost i da bude absolutno čist. Nije podnosio mokre pelene. Plakanjem bi na to reagovao.

Glas koji mu se obraćao sa ljubavlju izazivao je njegovo zadovoljno uhtanje. Na mehaničke i veštačke zvuke uvek bi reagovao uplašeno, dok je na lavež psa ili zvuke drugih životinja odgovarao radosno.

Prvi susret sa velikim ogledalom u predsoblju, do kog je mogao u svako doba da dopuzi, bio je vrlo šokantan. Nakonstresio se i pobegao vrišteći. Vremenom se navikao na to “predivno stvorenje” u ogledalu pa ga je ljubio i mazio dajući oduška svojoj narcisoidnosti.

Pokušaji učenja na spavanje u zasebnoj sobi nisu bili uspešni. U neko doba noći on bi uzimao svoj jastučić i dolazio kod mene u krevet, nečujno se uvlačio i grlio me.

Voleo je da sluša tranzistor dok se izležava ili dok ga mazimo i hranimo. Pri češkanju po glavi bi često zaspao.

Voleo je da se igra u kupatilu i da me posmatra dok stavljam veš u mašinu za pranje. Tada bi, sedeći na mašini, pomno pratilo svaki moj pokret.

Obožavao je mirišljave i vlažne papirnate maramice. Kao magnet su ga privlačili parfemi, razne kreme, pa čak i karmin, kojim je, ukoliko bi uspeo da ga ukrade, tačno crtao po svojim ustima.

Sa divljenjem je gledao kako se češljamo i feniramo kosu. Štaviše, četku za kosu je toliko zavoleo da se jedno vreme uopšte nije odvajao od nje. Čak je, ako bismo ga pitali: “Kako je lep Jova?”, uzimao četku i, kao, češljao se.

Kad je jednom prilikom pri padu otpao poklopac koji se nalazio na četki sa strane, Jova se uporno trudio da ga postavi na svoje mesto. Kako mu to nije polazilo za rukom, povremeno bi, vidno iznerviran, zavrištao i povukao se za kosu.

Imali smo jednu kutiju sa podmetačima za čaše. Sa uživanjem bi podmetače istresao na pod, a zatim bi ih uredno slagao u kutiju, kao što su i stajali.

Stalno je otvarao frižider i krao poslastice ili bilo šta drugo što bi mu se tog trenutka svidelo.

Naučio je da se popne na sudoperu u kuhinji i pusti vodu. Uglavnom bi se igrao mlazom, a ponekad bi i pio, koristeći i šaku.

Obožavao je nes kafu, čim bismo mu okrenuli leđa naiskap bi popio celu šolju. Supi je takođe rado prilazio. Voleo je da je piće, ali više je uživao u vađenju rezanaca rukom i njihovom jedenju.

Često bi otvarao kuhinjske elemente i uzimao jedan mali tiganj, koji je bio taman toliki da je u njega jedva mogao da sedne. Tako sedeći u njemu ili se vozikao, odupirući se rukama, ili se okretao ukrug.

Mnogo se radovao kad god bih rekla: Idem ja u prodavnici. Odmah bi otrčao po korpu koju inače nosim tom prilikom, a zatim bi donosio i jaknicu koju mu pri izlascima iz kuće oblačimo. Naravno, i meni je prijalo društvo na putu do radnje. U prodavnici je vršio selekciju ljudi. Većinu bi udarao i terao, ali zato je jednu kasirku uvek ljubio.

Vrlo brzo je shvatao šta sme a šta ne sme da radi, ali kad god nismo na njega obraćali pažnju dirao je baš ono što ne sme. Na moje grdnje bi se primirio i seo uz televizor, kao gleda program i ništa se nije desilo.

Kad se neko pravio da nekog udara, Jova se odmah stavljao na stranu ugroženog. Ali ukoliko sam ja bila ta koja nekog, kao, udara, on bi za trenutak zbumjeno pogledao, a zatim hitro pritrčao da mi pomogne.

Mnogo je voleo da crta. Čim bi mu olovka i papir došli do ruku crtao je nekakve nepravilne krugove, linije.

Kad god su nam dolazili prijatelji u posetu, prvi je trčao da vidi ko je, da primi i pozdravi goste. Tu postoji jedna zanimljivost. Kada bi se čulo da se lift zaustavio na našem spratu, Jova bi reagovao samo ako su u pitanju gosti koji dolaze kod nas, a to je znao pre nego što se oglasi zvono na našim vratima.

Ukoliko bi došlo do rasprave između mene i nekog od članova porodice (uglavnom zbog njegovih nestasluka, koje sam ja uvek opravdavala), Jova bi me uhvatio za ruku i odvukao u drugu prostoriju, lično zatvarajući vrata za nama.

Kako je rastao, postajao je sve nestasniji i slobodniji. Morala sam da smišljam načine da ga od nečeg odgovorim i vaspitam. Jova se još u ranom detinjstvu upoznao sa dve mace iz susedstva. Igrali su se u dvorištu, tako što bi ga one začikavale svojim slobodnim ponašanjem, a on bi ih onda pojurio. Ne znam da li ih je nekad stigao pa imao neko neprijatno iskustvo, ali jednog dana na sam pomen: "Evo mace", Jova se sav nakostrešio a zatim pobegao ka meni i umirio se. Počeo je da beži od njih. To saznanje sam počela uspešno da koristim u cilju njegovog smirivanja. Bilo je dovoljno samo izgovoriti: "Ne, maca" – odmah bi prestao sa destruktivnim ponašanjem. Metoda je usavršena kada sam otkrila da se uplaši kad vidi i sliku mačke. Od tada sam postavljala fotografije mačaka u delove stana u koje Jova nije trebalo da zalazi i na predmete koje nije trebalo da dira. Prilično dugo je ta metoda bila efikasna..."

21. 8. 1998.

Jovu su donosili zadnja dva-tri dana i Mira je ulazila s njim kod Olgice u spoljni kavez, dok je Žika za to vreme ostajao zatvoren unutra. Danas se Jova nije baš toliko plašio Olgice kao pri prvim susretima, ali nema želju da joj pride. Olgica, opet, kad čuje kako se on dere pokušava da ga umiri, čak se i sama rastruži i umalo zaplače kad ne uspe u tome – grli ga, dodiruje i poziva na igru, a on se otima, beži, udara je.

22. 8. 1998.

Danas planiramo da počnemo sa učenjem malog Jove na ostavljanje kod Olgice u kavezu. Žiku ćemo za to vreme prenositi kod Zorice i Samija. U početku će Jova ostajati po pola sata do sat.

5. 4. 1999.

Adaptaciju smatram uspešno završenom, izgleda da su Jova i Olgica sada pravi

prijatelji. Ostaje u Vrtu za stalno, držaću ga sa Olgicom sve dok Monika ne bude vraćena, a tada ću Olgici opet staviti sa Žikom, a Jovu sa Monikom.

1. 7. 1999.

Desna šaka mu je od pre neki dan izujedana sa unutrašnje strane na nekoliko mesta. Kada vidi Olgicu da začikava Mišu (javanski makaki u susednom kavezu) on joj se odmah pridružuje, ali još uvek nije dovoljno vešt i brz da bi izbegao Mišine ujede. Ovo mu je već treći put da je dobro ujeden. Valjda se sada opametio i neće više gurati ruke u tuđ kavez.

27. 11. 1999.

Izuzetno je prehladen. Stalno istresa nos, krklja pri disanju, kašlje i slabo jede. Sinoć je imao temperaturu 39.5°C, jutros 38.4°C. Od sinoć mu dajem 2 x 250 mg alfaceta.

28. 11. 1999.

Jutros mu je temperatura 37.7°C. Juče i prekuće je imao otok lica, naročito oko očiju, dok ga danas nema. Popodne je vruć i uglavnom leži. Oko 16.00 mu je temperatura 40.8°C. Jedva da je nešto malo pojeo i pristao da uzme lek. Sve vreme je kunjao i držao oči zatvorene. Dok je jedna saradnica otišla do apoteke po sirup za skidanje temperature, morao sam da ga držim u krilu sa nogama umotanim u mokre krpe (pokvašane alkoholom razblaženim vodom). Donet je sirup brufen koji se daje 3 x 5 ml.

29. 11. 1999.

Jutros je bio veseliji i trčao je ka hrani. Temperatura mu je bila 36.8°C. Večeras oko 19.00 počela je da raste i za sat i po je dostigla 39.7°C. Dao sam mu 5 ml (kafena kašičica) dečijeg sirupa brufen, a kasnije stavio i eferalgan čepić (paracetamol) u anus. Ubrzo je zaspao. Lekari su mu poslušali pluća i kažu da su bronhije malo nadražene.

30. 11. 1999.

Normalno je jeo. Temperatura mu je u 12.00 bila 37.1°C, u 16.00 36.7°C, u 19.00 37.0°C. Pošto ove noći nisam mogao da ostanem, dao sam mu pred odlazak 5 ml sirupa brufen za skidanje temperature. Od danas umesto alfaceta dajem 50 mg doksiciklina, jednom dnevno.

9. 12. 1999.

Juče je dobio poslednju dozu doksiciklina, a danas dozu flonivina, ne bi li mu se obnovila crevna flora uništена antibioticima.

6. 4. 2000.

Na spoljnom delu šake, gde je pre mesec-dva imao zaboden trn (to mu se gnojilo i morao sam da cedim i čistim), sada je opet počelo da mu otice.

7. 4. 2000.

Otok je veličine lešnika i jako je mekan, verovatno je pun gnoja.

8. 4. 2000.

Večeras vidim da je počeo otok da se otvara na vrhu, ali sada je on mnogo tvrdi nego juče. Probao sam da ga cedim, ali izlazi samo sukrvica. Unutra kao da je neko tkivo. Ceđenjem se ništa ne postiže, ne smanjuje se otok. Mnogo ga boli pri ceđenju. Moram početi sa palitrexom 2 x 250 mg.

16. 4. 2000.

Večeras zadnja doza palitrex-a. Rana mu se zatvorila, otok prilično povukao. Zadnjih dana se iz nje mogao i gnoj iscediti.

30. 5. 2000.

Pre nekih deset dana Jova je naglavačke pao na vrh cevi fontane u kavezu, koja služi za pijenje vode, i urezao na koži glave ceo kružić, prečnika 8 mm. Da je pao sa veće visine, probio bi lobanju. Tog dana i sutradan je bio veoma agresivan prema mojim saradnicima i ujedao ih. Ranu neprestano dira i kopa, tako da otežava zarastanje. Mažem mu je gentamicin kremom.

4. 6. 2000.

Rana potpuno zarasla.

1. 6. 2002.

Stalni prednji gornji sekutići su mu prilično izrasli.

7. 1. 2005.

Jova je postao izuzetno opasan tako da mislim da nije pametno više mu ulaziti u kavez.

8. 3. 2005.

Jovi ispaо lev i gornji mlečni očnjak.

MONIKA

ženka, rođena 20. 8. 1998.

20. 8. 1998.

Jutros smo u kavezu zatekli novo Lijanino mlađunče. Beba je mnogo tamnije kože od ranijih, po licu takođe, jedino su joj vrh nosa i usne svetlij. Nije klempava i izgleda da je, dosad, najkrupnija beba. Prvo hranjenje je bilo u 11.00 i pojela je 18 ml. Isto toliko je pojela i u 13.30 i u 15.30. U 18.00 je popila 10 ml mleka. Nije izbacila mekonijum, ne dere se i ne histeriše pred jelo. Samo je jednom stavila palac u usta i sisala ga. Inače, onih 18 ml što je pila po obroku usisala bi i dva cuga. Mnogo je snažnija od prethodnih beba – ima jak stisak rukom. Dobila je ime Monika, po Klintonovoj ljubavnici. Daćemo i nju našim saradnicima na udomljavanje i negu tokom narednih godinu dana.

1. 10. 1999.

Vratili smo je u Vrt. Doneta je kasno uveče, pred samo gašenje svetla i zatvaranje Vrta. Stavljenja je u krevetac sa poklopcom, u kavez, i svetla su odmah poglašena. Jedno 10-15 minuta je dozivala, ali se ubrzo smirila i verovatno zaspala.

Prethodno je negovateljica boravila nekih pet-šest dana za redom po dva-tri sata s njom u tom kavezu, ali to verovatno nije bilo dovoljno za privikavanje na novu sredinu.

2. 10. 1999.

Noćas sam bio u majmunari i povremeno je obilazio. Sve vreme je spavala. Jutros je normalno prišla da uzme hranu iz flašice. Poklopac krevecu sam joj ostavio podignut. Jova je sa njom u kavezu (Olgicu sam vratio kod Žike, još pre nedelju dana) i mnogo voli da se igra i skače po dušeku krevecu. Toliko se oslobođio da je počeo sa ograde da skače u krevetac i sa visine od 3-4 m, pri čemu povremeno zakači i udari Moniku. Da se to ne bi dešavalo, poklopac krevecu ne sme biti skroz otvoren uz rešetku kaveza, nego mora biti blago nagnut nad krevecem. Dušek koji je bio u krevecu sam izvadio na pod, tako da Jova može nesmetano, bez diranja Monike, da se igra i skače po njemu, a njoj u krevetac sam stavio tablu sunđera, koji je Jova sa uživanjem cepao Zubima. Sunđer je sav u rupama, a i dušek je skroz iscepao i ogolio.

7. 10. 1999.

Jova je zadnjih dana maltretira. Voli da joj pritrči i počupa je po zadnjem delu glave, a pritom je i dobro izgrebe. Morao sam da mu isečem nokte sve do živaca, ne bi li prestao to da radi. Švakog jutra kada se probudi prvo priđe da njoj skine pelenu i da je iscepka po celom kavezu.

15. 10. 1999.

Monika ujutru kad ustane i uveče pred stavljanje u krevetac popije po 6 dl mleka sa pahuljama ili kašicom, a u toku dana na oko tri sata po 3 dl. Odbija voće, samo ponekad pojede po nekoliko zrna grožđa.

18. 10. 1999.

Bili su u kavezu Jovini negovatelji, tako da se Monika malo oslobođila i prošetala po podu. Prilazila je i rešetki iza koje se nalazio Miša (javanski makaki u kavezu pored), penjala se po njoj, ali kada je Jova počeo da joj prilazi, Miša je to shvatilo kao napad i skočio da je ujeda. Monika je bila u šoku – sa jedne strane ne sme da siđe od Jove, a tu je, opet, ujeda Miša. Odmah sam skočio i strgnuo je sa rešetke, ali već pet ujeda je bilo napravljenog. Jedan koji se nalazio na listu leve noge bio je poduži, pa sam tu morao jedan šav da joj stavim, a i još jedan na rani sa gornje strane stopala. Branila je da joj dodirujemo ranu i posle je pokušavala da skine konce, i uspela da to učini na stopalu. Jova joj je prilazio i saosećajno ju je posmatrao. Bilo mu je izgleda žao, jer i sam je slično doživljavao od Miše.

20. 10. 1999.

Zadnjih par dana nisam primetio da je Jova čupao i grebao Moniku. Rane na nozi joj pomalo gnoje. Čistim ih 3 % hidrogenom i povidonom. Ona i dalje, kao i prvog dana, beži od Jove, jedino što izade iz krevecu, popne se malo uvis po ogradi iznad krevecu i sedne na stolicu pričvršćenu pored krevecu. Još se boji

da šeta po kavezu. Danas sam prvi put video da je Jova obgrli oko struka. To je bilo jutros dok sam majmunima delio hranu. Počela je da vrišti i da me doziva, da traži da uđem u kavez. On ju je dok je vrištala obgrlio oko struka i vratio u krevetac.

26. 10. 1999.

Opet je čupa i grebe.

9. 11. 1999.

Početkom ovog meseca sam počeo Moniku da smeštam na spavanje bez pelena i bez zatvaranja krevecu poklopcem. Pred gašenje svetla ih dobro nahranim, a Jova po mom izlasku iz kaveza odmah sa police prelazi kod nje u krevetac, ali ne spavaju jedno uz drugo. Od 4. 11. je naveliko počela da izlazi iz krevecu sa njim i šeta po podu, i iako bi on u toj igri bio veoma grub prema njoj ona mu je pritrčavala u zagrljaj. Nisu šetali kao vozić, nego se čupali i vukli, a Jova bi je često obarao, sedajući na nju. Od 6. 11. je postala slobodnija i pri penjanju po rešetki koja odvaja njihov kavez od mangabeja Pere. Juče (8. 11.) prvi put se popela sa Jovom na policu i igrala se na njoj. Jova već jedno deset dana vrišti iz sve snage i histeriše ukoliko nju iznosim iz kaveza, a njega ne. Mnogo je ljubomoran.

22. 11. 1999.

U zadnjih nekoliko dana viđam je da se popne sa Jovom na policu i tamo presede i u igri provedu i više od sat vremena.

5. 2. 2000.

Tek u zadnjih nedelju dana ona ima onu pravu slobodu u kretanju po kavezu, bez imalo straha. Njoj je, znači, trebalo tri meseca da se potpuno adaptira na novu sredinu i nove uslove.

1. 3. 2003.

Počeli da joj rastu stalni zubi.

26. 3. 2005.

Danas je dobila prvu menstruaciju.

DIMENZIJE

Slede tabelarni prikazi merenja mladunaca šimpanza rođenih u našem Vrtu.

Pri ovim premeravanjima sam se trudio da što više ispoštujem pravila antropometrije – oblasti antropologije koja se bavi merenjem pojedinih delova tela. Misli se na sledeće:

1. Sva merenja se vrše u ranim jutarnjim satima, jer masa i visina u toku dana variraju (u hrskavicama se smanjuje količina vode, a utiče i hranjene tokom dana...).
2. Pre merenja ne sme biti fizičke aktivnosti.

3. Isti ispitivač uzima sve mere, odnosno jednu istu meru, na isti način, istim instrumentom.
 4. Kada se merenja vrše samo na jednoj strani tela, onda je to isključivo leva strana.
 5. Pri čitanju rezultata instrument se nalazi na ispitniku.
 6. Izmerena vrednost se jasno i glasno kaže zapisničaru koji to upiše i ponovi.
- Mere koje se ovde iznose su longitudinalne (visina tela, dužina nogu, dužina stopala, sedeća visina...) i cirkularne (obim delova tela i masa tela). Kod merenja dužine gleda se razmak između spoljnih strana dva zglobova. Merenje obima se vrši na najširim delovima tela.
- Mere su date u centimetrima.

Zorica

datumi merenja	10. 01. 1993.	04. 07. 1993.	28. 07. 1996.	31. 01. 1997.	31. 01. 1998.	26. 05. 1998.	05. 01. 1999.
glava:							
obim glave oko čela	33	37	39	39	39	-	42
obim glave sa ustima i ušima	45	48	53	53	56	-	56
obim vilice preko nosa	-	-	-	24	27	-	27
dužina uveta	7	7	7	7	7	-	7
širina uveta	5	5	5	5	5	-	5
obim vrata	26	26	30	32	33	-	35
trup:							
obim ramena	56	58	70	70	77	-	79
obim grudi	49	52	61	61	65	-	66
obim stomaka	53	53	61	63	63	-	64
obim kukova	34	37	44	46	48	-	52
od vrata do analnog otvora	35	36	50	54	58	-	58
ruke:							
obim nadlaktice	18	18	19	19	22	-	23
obim podlaktice	17	18	19	20	22	-	23
od ramena do laka	-	17	23	26	28	-	30
od laka do korena šake	-	-	-	23	25	-	25
od ramena do vrha sred. prsta	38	38	41	-	-	-	71
šake:							
dužina šake	14	14	18	19	19	-	22
najširi deo šake	6	6	6	6	7	-	7
dužina palca na šaci	-	-	-	-	-	-	5
dužina srednjeg prsta šake	-	-	-	-	-	-	14
obim pesnice šake	-	-	-	-	-	-	25
noge:							
obim butine	24	28	30	30	35	-	35
obim lista	17	17	20	20	22	-	23
od kuka do kolena	-	17	22	23	25	-	26
od kolena do pete	-	-	23	26	29	-	30
od kuka do pete	27	33	-	-	-	-	-
stopala:							

dužina stopala	15	15	20	21	22	-	24
najširi deo stopala	7	7	8	8	9	-	10
dužina palca na stopalu	-	-	-	-	-	-	7
dužina srednjeg prsta stopala	-	-	-	-	-	-	10
obim pesnice stopala	-	-	-	-	-	-	25
ostalo:							
dužina dlake	-	-	-	-	-	-	7
težina životinje	-	-	-	-	-	-	23 kg
visina pri uspravnom stavu	64	72	-	-	-	-	-
datumi merenja	09. 07. 1999.	14. 08. 1999.	16. 01. 2000.	23. 08. 2000.	01. 07. 2001.	01. 03. 2006.	
glava:							
obim glave oko čela	42	-	42	45	45	45	
obim glave sa ustima i ušima	60	-	61	61	61	63	
obim vilice preko nosa	28	-	28	28	28	29	
dužina uveta	7	-	7	7	7	7	
širina uveta	5	-	5	5	5	5	
obim vrata	35	-	37	38	38	47	
trup:							
obim ramena	79	-	82	89	89	106	
obim grudi	68	-	71	74	74	89	
obim stomaka	64	-	66	71	68	93	
obim kukova	52	-	54	57	57	70	
od vrata do analnog otvora	67	-	67	67	74	74	
ruke:							
obim nadlaktice	23	-	25	26	26	31	
obim podlaktice	24	-	25	26	26	29	
od ramena do laka	30	-	31	33	33	33	
od laka do korena šake	27	-	30	30	30	30	
od ramena do vrha sred. prsta	75	-	77	79	79	79	
šake:							
dužina šake	23	-	23	24	24	24	
najširi deo šake	8	-	8	8	8	9	
dužina palca na šaci	5	-	5	6	6	6	
dužina srednjeg prsta šake	14	-	15	15	15	15	
obim pesnice šake	25	-	25	25	25	26	
noge:							
obim butine	36	-	38	42	51	51	
obim lista	25	-	25	26	26	31	
od kuka do kolena	26	-	28	28	28	29	
od kolena do pete	31	-	33	33	33	33	
stopala:							
dužina stopala	24	-	25	25	25	25	
najširi deo stopala	11	-	11	11	11	11	
dužina palca na stopalu	7	-	7	7	7	7	
dužina srednjeg prsta stopala	10	-	10	10	10	10	
obim pesnice stopala	27	-	27	28	28	29	
ostalo:							
dužina dlake	8	-	8	8	9	10	
težina životinje	-	27,4 kg	-	-	-	-	
visina pri uspravnom stavu	113	-	115	115	117	117	

Sami

datumi merenja	20. 01. 1993.	12. 08. 1993.	28. 07. 1996.	31. 01. 1997.	31. 01. 1998.	26. 05. 1998.	05. 01. 1999.
----------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------

glava:
 obim glave oko čela 29 38 39 40 42 - 44
 obim glave sa ustima i ušima 33 42 54 56 56 - 56
 obim vilice preko nosa - - - 24 27 - 28
 dužina uveta 6 7 7 8 8 - 8
 širina uveta 5 5 5 5 5 - 5
 obim vrata 21 27 30 31 38 - 38

trup:
 obim ramena 30 49 63 69 77 - 86
 obim grudi 29 41 58 61 65 - 76
 obim stomaka 28 40 61 63 67 - 76
 obim kukova 21 34 45 48 51 - 59
 od vrata do analnog otvora 20 28 45 47 52 - 62

ruke:
 obim nadlaktice 10 16 19 21 26 - 27
 obim podlaktice 10 16 20 22 24 - 26
 od ramena do laka - 14 22 23 26 - 30
 od laka do korena šake - - 19 23 24 - 27
 od ramena do vrha sred. prsta 26 39 - - - - 69

šake:
 dužina šake 8 12 17 18 20 - 22
 najširi deo šake 4 5 6 7 7 - 8
 dužina palca na šaci - - - - - - 5
 dužina srednjeg prsta šake - - - - - - 14
 obim pesnice šake - - - - - - 29

noge:
 obim butine 13 19 28 32 33 - 39
 obim lista 10 16 19 21 24 - 26
 od kuka do kolena - 14 20 22 26 - 27
 od kolena do pete 19 - 19 24 27 - 29
 od kuka do pete - 28 - - - -

stopala:
 dužina stopala 8 12 17 19 20 - 24
 najširi deo stopala 4 6 8 8 10 - 10
 dužina palca na stopalu - - - - - - 5
 dužina srednjeg prsta stopala - - - - - - 8
 obim pesnice stopala - - - - - - 28

ostalo:
 dužina dlake - - - - - - 6
 težina životinje - - - - 25,5 kg -
 visina pri uspravnom stavu 43 59 - - - -

datumi merenja	09. 07. 1999.	14. 08. 1999.	16. 01. 2000.	23. 08. 2000.	01. 07. 2001.		
----------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------	--	--

glava:
 obim glave oko čela 46 - 46 49 51
 obim glave sa ustima i ušima 63 - 67 68 68

obim vilice preko nosa 28 - 32 32 32
 dužina uveta 8 - 8 9 9
 širina uveta 6 - 6 6 6
 obim vrata 42 - 42 42 44

trup:
 obim ramena 89 - 89 100 106
 obim grudi 74 - 75 81 86
 obim stomaka 77 - 79 80 83
 obim kukova 62 - 67 67 73
 od vrata do analnog otvora 68 - 68 71 71

ruke:
 obim nadlaktice 29 - 30 35 35
 obim podlaktice 28 - 30 32 33
 od ramena do laka 31 - 34 34 33
 od laka do korena šake 29 - 30 31 31
 od ramena do vrha sred. prsta 72 - 77 77 81

šake:
 dužina šake 22 - 24 24 24
 najširi deo šake 8 - 9 10 10
 dužina palca na šaci 6 - 6 6 6
 dužina srednjeg prsta šake 14 - 15 15 15
 obim pesnice šake 29 - 29 29 29

noge:
 obim butine 40 - 44 45 49
 obim lista 28 - 29 31 33
 od kuka do kolena 27 - 30 31 31
 od kolena do pete 33 - 34 34 36

stopala:
 dužina stopala 24 - 25 25 25
 najširi deo stopala 10 - 11 11 11
 dužina palca na stopalu 6 - 7 7 7
 dužina srednjeg prsta stopala 9 - 10 10 10
 obim pesnice stopala 28 - 30 31 31

ostalo:
 dužina dlake 8 - 7 8 8
 težina životinje - - 36 kg - -
 visina pri uspravnom stavu 112 - 117 117 123

Žika

datumi merenja	05. 04. 1994.	28. 07. 1996.	31. 01. 1997.	31. 01. 1998.	26. 05. 1998.	05. 01. 1999.	09. 07. 1999.
----------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------

glava:
 obim glave oko čela 26 38 40 41 - 40 45
 obim glave sa ustima i ušima 31 48 53 54 - 54 56

obim vilice preko nosa - - 22 25 - 26 26
 dužina uveta 4,5 6 7 7 - 7 7
 širina uveta 3 5 5 6 - 6 6

obim vrata 18 25 25 30 - 30 36
 trup:
 obim ramena 30 59 59 69 - 78 79

obim grudi	27	49	52	60	-	64	66
obim stomaka	26	51	56	62	-	66	69
obim kukova	22	39	42	47	-	50	58
od vrata do analnog otvora	20	40	43	48	-	48	52
ruke:							
obim nadlaktice	9	17	17	20	-	22	22
obim podlaktice	9	17	19	21	-	22	23
od ramena do lakta	11	16	21	23	-	25	27
od lakta do korena šake	-	17	20	23	-	24	24
od ramena do vrha sred. prsta	25	-	-	-	-	64	68
šake:							
dužina šake	8	15	18	18	-	20	21
najširi deo šake	3	6	6	7	-	7	7
dužina palca na šaci	-	-	-	-	-	5	5
dužina srednjeg prsta šake	-	-	-	-	-	14	14
obim pesnice šake	-	-	-	-	-	24	25
noge:							
obim butine	12	23	24	30	-	31	34
obim lista	9	16	18	20	-	21	22
od kuka do kolena	11	16	20	22	-	24	24
od kolena do pete	-	18	22	25	-	26	28
od kuka do pete	17	-	-	-	-	-	-
stopala:							
dužina stopala	8	16	17	20	-	22	22
najširi deo stopala	4	7	8	8	-	8	8
dužina palca na stopalu	-	-	-	-	-	7	7
dužina srednjeg prsta stopala	-	-	-	-	-	9	9
obim pesnice stopala	-	-	-	-	-	24	28
ostalo:							
dužina dlake	-	-	-	-	-	7	8
težina životinje	-	-	-	-	17,5 kg	-	-
visina pri uspravnom stavu	39	-	-	-	-	-	97

datumi merenja	14. 08. 1999.	16. 01. 2000.	23. 08. 2000.	01. 07. 2001.	01. 03. 2006.		
glava:							
obim glave oko čela	-	45	47	49	52		
obim glave sa ustima i ušima	-	60	61	63	75		
obim vilice preko nosa	-	27	28	29	32		
dužina uveta	-	8	8	8	8		
širina uveta	-	6	6	6	6		
obim vrata	-	33	35	36	47		
trup:							
obim ramena	-	80	88	90	112		
obim grudi	-	67	73	75	90		
obim stomaka	-	63	70	74	85		
obim kukova	-	50	55	60	70		
od vrata do analnog otvora	-	55	61	66	73		
ruke:							
obim nadlaktice	-	23	25	26	36		
obim podlaktice	-	24	25	27	35		

od ramena do lakta	-	28	31	31	34
od lakta do korena šake	-	26	29	30	35
od ramena do vrha sred. prsta	-	72	74	84	87
šake:					
dužina šake	-	23	25	27	27
najširi deo šake	-	8	9	9	10
dužina palca na šaci	-	5	6	6	6
dužina srednjeg prsta šake	-	13	15	17	17
obim pesnice šake	-	27	28	28	31
noge:					
obim butine	-	33	36	40	53
obim lista	-	22	22	26	34
od kuka do kolena	-	26	28	29	33
od kolena do pete	-	31	33	34	37
stopala:					
dužina stopala	-	24	25	27	27
najširi deo stopala	-	9	10	11	13
dužina palca na stopalu	-	7	8	8	8
dužina srednjeg prsta stopala	-	10	10	12	12
obim pesnice stopala	-	23	26	29	30
ostalo:					
dužina dlake	-	7	7	7	10
težina životinje	22 kg	-	-	-	-
visina pri uspravnom stavu	-	108	110	119	127

Olgica

datumi merenja	16. 05. 1995.	28. 07. 1996.	31. 01. 1997.	31. 01. 1998.	26. 05. 1998.	05. 01. 1999.	09. 07. 1999.
----------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------

glava:							
obim glave oko čela	27	38	39	40	-	40	41
obim glave sa ustima i ušima	31	46	48	52	-	52	56
obim vilice preko nosa	-	-	20	22	-	23	25
dužina uveta	3	6	6	6	-	6	6
širina uveta	2	4	5	5	-	5	5
obim vrata	21	25	25	27	-	30	35
trup:							
obim ramena	33	58	61	66	-	66	75
obim grudi	29	47	53	53	-	61	61
obim stomaka	30	49	52	55	-	60	60
obim kukova	22	34	37	41	-	44	45
od vrata do analnog otvora	20	31	38	42	-	46	52
ruke:							
obim nadlaktice	10	16	17	18	-	20	22
obim podlaktice	10	16	18	18	-	20	22
od ramena do lakta	9	16	17	21	-	22	26
od lakta do korena šake	-	16	16	21	-	22	23
od ramena do vrha sred. prsta	24	-	-	-	-	56	62
šake:							
dužina šake	8	14	15	16	-	18	19
najširi deo šake	4	5	6	6	-	6	7

dužina palca na šaci	-	-	-	-	-	5	5
dužina srednjeg prsta šake	-	-	-	-	-	12	13
obim pesnice šake	-	-	-	-	-	21	25
noge:							
obim butine	12	24	24	25	-	28	34
obim lista	9	17	17	18	-	19	21
od kuka do kolena	9	17	17	20	-	21	22
od kolena do pете	-	19	19	22	-	24	24
od kuka do pete	20	-	-	-	-	-	-
stopala:							
dužina stopala	7	15	16	18	-	19	21
najširi deo stopala	5	7	8	8	-	8	10
dužina palca na stopalu	-	-	-	-	-	6	6
dužina srednjeg prsta stopala	-	-	-	-	-	8	8
obim pesnice stopala	-	-	-	-	-	22	24
ostalo:							
dužina dlake	-	-	-	-	-	8	8
težina životinje	-	-	-	-	13,5 kg	-	-
visina pri uspravnom stavu	39	-	-	-	-	-	90

datumi merenja	14. 08. 1999.	16. 01. 2000.	23. 08. 2000.	01. 07. 2001.	01. 03. 2006.		
glava:							
obim glave oko čela	-	43	45	45	45		
obim glave sa ustima i ušima	-	55	57	57	66		
obim vilice preko nosa	-	26	26	26	29		
dužina uveta	-	7	7	7	7		
širina uveta	-	5	5	5	5		
obim vrata	-	32	33	-	37		
trup:							
obim ramena	-	74	81	85	89		
obim grudi	-	61	65	68	78		
obim stomaka	-	58	63	67	76		
obim kukova	-	46	49	53	61		
od vrata do analnog otvora	-	53	55	55	68		
ruke:							
obim nadlaktice	-	22	22	24	28		
obim podlaktice	-	23	23	25	27		
od ramena do laka	-	26	27	27	32		
od laka do korena šake	-	26	26	28	31		
od ramena do vrha sred. prsta	-	63	68	70	82		
šake:							
dužina šake	-	21	23	23	24		
najširi deo šake	-	8	8	8	9		
dužina palca na šaci	-	5	5	5	6		
dužina srednjeg prsta šake	-	13	14	15	14		
obim pesnice šake	-	24	24	26	28		
noge:							
obim butine	-	32	32	34	44		
obim lista	-	22	22	24	27		
od kuka do kolena	-	23	26	30	30		

od kolena do pete	-	28	28	31	34
stopala:					
dužina stopala	-	21	23	24	25
najširi deo stopala	-	9	9	9	10
dužina palca na stopalu	-	6	7	7	7
dužina srednjeg prsta stopala	-	9	9	10	10
obim pesnice stopala	-	24	24	28	30
ostalo:					
dužina dlake	-	7	8	8	10
težina životinje	19,2 kg	-	21,4 kg	-	-
visina pri uspravnom stavu	-	97	101	104	122

Jova

datumi merenja	09. 07. 1999.	14. 08. 1999.	16. 01. 2000.	23. 08. 2000.	01. 07. 2001.	01. 03. 2006.	
glava:							
obim glave oko čela	40	-	40	43	46	49	
obim glave sa ustima i ušima	50	-	50	55	56	71	
obim vilice preko nosa	21	-	23	24	25	31	
dužina uveta	7	-	7	8	8	9	
širina uveta	5	-	6	6	6	6	
obim vrata	25	-	28	30	-	-	
trup:							
obim ramena	61	-	66	69	79	96	
obim grudi	49	-	51	60	63	79	
obim stomaka	51	-	53	61	63	78	
obim kukova	41	-	41	49	50	68	
od vrata do analnog otvora	40	-	42	45	54	70	
ruke:							
obim nadlaktice	17	-	18	21	22	32	
obim podlaktice	17	-	19	22	23	31	
od ramena do laka	20	-	22	23	27	36	
od laka do korena šake	19	-	23	22	26	34	
od ramena do vrha sred. prsta	47	-	52	59	64	90	
šake:							
dužina šake	16	-	19	19	21	25	
najširi deo šake	6	-	7	8	10	-	
dužina palca na šaci	4	-	4	5	5	6	
dužina srednjeg prsta šake	11	-	11	13	13	17	
obim pesnice šake	19	-	21	23	25	31	
noge:							
obim butine	24	-	27	30	30	42	
obim lista	17	-	17	21	22	29	
od kuka do kolena	17	-	19	22	23	33	
od kolena do pete	21	-	24	26	26	40	
stopala:							
dužina stopala	18	-	19	20	22	28	
najširi deo stopala	7	-	8	9	9	10	
dužina palca na stopalu	5	-	6	6	7	9	
dužina srednjeg prsta stopala	8	-	8	9	9	12	

obim pesnice stopala	19	-	20	24	25	29
ostalo:						
dužina dlake	7	-	7	7	7	10
težina životinje	-	10,4 kg	-	17,2 kg	-	-

Monika

datumi merenja	16. 01. 2000.	23. 08. 2000.	01. 07. 2001.	01. 03. 2006.			
glava:							

obim glave oko čela	41	42	46	46
obim glave sa ustima i ušima	50	54	54	67
obim vilice preko nosa	23	25	26	30
dužina uveta	7	7	7	8
širina uveta	5	5	5	6
obim vrata	29	30	-	-
trup:				
obim ramena	60	66	74	90
obim grudi	51	56	61	78
obim stomaka	51	55	57	-
obim kukova	36	44	45	-
od vrata do analnog otvora	38	42	47	-
ruke:				
obim nadlaktice	17	19	23	26
obim podlaktice	18	20	23	28
od ramena do laka	16	22	22	31
od laka do korena šake	18	20	22	29
od ramena do vrha sred. prsta	45	49	59	82
šake:				
dužina šake	16	17	18	24
najširi deo šake	6	7	8	9
dužina palca na šaci	4	5	5	6
dužina srednjeg prsta šake	9	11	12	15
obim pesnice šake	20	22	23	28
noge:				
obim butine	26	27	34	39
obim lista	17	21	22	27
od kuka do kolena	18	18	21	29
od kolena do pete	20	22	27	35
stopala:				
dužina stopala	16	19	20	25
najširi deo stopala	7	8	9	10
dužina palca na stopalu	5	5	6	7
dužina srednjeg prsta stopala	7	8	8	10
obim pesnice stopala	19	23	24	31
ostalo:				
dužina dlake	7	7	7	10
težina životinje	-	13,6 kg	-	-
visina pri uspravnom stavu	67	78	88	118

Radi boljeg uvida slede dimenzije roditelja gore navedenih mladunaca.

* otac: majka:

glava:		
obim glave oko čela	52	44
obim glave sa ustima i ušima	73	65
obim vilice preko nosa	32	29
dužina uveta	8	8
širina uveta	6	6
obim vrata	48	40
trup:		
obim ramena	117	97
obim grudi	89	82
obim stomaka	91	88
obim kukova	69	68
od vrata do analnog otvora	77	64
ruke:		
obim nadlaktice	35	30
obim podlaktice	36	30
od ramena do laka	33	25
od laka do korena šake	31	25
od ramena do vrha sred. prsta	-	63
šake:		
dužina šake	25	20
najširi deo šake	10	7
dužina palca na šaci	-	5
dužina srednjeg prsta šake	-	13
obim pesnice šake	-	26
noge:		
obim butine	52	46
obim lista	32	30
od kuka do kolena	35	25
od kolena do pete	35	27
stopala:		
dužina stopala	28	21
najširi deo stopala	11	9
dužina palca na stopalu	-	7
dužina srednjeg prsta stopala	-	9
obim pesnice stopala	-	27
ostalo:		
dužina dlake	7	7
visina pri uspravnom stavu	136	98

AUTOR

80, 81 – Sa Zoricom, starom nedelju dana (autor fotografije Branko Stevanović).

Pije kolostrum žena. Ukoliko ne drži ništa stopalima i šakama uglavnom pomera ruke i noge dok pije.

Pri odgajanju mладунaca negovatelji treba da oponašaju njihove biološke majke. Mladi treba da imaju brigu i učenje koje bi imali da su bili u mogućnosti da ostanu sa svojom majkom. Uz tako steklo znanje biće sposobni da postanu ravnopravni članovi društvene zajednice šimpanza.

Pošto mlađe šimpanze razvijaju veštinu komunikacije posmatranjem, oponašanjem i vežbanjem u grupi, ljudi koji rade sa njima moraju da paze kako se ponašaju prema njima i između sebe u prisustvu majmuna.

82 – Sa Zoricom, starom dvadeset dana (autor fotografije Branko Stevanović).

Posle svakog obroka poželjno je ponuditi da piće vode po želji. Dok piće stopalima čvrsto drži pelenu.

83 – Sa Zoricom, starom sedam meseci (autor fotografije Nataša Nikolić).

Autor je sa Zoricom na čebetu, na travi, ispred zgrade sa majmunima. Čebe se postavlja u suncem prošaranu hladovinu, tako da mlađunče može da bira gde mu je prijatnije. Zorica prvih nedelja dana nije smela da siđe sa čebeta, a posle se postepeno oslobođala, idući sve dalje po travi. Videvši da se ja pomeram munjevitko bi mi potrčala, uz vrištanje, u zagrljav, bojeći se da ne odem i ostavim je. Uplašila bi se i ukoliko bi počeo da joj prilazi neko nepoznat, dotrečala bi na čebe i skočila na mene, ili se sakrila iza mene.

84 – Sa Zoricom, starom osam meseci (autor fotografije Nataša Nikolić).

Autor sa saradnicom Jelisavetom Bijelić kupu Zoricu. U koritance, puno igračaka, do pola je usuta topla voda. Prethodno se na dno mora postaviti gumena prostirka, koja onemogućava klizanje, padove i eventualne povrede. Čak i tada je potrebno pridržavati mlađunče, da se ne oklizne. Trebalo je

dosta vremena da se Zorica osloboodi u kontaktima sa vodom, ali sa odrastanjem je sve više pokazivala genetski urođenu odbojnost prema brčkanju. Pristaje da se pokvasi, ali samo koliko njoj odgovara.

Inače, pravilo pri radu sa mlađima je da se ne ohrabruje rad jednog čoveka sa jednim majmunom, već da se majmun nauči na više ljudi. Takođe se male šimpanze ohrabruju da uspostavljaju međusobne veze.

85 – Sa Zoricom, starom deset meseci (autor fotografije nepoznat).

86 – Sa Zoricom, starom dvanaest meseci (autor fotografije nepoznat).

87 – Sa dvogodišnjim Samijem, jednogodišnjim Žikom i trogodišnjom Zoricom (autor fotografije nepoznat).

Žika, pošto je tek vraćen u Vrt, nije bio naviknut na šetnje po travnjacima pa sam morao da ga nosim u naručju, dok su Zorica i Sami išli tako što sam Zoku držao za ruku i vodio je, a Sami je hodao držeći se za nju sa obe ruke oko struka, kao vozić. Pri šetnji po Vrtu sa mlađuncima mora se paziti da se ne vode po stazama kuda se kreću posetioci, a ni po prostorima gde borave druge životinje. Na stazi se može naći uvek neki pikavac ili žvaka, možda je neko pljunuo, štapić od sladoleda, feces neke ptice ili druge životinje... Sve ovo bi moglo prouzrokovati zdravstvene probleme majmuna, jer se radi o potencijalnim izvorima zaraze, a majmuni kad bi naišli na nešto slično odmah bi to trpali u usta, i to krišom, ili munjevitom brzinom, jer znaju da im to ne dozvoljavam da diraju. Takođe se pri šetnji po Vrtu mora dobro paziti da usput ne otkinu neku biljku, za koju se ne zna da li je otrovna, i ne stave je u usta.

88 – Sa Zoricom, starom jedanaest i po godina (foto Bilja Ristivojčević).

Ne sme se zaboraviti da su šimpanze izuzetno opasne životinje, naročito odrasli primerci. Iako niži od čoveka, višestruko su jači, a pri napadu tačno znaju gde da ujedu, i to baš sa ciljem da puste krv i nanesu bol.

Iz razne inostrane literature možemo uvideti da je dosta hranilaca ostalo obogaljeno. Dugačak je spisak onih koji su ih ohranili, svakodnevno im ulazili u kavez, dok jednog dana iz čistog mira nisu bili napadnuti. Kada šimpanze odrastu, njihova priroda je nepredvidljiva.

89 – Sa tek rođenim Žikom (autor fotografije nepoznat).

Na fotografiji se vidi kako Žiku pelena dodiruje sa leve strane lica i on refleksno otvara usta i kreće njima u tom pravcu.

U prvim minutima po rođenju mlađunci počnu normalno da dišu i, pipajući ustima unaokolo, pretražuju, ako odrastaju uz majku, po njenom stomaku. To je refleks rjenja, i on omogućava novorođenčetu da veoma brzo pronađe majčinu dojku. Čim usne dođu u kontakt sa bradavicom, obuhvataju je i sisanje započinje – refleks “četiri strane sveta”. On dopunjuje prethodni. Zbog toga, kada se dodirne ugao usta novorođenčeta, ono automatski okreće glavu na tu stranu, a i vrh jezika ide u tom pravcu.

90 – Sa Žikom, starim desetak dana (autor fotografije nepoznat).**91 – Sa trogodišnjim Žikom i dvogodišnjom Zoricom (autor fotografije nepoznat).**

Olgica piće mleko, dok Žika strpljivo čeka. Mleko je, inače, jedan od omiljenih obroka i odraslim šimpanzama. Uglavnom se daje sa medom i pahuljicama za bebe.

92 – Sa Žikom, starim tri i po godine, i Olgicom, starom dve i po godine (autor fotografije nepoznat).**93 – Sa četvorogodišnjim Žikom (foto Alekса Stanković).**

Majmuni su jako golicijivi kada se prstima trljaju po rebrima, a naročito ispod donje vilice, ispod brade, kao što se i vidi na fotografiji.

94, 95 – Sa Olgicom, starom tri, i Žikom, starim četiri godine (foto Alekса Stanković).**96, 97 – Sa Jovom, starim nešto više od tri, i Monikom, starom nešto više od dve godine (foto Alekса Stanković).**

Ovo je bio prvi njihov kontakt sa Sneškom Belićem. Monika je bila mnogo hrabrija i prva je sišla na sto, prišla i dotakla ga, dok je Jova sa bezbedne razdaljine, ležeći na mojim leđima, dugo samo posmatrao. Zanimljiv im je bio susret sa snegom – iako tvrd, mokar i hladan, privlačio ih je da ga ližu i dodiruju.

98 – Sa Jovom, starim nepunih šest godina (foto Slobodan Stanković).**99, 100 – Sa Monikom, starom nepunih pet, i Jovom, starim nepunih šest godina (foto Slobodan Stanković).****101 – Sa Jovom, starim nepunih šest godina (foto Slobodan Stanković).****102 – Sa Monikom, starom nepunih pet godina (foto Slobodan Stanković).****103 – Sa Jovom, starim nepunih šest godina (foto Slobodan Stanković).**

Negovatelj treba da dozvoli mладунцу da zahteva više igre koristeći neko svoje tipično ponašanje. Osmeh je jedini način da novorođenče pokaže da želi nastavak, ali tromesečni mладunci koriste i osmeh i povlačenje negovatelju za ruku kao signal da žele da započnu ili nastave igru. Između 6 i 9 meseci starosti šimpanze koriste gest podizanja ruke iznad glave. Od 9 meseci pokazuju želju da se igraju time što započinju jurenje. Sa 12 meseci šimpanze prilaze dok signaliziraju namjeru da se igraju, hodaju i smeše se i zahtevaju da im se pridružite u igri.

Smeđ je, kao odgovor na golicanje, signal da je kod mладунčeta dostignut maksimalni nivo stimulacije koji može da podnese. Smeđ može i da poručuje "prestani da me golicaš, ali nastavi da se igraš sa mnom". Negovatelji moraju biti osjetljivi i taktični da bi mogli da prate poruke koje im šalju mладunci i pomoći njih regulišu nivo stimulacije. Svako mладунче ima svoj optimalni nivo stimulacije, ali on varira u zavisnosti od doba dana, od toga ko izaziva stimulaciju, a može biti i razlike od dana do dana. Negovatelj će najbolje zapaziti raspoloženje mладунca ukoliko pravi česte pauze u aktivnostima i stimulacijama, za vreme

kojih posmatra reakcije mладог – prati da li ono traži nastavak igre. Igra je samo jedan tip socijalne aktivnosti.

Dok su stariji često sitničavi i nedruštveni usamljenici, mладим životinjama treba obezbediti prijateljstvo, zabavu, predmete i sprave sa kojima mogu da se igraju. Mладunci često izmišljaju i igre sa sopstvenim telom: kotrlaju se po podu, vrte se oko sebe, skaču, mašu rukama, tapšu, krevelje se... Životinje primećuju da im posetioci mogu učiniti život interesantnijim. Zanimljivo im je da gledaju reakciju publike koju gađaju otpacima hrane i fekalijama. Umeju iz zabave, a ne zbog gladi, da mole posetioce za hrana. Delovi papira ili konopca, lisnate grane ili kore od voća, šimpanze stavlju na glavu, oko vrata ili na ramena i nose ih tako dok ih ne zanemare. Bilo da se ovo smatra samoukrašavanjem ili ne, to je način razonode. Životinja sa viškom slobodnog vremena može se preobratiti u umetnika - feces se često koristi za farbanje ili mazanje zidova kaveza.

104, 105 – Sa Monikom, starom nepunih pet, i Jovom, starim nepunih šest godina (foto Slobodan Stanković).**106 – Sa Lijanom (21. 8. 1997) koja se, posle ručnog odstranjuvanja posteljice, polako budi iz anestezije (autor fotografije nepoznat).****107-109 – Sa Lijanom 2005. godine (Foto Nataša Nikolić).****SARADNICI****110 – Dušan Stanojević sa malom Zoricom (autor fotografije Zoran Rajić).****111 – Dušan Stanojević sa malim Žikom na krstarenju po Dunavu (autor fotografije Djani Goll).****112 – Dušan Stanojević pri lekarskom pregledu (autor fotografije nepoznat).**

Jedan od najzaslužnijih ljudi za uspešno lečenje i reprodukciju majmuna u našem Vrtu je doc. dr Dušan Stanojević, specijalista ginekologije i akušerstva, direktor Ginekološko-akušerske klinike Narodni front, u Beogradu. Zahvaljujući zalaganju ovog velikog ljubitelja i poznavaoца životinja, vrhunski rezultati su postignuti i u reprodukciji nekih drugih životinja (više vrsta zmija, beloglavi sup, itd.).

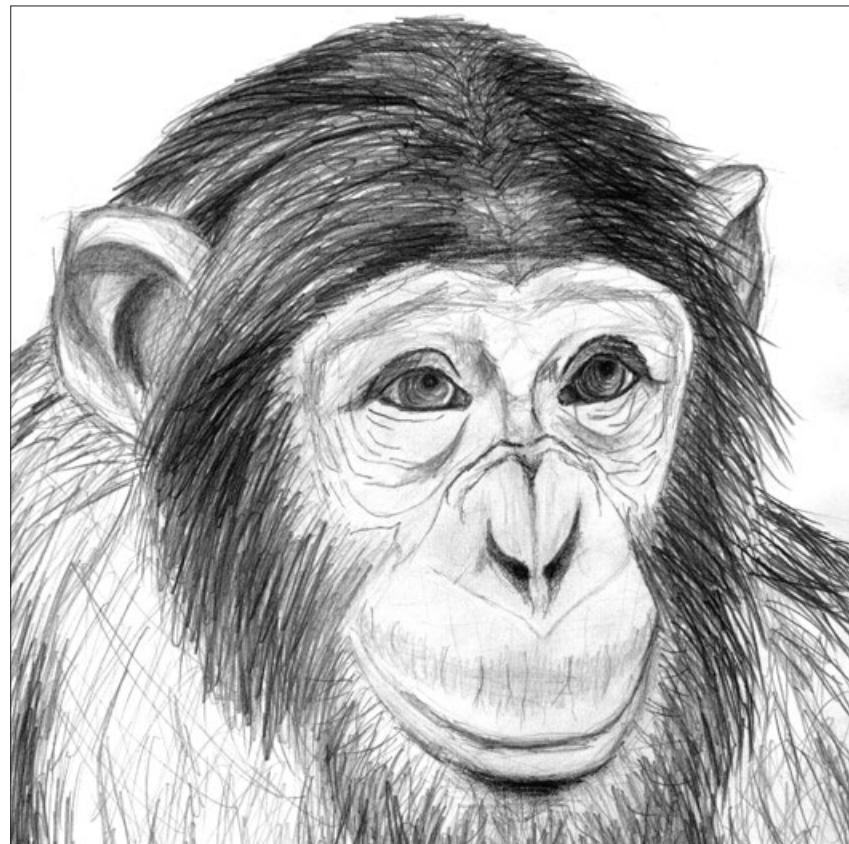
Šimpanze fiziološki, psihološki, a odатle i medicinski, spadaju u istu kategoriju sa ljudima, i to stalno treba imati na umu.

113 – Babica Zorica Stojanović sa tek rođenom bebom (autor fotografije Zoran Rajić).**114 – Dušan Stanojević u kavezu sa mладuncima (autor fotografije nepoznat).**

Zorica mu leži preko ramena, Žika mu je u naručju, a mali Sami ih nestočno začikava na igru.

115 – Svojevremeno su dolazili i pomagali u radu i Skauti Palilule (autor fotografije nepoznat).

116 – Volonteri Stanislav i Nemanja Subotić pripremaju balvane za postavljanje u kaveze šimpanza (autor fotografije Zoran Rajić).

Na fotografiji je i Aca Reljin, jedan od radnika majmunare.

117 – Volonter Miljana Vulićević, sada Veličković, sa tek rođenim Jovom u naručju (autor fotografije Zoran Rajić).

Ubrzo po zaposlenju u Vrtu (18. 1. 1989) preuzeo sam da vodim i poslove vezane za prijem i organizovanje volontera. Za sve ove godine izuzetno veliki broj dobrovoljnijih radnika je prošao kroz Vrt. Radilo se o osobama uzrasta od četrnaest godina pa naviše. Većina njih su bili izuzetni i kao osobe i kao radnici. Podrazumeva se da sam najbolje i najkvalitetnije, zbog specifičnosti i rizika posla, zadržavao da pomažu u majmunari. Njihova imena su: Irena Delić, Ugrin

Popović, Filip Sofijanić, Nikola Lazarević, Tanja Mirilo (sada moja draga kuma), Nenad Tomić (sada moj dragi kum), Branko Tomić, Miljana Vulićević, Jasmina Štesna, Nemanja i Stanislav Subotić.

118 – Mali Sami je kao beba bio smešten u porodicu Kovačević. Na slici je sa Majom i Duletom (autor fotografije nepoznat).

Maja Kovačević je završila psihologiju. Za vreme studija izrazila je želju da, sa svojim koleginicama, primeni Kazati-Lezinovu skalu na našim mладuncima. Izašao sam joj u susret, i sam učestvujuci u realizaciji. Istraživanje je obuhvatilo ispitivanje senzo-motorne inteligencije mладunaca – Zorice, Samija, Žike i Olgice. Vršeno je u periodu od decembra 1996. do kraja marta 1997. godine.

119 – Mira sa Samijem (autor fotografije nepoznat).

Najviše truda oko Samija je ona uložila.

120 – Mali Jova je kao beba bio smešten u porodicu Smiljanić (autor fotografije nepoznat).

Na fotografiji su Danilo i Dule.

121 – Mira Smiljanić pokušava da sprijatelji Jovu sa godinu dana mlađom Monikom (autor fotografije nepoznat).

122 – Mira sa Jovom (autor fotografije nepoznat).

123 – Nada Klarić, Mirina majka, sa Jovom u krugu prijatelja (autor fotografije nepoznat).

Proslavlja se u Vrtu Jovin treći rođendan.

124 – Monika je kao beba bila smeštena u porodicu Vanoli (autor fotografije nepoznat).

Ivana, Rade i Nataša za vreme kampovanja na Crnogorskom primorju proslavljaju prvi Monikin rođendan (autor fotografije nepoznat).

125 – Nataša sa Monikom (autor fotografije nepoznat).

Sav teret Monikinog odgajanja je bio na Natašinim leđima.

POZNATI

Mnogo je javnih ličnosti bilo u kontaktu sa našim šimpanzama. Naši mладunci su glumili u igrami filmovima i dečijim serijama, i gostovali su po raznim priredbama i promocijama. Pred Vama su neke od malobrojnih fotografija koje su dobijene i sačuvane.

*

126 – Željko Ražnatović Arkan sa malom Zoricom (autor fotografije nepoznat).

Arkan, komandant Srpske dobrovoljačke garde (tokom raspada SFRJ), kontroverzna ličnost, iako u javnosti dosta osporavan i osuđivan, bio je izuzetna osoba i veliki ljubitelj životinja. Često je dolazio u naš Vrt i provodio vreme sa njima.

127 – Sladana Milošević sa Olgicom i Žikom (autor fotografije nepoznat).

Sladana je, 31. 3. 1998. godine, promociju svog novog albuma organizovala u jednom kafe baru. Ceo prostor je bio u velikom rastinju, žbunju, lijanama – vegetaciji kao u džungli. Uz jaku muziku, razna svetla su šarala po mračnoj prostoriji, a laseri sekli po prisutnima. Na sve strane su bili pantomimičari, koji su u skladu sa ambijentom izvodili program. Bilo je egzotičnih ptica i zmija, a poseban doprinos smo dali mi iz Beogradskog zoo-vrta, donoseći majmune. Tadašnji moj saradnik Marko Vukotić i ja doneli smo Žiku i Olgicu. Sam ambijent je izgledao zastrašujuće i, s obzirom na to da naši majmuni nikad nisu bili u velikoj buci, mraku i gužvi, dogovor je bio da ukoliko se i na najmanji način nagovesti neki njihov strah, da se u prostor ne ulazi i da se odmah vrate u Vrt. Međutim, sve je

proteklo u najboljem redu, Žika i Olgica su uživali u gledanju ambijenta, to što su bili u naručju negovatelja verovatno im je ulivalo potrebnu sigurnost. Slađana je, kao i uvek, plenila svojim izgledom. Žika i Olgica su je pipkali, grlili, ljubili, grickali, čak je Žika u nekoliko navrata na kvarno pokušao da joj smakne gornji deo korseta, što je dovelo do burnog smeha i aplauza mase.

128 – Kapetan Dragan sa malom Zoricom (autor fotografije nepoznat).

Dragan Vasiljković je poznat u javnosti kao uspešni komandant boraca SAO Krajine, čuvenih Knindži (tokom raspada SFRJ). Pronašavši u šumama kraj Knina napušteno mladunče medveda, usvojio ga je i proglašio maskotom svojih boraca. Par meseci kasnije, kada je meda malo porastao, shvatio je da je najbolje da ga udome, obratio se direktoru Bojoviću sa tom molbom, i već par dana kasnije medved Knindža je bio u našem Vrtu. Velika ljubav između mede i Kapetana Dragana se nije ugasila tim razdvajanjem. Dragan je često dolazio u Vrt i provodio vreme igrajući se u kavezu sa mezimcem, sve dok Kninžu nismo oženili. Tada je druženje nastavljeno kroz rešetke kaveza. Česti dolasci u Vrt su kod Dragana razvili ljubav i interesovanje i za majmune.

129 – Tanja Petrović sa malim Žikom (autor fotografije Zoran Rajić).

Tanja Petrović, naša čuvena karatistkinja, tradicionalno, svake godine, u prostoru Vrta organizuje Karate reviju, na kojoj se mogu videti manifestacije raznih borilačkih sportova. Na samom kraju revije među publiku se izvedu i neke životinje obučene u kimona, tako da su i naše mlade šimpanze uživale i u toj ulozi.

130 – Slavko Štimac u naručju drži malog Samija (autor fotografije Zoran Rajić).

Fotografija je nastala tokom snimanja Kusturičinog filma "Podzemlje", u kom su se pored malog Samija (mladunče na početku filma) pojavile i Lijana (u kavezu sa malim Samijem) i Bambina (scena u kojoj Samijeva majka gine raznetu bombama).

131 – Slavko Štimac sa šimpanzom koji nije iz našeg Vrta (autor fotografije nepoznat).

U filmu "Podzemlje", u scenama koje su snimljene u tunelima, glumio je odrasli šimpanza koji nije iz našeg Vrta. Ukoliko su tačne priče, bio je iz nekog češkog cirkusa i zvao se Soni. Snimanje sa odraslim šimpanzom je izuzetno opasno. Članovi ekipe su mi pričali da su ga nadzirala i držala u strahu četvorica dresera i da su mu, kroz hranu, povremeno davali razne medikamente za sedaciju. Čak i tada njemu je oko vrata bio vezan čvrst konopac, čiji su drugi kraj držali dreseri, za slučaj da zatreba da ga obuzdaju i smire. Iz tog razloga je i ova fotografija u knjizi, da se vidi kako izgleda snimanje, jer na svim tim snimcima je zatim kompjuterski izbrisana taj konopac, i na filmu sve izgleda savršeno.

132 – Ivana Bojić i Nenad Bajić Bajone sa malom Zoricom u studiju TV Politike 1993. godine (autor fotografije nepoznat).

133 – Dragana Katić, Vuk Bojović sa malim Žikom i Nenad Bajić Bajone (autor fotografije nepoznat).

Bajone je više puta u Centru "Sava" organizovao priredbe za decu humanitarnog karaktera. Ova fotografija je načinjena na jednoj takvoj manifestaciji 1996. godine.

134 – Vesna Vukelić Vendi, estradna umetnica, sa Zoricom (autor fotografije Zoran Rajić).

Branko Stevanović, pisac za decu i odrasle, godinama je radio u našem Vrtu. Ovde je nastala i njegova knjiga "Zoološka pesmarica", iz koje prenosim pesmu o Samiju.

TAKAV JE BIO SAMI

Znate za one krupne, snažne,
pred kojima se ne galami,
smirene, ali i odvažne?

Takav je bio šimpanza Sami.

Znate za slavne vitezove,
od kojih svaki beše vičan
da lepoj gospri ostvari snove?
Sami je bio najboljem sličan.

Znate za one ozbiljne, zrele,
koji tuguju u osami,
a radost s bližnjima rado dele?
Takvu je narav imao Sami.

Znate za uvek zamišljene,
junake knjiga bez naslova,
neshvaćene, a omiljene?
Sami je bio takvog kova.

Znate za one koji bez glasa
dodaju konac životnoj drami,
kad od bolesti nema spasa?
Jedan od njih se zvao Sami.

TARZAN

136-139 – Sami junior sa “Tarzanom” i “Džejn” (foto Zoran Rajić).

Kao što je san svakog deteta da vidi i upozna se sa Deda Mrazom, tako bi i, verovatno, san svakog malog šimpanze bio da se upozna sa Tarzonom. Moj dobar drugar Zoran Džeferdanović i ja smo rešili da to omogućimo Zorici i Samiju. Zamolili smo naše prijatelje, Mariju Kurjački i Ivana Ivanovića, devojku i mladića izuzetne lepote, da nam pomognu.

Zorica nije bila mnogo prijateljski raspoložena prema gostima tako da sam morao ubrzo da je odvojam u drugi kavez, odakle je ona aktivno učestvovala kao posmatrač.

Sami se brzo zainteresovao za Ivana i Mariju i, delujući kao da je u čudu što su bez odela, oprezno (kao nezainteresovano) im se približavao ispitujući njihove namere. Tada je imao dve godine.

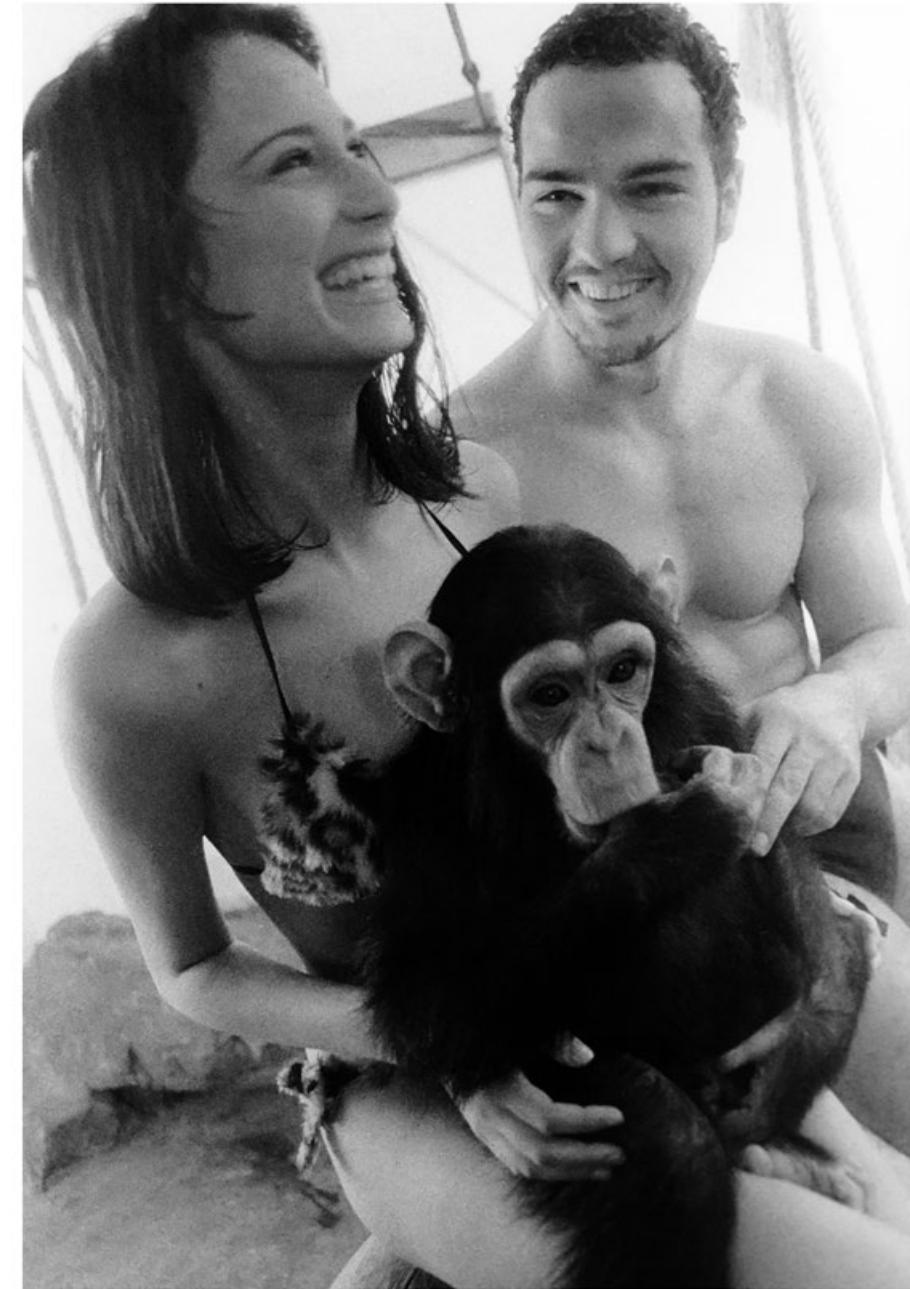
Posle kraćeg ubedljivanja i dozivanja osmelio se da im potpuno pride. Na tu njegovu malu dozu straha u početku, verovatno je uticala odvojenost od Zorice. Ubrzo je, kao što se i na fotografijama vidi, Sami uživao u novom poznanstvu i novoj ulozi.

Ovo druženje je ostavilo takvog traga na Samiju i Zorici, da smo posle par nedelja imali veliku neprijatnost.

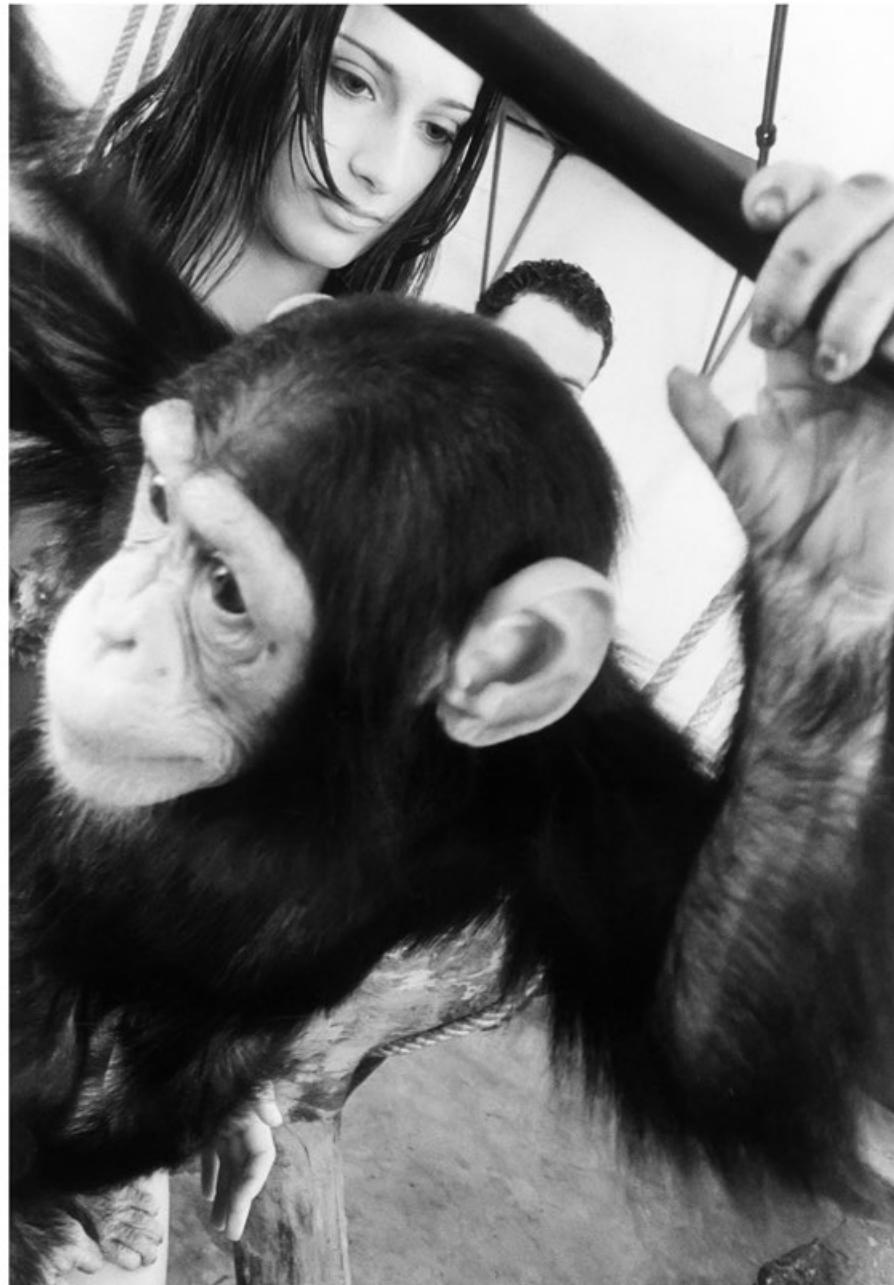
Pošto su elektronski mediji tada često snimali naše majmune, prvenstveno male šimpanze, jedna mlada neafirmisana slikarka, tek izašla sa akademije, došla je na interesantnu ideju. Saznavši da se u svetu uspešno radi na učenju šimpanza slikarskoj veštini, rešila je da se oproba u tome. Smatrala je to načinom da se čuje za nju, da postane poznata. Pozvala je telefonom direktora, Vuka Bojovića, i izložila svoju zamisao, insistirajući na ličnom razgovoru. Direktor joj je, na sastanku koji je usledio, objašnjavao da naše mlade šimpanze nisu tako bezazlene i spremne na saradnju, da za to treba uložiti dosta truda i vremena, ali nije vredelo. Insistirala je da pode u majmunaru, da se upozna s njima i razgovara sa mnom oko tehničkih detalja i mogućnosti.

Ideja je meni bila veoma interesantna i, mislio sam, potpuno ostvarljiva. Odmah smo ona, direktor i ja pošli ka kavezu sa Zoricom i Samijem, da vidimo kako će umetnica biti prihvaćena. Pri prilasku majmuni su počeli da pružaju ruke kroz rešetke i hvataju je za majicu i noge. Otvorio sam vrata i ona je prva krenula unutra, ali ubrzo je završtala. Pošto su vrata dosta niska, dok smo direktor i ja uspeli da uđemo i odbranimo je, majmuni su joj smaknuli helanke i gaćice. Bio je to šok i za nju i za nas. Komična scena, u kojoj majmuni vuku garderobu na dole dok je ona vuče na gore, umetnici je bila dovoljna da shvati da šimpanze nisu baš tako mirne i poslušne kao što joj se činilo. Postiđeno je otišla, potpuno odustajući od projekta.

140 – Sami junior sa “Tarzanom” i “Džejn” (foto Zoran Džeferdanović).

ISHRANA I LEČENJE

141 – Autor pored spomenika starom Samiju (autor fotografije nepoznat).

142 – Žika i Olgica izvlače imena dobitnika nagrada (foto Zoran Rajić).

Oni su više puta za razne časopise, u okviru nagradnih igara, a da to čitaoci nisu nikad saznali, izvlačili imena dobitnika nagrada turističkih putovanja i tehničkih uređaja. U zavisnosti od količine pisama i dopisnica izabrali bismo veći ili manji sto na koji bi se kuponi postavili. Vlasnici kupona za koje bi se majmuni zainteresovali su bili redom knjiženi kao dobitnici nagrada, počev od sitnijih nagrada ka krupnjim. Ubrzo bi sva pisma bila zbaćena sa stola, a poslednje koje bi ostalo u njihovim rukama je dobijalo premiju. Sve je to bilo radi što pravednijeg izvlačenja srećnih dobitnika i nenameštanja igara.

143 – Monikini zubi marta 2003. godine (foto Zoran Rajić).

Počela je da menjaju mlečne zube. Gornja desna i donja leva jedinica su prvi stalni zubi koji su počeli da joj izbijaju.

*

Zubi su efikasnata aparatura za kidanje i žvakanje, a u kombinaciji sa vrlo snažnim mišićima vilice, izuzetno su upotrebljivi za obradu hrane.

Broj mlečnih i stalnih zuba kod šimpanza i čoveka je jednak. Svi odrasli imaju u jednoj četvrtini usta po dva lopatasta sekutića, jedan očnjak, dva pretkutnjaka i tri kutnjaka ($2/2+1/1+2/2+3/3=32$).

Naravno, zubi šimpanza su u poređenju sa veličinom lobanje znatno veći i snažniji nego u čoveka. To posebno važi za očnjake koji se kod njih uvek vide iznad ravni ostalih zuba. Oni su kod mužjaka razvijeni u oštare, duge i snažne derače koji imaju značaj uglavnog u borbama. Kutnjaci su razvijeniji od ljudskih i imaju dva ili tri korena koji se razilaze na različite strane. Posebnost kutnjaka je i u tome što su četiri šiljka, odnosno vrha, povezana u parovima poprečnih brazda. Krunica je relativno plitka, što dokazuje da kod njih dominira biljna hrana. Kutnjaci, koji su kockasti, produženi su im u smeru čeljusti i nisu razvijeni u širinu kao kod savremenog čoveka, kod koga su kraći i širi. Poslednji kutnjaci, to jest umnjaci (po jedan sa svake strane gore i dole), javljaju se vrlo kasno kod čoveka (sa 17-18 godina, a ponekad i kasnije). Za razliku od majmuna kod kojih su ovi zadnji kutnjaci dobro razvijeni, za čoveka su oni bez naročite važnosti.

Pri zatvaranju čeljusti očnjaci ulaze u odgovarajuće razmake među zubima (za donje očnjake postoje razmaci između gornjih bočnih sekutića i očnjaka i obrnuto, za gornje očnjake postoje razmaci između prvih kutnjaka i očnjaka donje čeljusti). Znači, zubi im nisu smešteni u neprekinutom nizu kao kod čoveka. S tim u vezi je i razlika ne samo oblika zubnog luka, koji je kod čoveka u obliku slova V a kod pongida u obliku slova U, nego i veličine čeljusti. Raspoloženi zubi je kod majmuna, znači, u obliku tri strane pravougaonika (oblik slova U),

na osnovu čega današnji naučnici određuju poreklo pronađenog fosila (da li on pripada čovekolikom majmunu ili ranom čoveku).

Izrastanje mlečnih zuba kod čoveka traje oko pet godina, a kod šimpanze tri. U fazi sticanja stalnih zuba majmunova lobanja trpi velike promene. Ispod očiju se, na obrazima, razvijaju snažni mišići za žvakanje. Iza njih se lobanja znatno sužava, a očnjaci bivaju sve izraženiji.

144 – Jovini zubi marta 2003. godine (foto Zoran Rajić).

145 – Jova jede jabuku (foto Zoran Rajić).

*

Slede primjeri jelovnika koje smo najviše koristili kod šimpanza.

1. Do pre šest-sedam godina smo koristili sledeći jelovnik:

U letnjem periodu za jednu odraslu jedinku:

07.00: napravi se smeša od pet kašika mleka u prahu, pet kašika bebi-hrane (pahuljica), dve kašike meda, jedne kašice vitaminskog sirupa (za decu) i doda se mlake vode do ukupne zapremine od dva litra.

10.00: pet manjih jabuka, jedna kruška, dve pomorandže, tri banane, tri male šargarepe, jedan koren celera, jedan koren peršuna, pola glavice zelene salate i naizmenično po danima:

- jedan mali krastavac, jedan mali paradajz, dve crvene rotkvice, jedna breskva, jedna kajsija i jedna osmina male dinje, ili
- pet šljiva, pet višanja, pet trešanja, pet jagoda, jedan manji grozd (uglavnom crno grožđe) i kriška lubenice (bez kore).

14.00: pola glavice kuvanog karfiola ili sto grama mesa.

17.00: pola litra jogurta i tri stotine grama dvopeka, ili pirinač (u količini po želji) kuvan na vodi sa medom i samlevenim voćem (suvim ili svežim) zbog boljeg ukusa.

U zimskom periodu za jednu odraslu jedinku:

07.00: napravi se smeša od pet kašika obranog mleka u prahu, pet kašika bebi hrane (pahuljica), dve kašike meda, jedne kašike vitaminskog sirupa (za decu) i doda se mlake vode do ukupne zapremine od dva litra.

10.00: pet manjih jabuka, jedna kruška, dve pomorandže (ili četiri mandarine), jedan limun, pola grejpfruta, tri banane, deset mušmula, jedna dunja, pola nara, tri male šargarepe, pola glavice zelene salate, jedan mali koren celera, jedan mali koren peršuna i jedan mali koren rotkve.

12.00: četiri decilitra jogurta.

14.00: tri jajeta i pola kuvane male glavice karfiola, ili sto grama kuvanog mesa.

16.00: pola vekne hleba ili pirinač (u količini po želji) kuvan na vodi sa medom i samlevenim voćem.

2. Prateći sitne nedostatke prethodno opisanog jelovnika, napravili smo korekcije i zadnjih godina koristimo sledeći jelovnik:

U letnjem periodu:

07.00: dobiju u vodi razmućeno jabukovo sirće (od divljih jabuka, bez dodataka) sa medom. Najbolji je odnos dve kašike meda i dve kašike sirceta na dva litra vode. Svakom ponaosob se da da popije oko pola litra te smeše. Posle toga obavezno ponuditi svima vodu. Dati im da piju vode koliko ko želi.

09.00: dve jabuke, pola kruške, jedna pomorandža, pola breskve, jedna kajsija, dve šljive, pet višanja, pet trešanja, pet jagoda, jedan mali grozd (uglavnom crno grožđe), dve banane, tri manje šargarepe, jedan mali koren celera, jedan mali koren peršuna, pola glavice zelene salate, jedan mali krastavac, jedan mali paradajz, komadić crnog luka i jedna crvena rotklica.

13.20: četvrtina prosečne glavice kuvanog karfiola (kuva se sa malim dodatkom soli), kugla kuvanog pirinča veličine veće jabuke (pirinač se kuva u vodi sa dodatkom malo meda ili žutog šećera i malo samlevenog voća, ili cimeta, ili sa ubačenim jednim karanfilićem – zbog prijatnijeg ukusa).

13.40: voda po želji, ili vitaminski sok (svakom dati pola litra do litar) posle kog treba obavezno ponuditi i vodu po želji.

15.00: po jedna do dve kriške lubenice i po osmina dinje.

17.00: mleko sa medom i pahuljicama. Pravi se tako što se na sedam litara dobro prokuvanog i smlačenog kravlje mleka razmute dve ili tri kutije bebi pahuljica (najviše vole ukus čokolade) i tri kašike meda. Svaka jedinka dobija da popije po jedan litar. Ako se pre mleka dalo po dva-tri kuvana krompira ili po četvrtina vekne hleba, onda se u mleko stave dve kutije pahuljica.

17.10: ponuditi vode po želji i svakom dati po jednu veliku jabuku. Svaki dan se ishrana mora završiti jabukom, prvenstveno zbog higijene zuba.

18.00: ponuditi vode po želji.

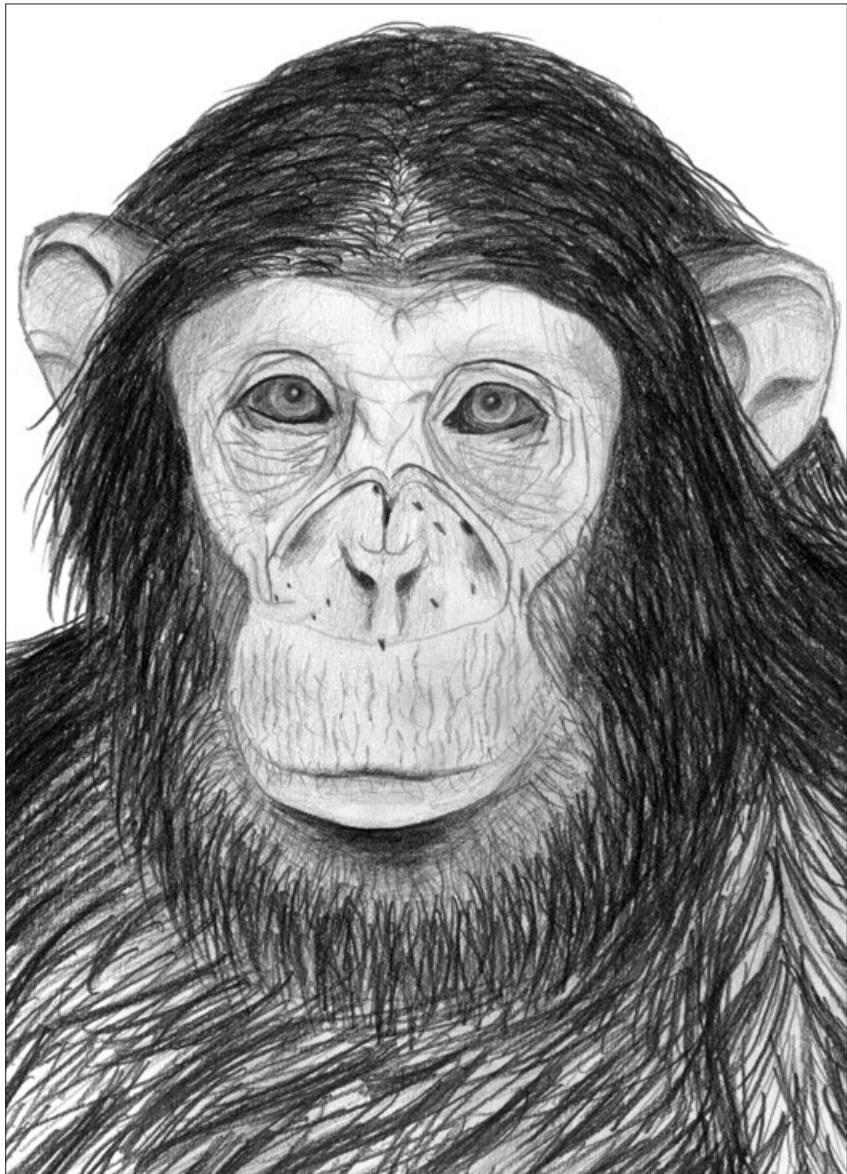
Meso kuvati jedanput-dvaput mesečno, a dva-tri puta nedeljno skuvati goveđe kocke supe (napraviti malo blaže nego što piše u uputstvu). Meso je najbolje davati pre pirinča, a supu posle pirinča. Kad se daje supa ne davati sok, nego posle nije samo ponuditi vodu. Umesto soka ili supe može se povremeno davati čaj od nane (blaže skuvan) sa malo meda.

U zimskom periodu:

07.00: dobiju u vodi razmućeno jabukovo sirće (od divljih jabuka, bez dodataka) sa medom. Najbolji je odnos dve kašike meda i dve kašike sirceta na dva litra vode. Svakom primerku se da da popije oko pola litra te smeše. Posle toga obavezno ponuditi svima vodu po želji.

09.00: dve jabuke, pola kruške, jedna pomorandža (ili dve-tri mandarine), pola grejpfruta, dve banane, deset mušmula, jedna dunja, pola nara, tri male šargarepe, pola glavice zelene salate, jedan mali koren celera, jedan praziluk i jedan mali koren peršuna.

13.00: kugla kuvanog pirinča veličine veće jabuke (pirinač se kuva u vodi sa

dodatkom malo meda ili žutog šećera i malo samlevenog voća, ili cimeta, ili sa ubačenim jednim karanfilićem, ili vanilin šećerom – zbog prijatnijeg ukusa).

13.10: komadi jabuka ili dunja kuvanih sa vrlo malo meda (po jedan-dva komada svakoj životinji), zatim sok od tog kompota (po pola litre) i vode po želji.

17.00: mleko sa medom i pahuljicama. Pravi se tako što se na sedam litara dobro prokuvanog i smlaćenog kravljeg mleka razmute dve ili tri kutije bebi pahuljica (najviše vole ukus čokolade) i tri kašike meda. Svaki primerak dobija da popije po jedan litar. Ako se pre mleka dalo po dva-tri kuvana krompira ili po četvrtina vekne hleba sa po dve-tri kuvane šljive, onda se u mleko stave dve kutije pahuljica.

17.10: ponuditi vode po želji i svakom dati po jednu veliku jabuku. Svaki dan se ishrana mora završiti jabukom, prvenstveno zbog higijene zuba.

17.50: ponuditi vode po želji.

Meso kuvati jedanput-dvaput mesečno, a dva-tri puta nedeljno skuvati goveđe kocke supe (napraviti malo blaže nego što piše u uputstvu). Meso je najbolje davati pre pirinča, a supu posle pirinča. Kad se daje supa ne davati sok, nego posle nje samo ponuditi vodu. Umesto soka ili supe može se povremeno davati čaj od nane (blaže skuvan) sa malo meda. Jaja, obavezno tvrdoskuvana, daju se dva-tri puta nedeljno, i to po jedno jaje životinji, ujutru ili pre poslepodnevnog davanja mleka.

*

Jelovnici se po potrebi mogu korigovati u zavisnosti od uzrasta, prohteva životinje i zdravstvenog stanja. Korenje (celer, šargarepa...) mora uvek biti zastupljeno u ishrani. Zelenu salatu povremeno treba zameniti svežim i mladim vrbovim lišćem, ili maslačkom. Zelena salata se povremeno može malo posoliti i naprskati sa malo jabukovog sirčeta, a pre davanja salate se svakom majmunu, dva-tri puta nedeljno, daje po jedna-dve kašičice ribljeg ulja. Davati što više hrane bogate celulozom, povremeno davati pomalo oraha, lešnika, badema, suvog grožđa, suvih smokava, ploda rogača, kuvanog mladog kukuruza, semenki bundeva i prokljalog zrnevlja (naročito suncokreta i žita). Povremeno im davati, umesto kuvanog pirinča, kuvano, samleveno i zasladelo žito. Pored kuvanog konjskog mesa možemo davati i kuvanu piletinu, kojoj pre kuvanja treba odstraniti kožu i masnoću.

Mladunci dobijaju od voća i povrća sve kao i odrasli primerci, s tim što je sve količinski proporcionalno manje. Povrće slabije vole da jedu – korenje nikako, dok im je slatko i sočno voće omiljeno. Mlečni obroci sa pahuljicama i kašicama su do druge-treće godine glavna hrana, a i kasnije ostaju zastupljeni u ishrani.

Moram napomenuti da je praksa pokazala da se, pri podeli hrane, svakom pojedinačno mora njegov deo staviti u ruku. U protivnom bi, ako bi se sva hrana

istresla na jedno mesto, starije i jače jedinke prigrabile svu hranu sebi, pojede bi ono najlepše, a ponekad i uništite preostali deo obroka, tako da bi slabiji primerci uglavnom ostali gladni, što bi se kasnije odrazilo na njihov fizički izgled i zdravstveno stanje.

Znači, pri hranjenju, svakom primerku treba dati sledovanje u ruku, sačekati da se to pojede, pa tek onda doneti i dati sledeće, tako da svi u isto vreme jedu. Ovakav način rada zahteva više vremena, ali svi budu siti i zadovoljni, a uveliko je smanjen i rizik od tuča i povređivanja majmuna. Ovakvo hranjenje je pogodno i iz higijenskih razloga, jer kad šimpanza dobije sledovanje u ruku, gotovo nikad hrana ne dolazi u dodir sa podom.

Pri podeli hrane, ukoliko se doneše nekoliko artikala odjednom, uvek treba davati prvo ono što majmuni najviše vole, pa tek onda manje omiljeno. U protivnom bi se desilo da životinje, videvši u činiji lepuš hranu, bace iz ruke onu manje dragu i tako ostanu bez nje. Najbolje je doneti jednu vrstu hrane, dati im, sačekati par minuta da pojedu, pa doneti drugu vrstu hrane.

Pri hranjenju je obavezno posmatrati životinje – kako prilaze, kako uzimaju hrana, koliko pojedu...

Poželjno je iz kaveza odmah posle hranjenja iščistiti ljske i odbačeni deo hrane. Semenke i koštice ne davati nikako, naročito koštice šljiva, breskvi, kajsija... jer majmuni će probati da ih krckaju, što može dovesti do oštećenja zuba.

Voće i povrće je potrebno sat-dva pre pranja držati potopljeno u topлом blagom rastvoru sode bikarbonate (na deset litara vode dobro razmutiti jednu supenu kašiku sode bikarbonate). Sve se potapa neoljušteno, potrebno je jedino odstraniti komadiće zemlje pre potapanja, ukoliko ih ima na povrću. Po isteku sat-dva, svaki plod se trlja pod mlazom mlake vode i ako je potrebno ljušti, a svaki mekan, taman, truo i sumnjiv deo se nožem odseca i odbacuje. I najmanji propust može kod majmuna izazvati zdravstvene smetnje. Voće i povrće čija ljska nije jestiva je poželjno pri spremanju oljuštitи, da životinje ne bi, radeci to same, bespotrebno prljale kavez. Hrana se uvek priprema neposredno pred davanje životinjama i pri hranjenju nikako ne sme biti hladnija od sobne temperature.

*

Najmanje tri puta dnevno životinjama treba nuditi da piju. Količina tečnosti je po želji životinje, ali uglavnom je to litar-dva po odrasлом primerku. Ukoliko je voda sumnjiva ili nedovoljno čista mora se davati prokuvana, s tim što mora da vri najmanje deset minuta. Tako prokuvanoj vodi, zbog promenjenog ukusa, treba dodati malo limunovog soka i meda. Mogu se davati i čajevi sa medom, razni vitaminski sokovi, ali i supa pravljena kuhanjem mesa sa povrćem ili kupovnih govedih kocki, s tim što je životinje nerado prihvataju ukoliko nije skinuta masnoća sa površine, ili ukoliko je hladnija od temperature tela. Tečnost

je poželjno davati par stepeni topliju od temperature tela, a supu još malo topliju. Pretoplju tečnost je opasno давати jer tada dolazi do znojenja i u tim trenucima se može desiti da se životinja ispruži po hladnom podu ne bi li se malo rashladila i tako se prehladi.

Ukoliko se životinjama tečnost daje iz činija treba izbegavati metalne posude, jer ponekad se životinje mogu uznemiriti, baciti činiju i tako oštetiti nešto u blizini. Činije nisu praktične i zbog želje majmuna da se igraju sa njima. Naročito ukoliko se pred davanje tečnosti životinjama daje da jedu. Tada one vole da stavljaju ostatke hrane u tečnost, mešaju rukama, tako natopljenu hrana stavljaju u usta i isisavaju tečnost, peru ruke, prskaju druge majmune... Kao najpraktičniji način pojena majmuna se pokazalo davanje tečnosti iz plastične flaše. Životinje bi stajale uz ogradu i same držale flašu i pile, ili bi im negovatelj sipao poslasticu iz flaše direktno u usta. Sve bi se popilo bez prosipanja i prljanja kaveza a i ne bi se desilo da posude leti na sve strane.

Važno je da na svakoj posudi bude napisano ime korisnika. Iz zdravstvenih razloga se mora pridržavati pravila da svako piće iz svoje posude.

*

Ukoliko majmun prvi put proba neku hranu (ili tečnost) i ne prihvati je sa oduševljenjem, ne znači da je potpuno odbija. Šimpanze su probirači i tek posle dva-tri davanja rado će prihvati novu hranu. Jelovnik mora biti raznovrstan.

Ukoliko se životinji smanjio apetit ili odbija hrana, ne mora odmah značiti da je bolesna. Često ženke dan-dva, u jednom delu polnog žara, malo slabije jedu.

Pokazatelj zadovoljavajućeg načina ishrane je zdravlje životinje, njena dugovečnost i uspešna reprodukcija.

*

Posude, iz kojih se majmunima daju hrana ili tečnost, posle svake upotrebe se dobro operu mlakom vodom i tečnim deterdžentom za sudove, uz korišćenje sunđera i četki za flaše (pribor za pranje majmunskih posuda se ne sme koristiti u neke druge svrhe), a naročito se vodi računa da se dobro isperu. Zatim ih je potrebno odložiti na posebno određeno mesto za tu namenu, koje je uvek čisto, i držati zaključane do upotrebe. Isto postupati i sa posudama i priborom koji služe za pripremu hrane majmunima.

146 – Monika i Jova sami drže flaše i piju mleko (foto Zoran Rajić).

Svaki majmun ima svoju flašu, obeleženu inicijalima, iz koje piće. Iz razloga zdravstvenog očuvanja majmuna potrebno je sprovoditi stroge higijenske mere.

147 – Koko i Bambina jedu lišće vrbe (autor fotografije nepoznat).

Lišće, kao i svo voće i povrće, prvo odstoji jedan period u rastvoru sode bikarbonate, pa se zatim dobro ispere i daje.

148 – Lijana i Zorica dobijaju vitaminski sok (foto Aleksa Stanković).

Ukoliko više majmuna treba da pije iz iste flaše, onda im ne treba dozvoliti da piju tako što će je usnama dodirivati ili obuhvatati je. Svako od njih treba da otvori usta i čeka da mu hranilac sipa tečnost.

Majmuni radije od vode piju sok, čaj, supu, kompot i ostale ukusne napitke. Mogu da ih unesu u ogromnim količinama. Ali uvek, posle bilo koje druge tečnosti, majmunima treba ponuditi i vodu. Ona je dobra za ispiranje usta i zuba i često se može videti kako je majmuni, iz tog razloga, mučkaju u ustima.

149 – Autor daje sok Jovi (četiri godine) i Moniki (tri godine) iz čaše (foto Alekса Stanković).

Tečnost je potrebno da unose u velikim količinama, naročito u letnjem periodu. U nekim trenucima je potrebno majmune ubedljivati da piju, jednostavno nisu dovoljno žedni i mrzi ih da priđu, a zna se koliko su prethodno popili i da će ubrzo ožedneti. Jedan od načina da se uspe u tome je da se promeni posuda iz koje se tečnost nudi. Ako se koristi čaša potrebno je da svaki majmun ima svoju, ne sme više njih da pije iz iste.

150 – Monika i Jova sami drže tetrapak i piju sok (foto Zoran Rajić).

Sokove svim velikim majmunima nekoliko puta mesečno kupuje Nataša Vanoli. Uglavnom su to gusti sokovi, obavezno bez konzervansa. Gojaznijim primercima majmuna dajemo bistre sokove.

151 – Posetioци Vrta često izigravaju budale pokazujući majmunima raznu hranu (foto Zoran Rajić).

Ovo je stvarno ružna slika – majmuni su se poređali po ogradi i, proseći hranu, ispružili ruke. Manje inteligentnim posetiocima je to simpatično, umesto da uživaju u posmatranju druženja, igranja, odmaranja ili neke druge aktivnosti tih životinja.

*

Pojedini posetioци Vrta smatraju da, zato što su platili kartu, mogu da se ne pridržavaju osnovnih moralnih i kulturnih normi i vrtnog reda. Ukoliko zbog nečeg budu opomenuti, bez ustručavanja se opravdavaju time što su platili kartu.

Pošto većina njih veoma retko dolazi u Vrt, oni očekuju da vide životinju kako u isto vreme spava, jede, igra se...

Posebno su nezadovoljni zabranom hranjenja majmuna. Videvši to u crtanim filmovima, ljudi misle da će tako kod svoje dece razviti ljubav prema životinjama, a i smatraju da je veoma zanimljivo gledati majmuna kako jede. Posetioци će se izuzetno raznežiti ako vide majmuna sa rukom ispruženom prema hrani koju mu nude. Majmunima je, u stvari, zanimljivo što je hrana upakovana u šarene i šuškave kese, a razneženi posetioци uglavnom reaguju tako što im ispunjavaju želje, radeci to krišom, da ih čuvar ne primeti.

Ukoliko su viđeni i opomenuti, demonstrativno odlaze dalje, ili se upuste

u prepirku i time pokažu nivo svoje inteligencije, kulture i obrazovanja. Smešno je što reaguju na opomenu odlaženjem, kao da se majmuni ne mogu posmatrati bez ubacivanja hrane. Ne pada im na pamet da su natpsi o zabrani hranjenja i čuvar postavljeni sa razlogom i umesto da se informišu o tome, olako se upuštaju u kršenje pravila. Čak bezobrazno.

Vrsta hrane je, inače, veoma bitna u životu majmuna. Razne grickalice koje posetioци ubacuju u kavez su uglavnom previše masne i začinjene za njih, te dovode do raznih oboljenja – prvenstveno bubrega, zbog puno soli. Pored toga, posetioци često hranu daju prljavim rukama, daju prljavu hranu uzetu sa zemlje, ili, još gore, ubacuju svoje ogriske, a pitanje je koji je procenat njih prenosilac bolesti. Infektivne bolesti su fatalne po majmune, jer oni izuzetno lako primaju sve te zaraze od ljudi, a bolest se brzo raširi i među ostalim primercima sa kojima su u kontaktu. Problem je i u tome što je njima teško dati lek u bilo kom obliku.

U vezi sa uzimanjem hrane u majmunskoj grupi postoji i stroga hijerarhija. Najjači mužjak je vođa čopora i delilac pravde. Ukoliko hranu ubaćenu u kavez prvo dograbi neka niže rangirana životinja i time preduhitri vođu, uglavnom dođe do tuče, pa niže rangirani ostane bez nekoliko pramenova dlake i zaradi poneki ujed. Međutim, tuče su ponekad i ozbiljnije, tako da životinje iz njih mogu izaci sa odgriženim uvetom ili prstom, ili pocepanim mišićem i kožom u dužini do 20 cm, a dubine do 5 cm. Takvi slučajevi su se u našem Vrtu već događali.

Ukoliko je povreda manja, pošto je neizvodljivo staviti im flaster ili zavoj (odmah skidaju), rana se mora često čistiti 3 % hidrogenom i povidon-jodom. To su sredstva koja ne irritiraju ranu – ne peku poput alkohola, ali majmuni opet nisu baš spremni na saradnju. Mnoga sredstva mogu biti štetna ukoliko se ližu sa rane, a majmuni baš to prvo i urade. Ako se radi o većoj povredi, životinja se mora uspavati, a zatim se vrši hirurška obrada rane i ušivanje. U ovom slučaju je problem sredstvo za uspavljanje, jer poznato je njegovo štetno delovanje po organizam, naročito po srce.

Svaka rana iritira životinju i ona je neprestano liže i čupka dlaku oko nje. To lizanje koristi, jer se njime vrši stalno mehaničko čišćenje i dreniranje rane, ali ukoliko je rana ušivana životinja i dalje želi da ukloni sve sa nje, te tako pokušava da skine i konce. Sreća je jedino što majmunima pri povredama krvarenje veoma brzo prestaje, a i zarastanje je relativno brzo.

Posetioци su nezadovoljni i postojanjem zaštitne ograde, koja im onemogućava neposredni kontakt sa majmunima. Oni misle, videvši to u crtanim filmovima, da su te životinje bezopasne, što je u potpunoj suprotnosti sa realnošću.

Nije im poznato da su te životinje, pored toga što su agresivne, i izuzetno snažne, bez obzira na veličinu. Kada nešto uhvate ne puštaju, a ukoliko nešto

otmu, ne vraćaju dok to potpuno ne ispitaju, odnosno unište.

Pošto im je uskraćeno hranjenje i druženje sa majmunima, takvi posetioci odlaze nezadovoljni, uz veoma interesantne komentare. Ukoliko majmun pruži ruku ka ponuđenoj hrani, to po njihovom mišljenju znači da je životinja nenahranjena. Pošto su čuli da se majmuni večito igraju, ukoliko ih zateknu da leže i odmaraju se, misle da su bolesni ili mnogo stari. Pošto te životinje nisu plišane lutke, normalno je da će im negde biti ređa dlaka (kao i čelavost kod ljudi), a to za neke znači da "imaju šugu". Tu tvrdnju iznose i ako se životinja počne češati, a to majmuni uglavnom rade kada su nervozni. Mnogi ne znaju da njihovo čuveno bištanje predstavlja iskazivanje pažnje i ljubavi, pa misle da oni zapravo imaju buve. Naročito je zanimljivo kad posetioci ne poveruju da je u vreme estrusa kod ženke šimpanze polni organ otečen, nego misle da su to hemoroidi ili tumori.

Pokušavajući da ostave utisak pametne osobe, pojedini posetioci postižu suprotno. Srećom, nema puno ovakvih.

152 – Šestogodišnji Žika se igra sa vodom puštenom kroz crevo (autor fotografije nepoznat).

*

Leti se majmuni puštaju u spoljne kaveze po mogućству i pre 06.00 ujutru da bi što više mogli biti napolju, jer od 11.00 do 16.00 časova su zbog visokih temperatura uglavnom unutra, u zgradu, gde je mnogo prijatnije. Kada je temperatura izuzetno visoka, potrebno je najmanje jedanput dnevno dobro isprskati pod spoljnog kaveza i tako ga rashladiti.

*

Kada su leti velike vrućine (od 30°C pa naviše) majmunima treba učiniti dostupnim vodu kojom bi oni sami mogli po želji da se pokvase i kroz igru se rashlade. Mi smo preko krova zgrade razvukli dugačko i tanko crno crevo koje se završava tankim mlaznicama iznad svakog kaveza. Voda, koja sa visine pada, pušta se u malom mlazu. Prolazeći kroz crevo, koje se na krovu od sunca dobro zagreje, ona ne bude hladna, tako da polako cureći u tankom mlazu u kaveze predstavlja pravo zadovoljstvo majmunima. Oni peru ruke i mokrim rukama trljaju po licu, grudima ili stopalima, prskaju se tako što poturaju ruke pod mlaz blago ga raspršujući, napune usta pa se prskaju međusobno, ili prskaju posetiocu, protrčavaju kroz mlaz, neki koji su mnogo hrabriji, poput Olgice i Monike, potpuno stanu pod mlaz i potpuno se pokvase, trljajući se i lupkajući šakama po telu, a Lijani je užitak da napuni puna usta vodom i da trkom ode do police, legne na leđa i izbacujući vodu u malim mlazevima iz usta, trla se rukom po licu, pritom mlatarajući sa sve četiri.

153 – Jovin i Monikin prvi susret sa vodom iz creva (autor fotografije nepoznat).

154 – Jova se brčka u plastičnoj posudi (foto Zoran Rajić).

Kada su letnje temperature od 30°C pa naviše, povremeno majmunima, kod kojih se može ulaziti u kavez, unesemo posudu sa topлом vodom i pustimo da se brčkaju. Mora uvek biti prisutan jer majmuni mogu ubrzano da izbacue svu vodu, šljapkujući i skačeći u njoj, tako da ukoliko posuda postane laka mogu je uhvatiti, otici sa njom uz rešetke visoko i tada je razbiti ispuštitivši je.

155 – Jova radosno pozira posle jednog brčkanja. Dlaka mu se još nije potpuno osušila (foto Zoran Rajić).

O kakvom god osvežavanju vodom da se radi, negovatelj mora pažljivo da posmatra majmune i prati njihovo zdravstveno stanje, jer i leti su moguće teške prehlade.

156 – Autor sa puškama kojima je raspolađao za vreme bombardovanja Srbije 1999. godine. Veliko je pitanje da li bi one ikada bile upotrebljene. (autor fotografije nepoznat).

*

4. 6. 1999.

Razgovara se o potpisivanju nekog političkog sporazuma koji treba da donese konačan mir. Pre 70 dana je počelo svakodnevno bombardovanje i mučenje i životinja i nas. Broj posetilaca je odmah bio sveden na kritičan minimum, a pošto se Vrt finansira isključivo prodajom ulaznica, to je značilo da neće biti novca. Nije se mogla kupovati hrana u odgovarajućim količinama. Ishrana majmuna se svela na jabuke i šargarepu, a samo jedanput nedeljno i narandže ili banane. Za popodnevni obrok kuvano je mleveno žito, pirinač ili krompir. Brali smo i maslačak, ali smo ga pre davanja morali poduže držati u jačem rastvoru sode bikarbune. Povremeno je neko od prijatelja i saradnika donosio kesu trešanja ili jagoda. Srećom, u Vrtu imamo krave pa sa mlekom nije bilo problema. Što se tiče kupovine bebi hrane, uglavnom sam je ja kupovao svojim novcem, ili je pomoć stizala od prijatelja i saradnika koji su neke od tih mладunaca jedno vreme držali kod sebe u stanu i tako postali emotivno vezani za njih. Umesto vitaminskih sokova na koje su bili naučeni, dobijali su čajeve ili vodu sa po jednom kašičicom meda i kašičicom jabukovog sirčeta. Ovakva ishrana je ostavila velikog traga na njihovom izgledu i težini.

Pored nedostatka hrane, problem su bili i česti nestanci struje i vode. Pošto sam to pre početka rata i predviđao, još onda sam nabavio plastične buriće za zalihu od oko hiljadu i po litara vode, koja se morala menjati svakih 3–5 dana. Početkom rata uspeo sam da isposlujem da se kupi i šporet na drva, kako bi mogla da se kuva hrana dok se ne osposobe strujni dalekovodi, koji su bili česta meta u napadima. Zbog vrućina preko dana trudili smo se da kuvanje obavimo veoma brzo i ugasimo vatru. Za kasnije dogrevanje bebi hrane i mleka, koji su morali biti na hladnom, od žice sam napravio malo postolje za lonče sa hranom, ispod kog se na 3-4 cm nalazila konzerva sa vatom natopljenom alkoholom. Paljenjem alkohola lonče se zagrevalo na direktnom plamenu. Napravio sam i žičane svećnjake koji su se mogli postavljati na sto ili kačiti na zid, jer su sveće bile najjeftiniji izvor svetlosti. Noću, kada bi se temperatura dosta spustila, zbog nestanka struje se nisu mogli aktivirati uređaji za dogrevanje, tako da je majmunima povremeno bilo noću hladno. A pošto zgrada nema dimnjake niti otvore koji bi se u tu svrhu mogli upotrebiti, taj problem nismo mogli da rešimo.

Ali mislim da to što su bili nekvalitetno hranjeni, uglavnom gladni i povremeno

u hladnom, nije bilo opasno po njih toliko koliko zvuci sirena i detonacija. Sirene su, bile one za objavu početka ili prestanka vazdušne opasnosti, uglavnom delovale uznemiravajuće i razdražujuće, dovodeći do divljanja po kavezima, do međusobnih tuča i povređivanja. Reakcije na detonacije su bile sasvim drugačije. Iznenadne jake eksplozije, koje su u par navrata bile takve snage da se cela zgrada za primate tresla, izazivale su neopisivi strah. U tim trenucima su čak i primerci koji se međusobno ne podnose trčali jedan drugom u zagrljav, a primerci koji su se nalazili u spoljnim kavezima, preko dana, u tim trenucima su uz jezive vriske utrčavali u zgradu. Mladunci su se plašili mnogo više od odraslih. Svaka detonacija predstavljala je jak stres za majmune, životinje koje su i poznate po podložnosti stresu.

Za sve vreme bombardovanja sam možda 15–20 puta spavao kod kuće. Bio sam uz majmune danonoćno i razmišljao – šta ako bombe počnu da padaju po Vrtu, kako smoći snage i poubijati odrasle šimpanze, ili neke druge opasne životinje, da bismo ih sprečili da iz obrušenih zgrada izađu u grad i napadnu nekoga...

157 – Jova kada je dobio grip (foto Zoran Rajić).

Vidna je velika razlika u odnosu na izgled na gornjoj (sl. 155) fotografiji. Pogled je bled, a opušteni su, usled povišene temperature, mišići lica, očni kapci, donja usna i uši.

*

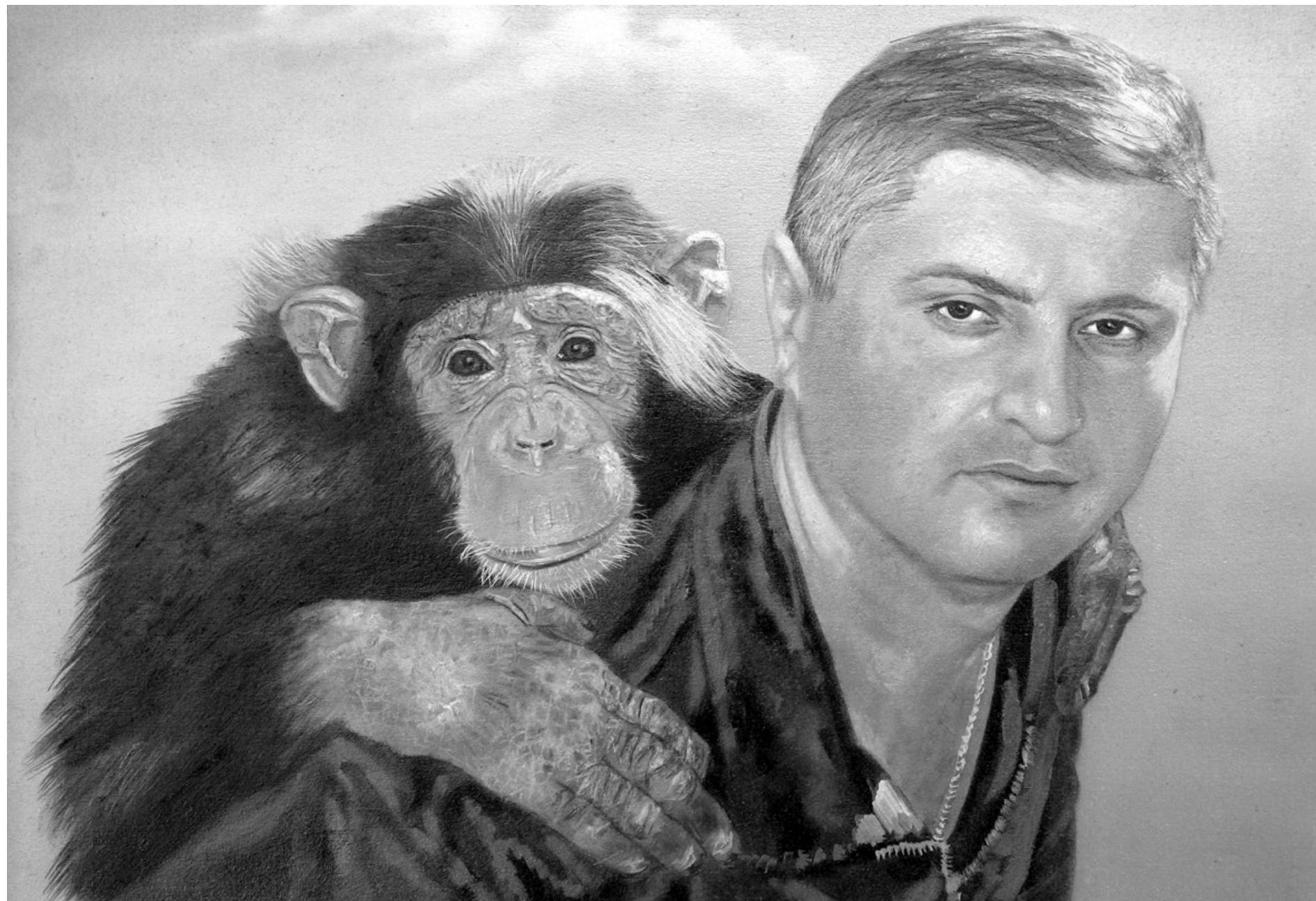
Zdravstveni problemi treba da se otkriju na vreme. Negovatelji moraju da nauče da posmatraju, razumeju, procene i ponašaju se prema promenama na životinjama. Prate se: pogled, koža, dlaka, usta i nos, trup, urin i feces, ponašanje, aktivnosti i prihvatanje hrane i tečnosti. Rutinski bi trebalo sve ovo posmatrati, a svakupromenu smatrati potencijalnim početkom bolesti. Intervencija negovatelja i lekara treba da bude munjevita.

Prema lekovima, koji su strane i neukusne supstance, šimpanze se ponašaju kao deca, tako da su sugestija, ubedljivanje, podmićivanje i zavaravanje ukusa poželjni.

Posmatranje respiracije je korisno za otkrivanje plućnih oboljenja.

Kod prehlade u početku postoji umerena količina nosnog iscetka. Posle prvog dana životinja izgleda bolesno i od tada bolest brže napreduje. Oči su naduvene i vodnjikave, a nosni iscedak je gušći i curi do gornje usne. Postoje problemi pri disanju (koje je zvučno) i pijenju tečnosti. Povremeno dolazi do kijanja i kašljivanja. Apetit je slabiji, ali se diareja retko javlja. Obično nema porasta temperature. Drugog dana nosni iscedak postaje mukopurulentan, a grlo je upaljeno. Četvrtog i petog dana životinji je mnogo bolje, a nosni iscedak i disajni problemi se smanjuju. Potpun oporavak usledi posle 7–10 dana.

Kod prehlada je važno znati da kad majmun počne da kija ili kašљe, treba ga pustiti tri dana bez terapije. Ukoliko je obična prehlada smiriće se, a ukoliko

nastavi ili se pojača potrebno je početi sa davanjem antibiotika. Radi li se o prehladi praćenoj visokom temperaturom, životinji je potrebno davati i veću količinu vitamina C i velike količine tečnosti. Kvalitetna nega u ovom periodu može sprečiti pojavu bronhitisa i upale pluća.

Preventiva kod respiratornih infekcija: životinje ne treba da budu u kontaktu sa zaraženim osobama, niti bi takve osobe smeće da pripremaju hrana (može sa lekarskom maskom preko nosa i usta i sa dezinfikovanim rukama).

*

Diareja (proliv) se može povremeno javljati, naročito u letnjem periodu. To je obilno izbacivanje fecesa u kojem se nalaze i tragovi nepotpuno svarene hrane. Na pojavu proliva pored nehigijene utiče i nedostatak vitamina K, niacina i vitamina F.

Dok ne stignu rezultati laboratorijskih ispitivanja, sa mikrobiologije i parazitologije, treba probati uticati na čvrstinu stolice promenama u ishrani.

Jedino ako je baš kritična situacija – ako je životinja malaksala i ima visoku temperaturu, ne treba čekati nalaze već početi sa terapijom antibiotikom širokog spektra (doksiciklin, alfacet, longaceph...). Takođe treba davati crevnu floru (liobif ili flonivin-BS).

U ishrani je potrebno uvesti jogurt i kiselo mleko (mleko i mlečni proizvodi se ne smeju davati ukoliko se od lekova koriste tetraciklini), naročito ako je proliv izazvan korišćenjem antibiotika na bazi penicilina. Protiv diareje pomažu i borovnice, ribizle, kupine, maline, višnje, rendane jabuke, dunje, jagode, mršavo meso (skuvana krtina), pivski kvasac, suvi jestivi kvasac, ovsene pahuljice, pirinač, kikiriki, orasi, seme suncokreta...

Kuvani pirinač na vodi i jak čaj od nane sa dvopekom su veoma korisni u fazi zaustavljanja proliva, kao i voda u kojoj je kuvan pirinač. Kuvana mlevena soja i sojino mleko takođe mogu pomoći protiv bakterija koje izazivaju proliv, a i med sa polenom. Zobene pahuljice u vidu kaše takođe povoljno utiču na zatvaranje stolice.

Naša iskustva u radu sa šimpanzama su pokazala da se zaustavljanju proliva kod njih mora odmah pristupiti. U protivnom, dolazi do dehidracije i neverovatno brzog gubitka na težini životinje i slabljenja odbrambene moći organizma.

*

Negovanje bolesnih majmuna može biti izuzetno naporno i iziskivati od negovatelja dvadesetčetvorochasovno dežurstvo. Pozitivni rezultati se mogu postići samo uz mnogo truda i upornosti. Bolesnu životinju je potrebno ponekad satima ubedljivati da uzme bar neki zalogaj ili gutljaj, potrebno je izmišljati nove kombinacije ukusa, korigovati, bezbroj puta oprati posude, kašike, cediljke, blender... Mnogo kvalitetne i skupe hrane se uludo utroši i baci, jer je životinja samo pomiriše ili lizne, a zatim okrene glavu na drugu stranu odbijajući da jede.

Od vrste bolesti i kondicije majmuna zavisi kako će izgledati tok bolesti i kako će majmun odreagovati. Uglavnom, bolestan majmun veoma brzo gubi kondiciju i ukoliko se brzo i tačno ne ustanove dijagnoza i terapija, ishod može biti fatalan.

*

Životinju za koju se pokaže da je ozbiljno bolesna potrebno je odmah prebaciti u ambulantu i pristupiti pregledima, analizama i terapiji.

Treba pojasniti razloge za prebacivanje bolesne životinje u poseban prostor – karantin, odnosno ambulantu. Osnovni razlog je to što je u tom prostoru životinja dostupnija negovatelju. Radniku je lakše da prati psihofizičke promene kod životinje, a samim tim što je blizu nje, lakše će je ubediti, ukoliko je ubedljivanje i natezanje potrebno, da pristane na konzumiranje hrane ili leka. Kavez u ambulantu, zatim, može da pruži maksimalnu udobnost, uključujući i postavljanje debele prostirke, koju je nepraktično držati u velikom kavezu u kom životinja inače boravi. Tu životinja može da ima potpuni mir, neće biti uznemiravana od drugih pripadnika svoje vrste, što je takođe jako važno. Pored toga, bolestan majmun u velikom izložbenom kavezu predstavlja ružnu sliku za posetioce Vrta. Odvajanje bolesne životinje od ostalih pripadnika njene vrste je bitno i zbog toga što ta životinja, iako je bolesna, sve vreme pokušava da zadrži svoju poziciju u grupi. Kada niže rangirani primerci primete da im se ukazuje prilika za eksponiranje i počnu da divljaju, oboleli, da ne bi izgubio na ugledu, mora da se priključi i da pokaže da je i dalje jak, a tako se još više iscrpljuje i otežava situaciju. Česti su i slučajevi, kada je bolesnik niže rangiran, da se jači primerak izvljava nad njim i tako mu pogoršava već narušeno zdravstveno stanje.

*

Ukoliko je bolesni majmun iscrpljen i malaksao, ne treba nuditi čvrstu hrana, nego istupiti sa velikim izborom kašica i ostale bebi hrane najrazličitijih voćnih ukusa (uglavnom odbijaju bebi hrana sa ukusom povrća). Kupovne teglice sa voćnim kašicama su bogate mineralima i vitaminima, regulišu stolicu, a prijatnog su i blagog ukusa, tako da ih životinje rado prihvataju. Pahuljice za bebe, od raznih žitarica i raznih ukusa, takođe su, pomešane s mlekom i medom, omiljena hrana bolesnih majmuna. Pahuljice je najbolje propustiti kroz blender, da bi se potpuno ispasirale i da se ne osete pod jezikom. Ubedljivo najkvalitetniji obrok za bolesne majmune je ispasirano i u kašicu pretvoreno sveže slatko voće, kome se može dodati malo meda, glukoze ili šećera.

Tu hrana, koja je u kašastom obliku, treba pre davanja procediti kroz gušću cediljku, tako da u njoj ne bude ni najmanjih grudvica, koje ukoliko ih majmun oseti u ustima mogu dovesti do odbijanja hrane.

Ukoliko bolesni majmun nema dovoljno snage da sedi dok jede, pošto je

hrana kašasta, gotovo tečna, može se hraniti špricem. Nešto snažniji majmuni, koji se mogu uspraviti u sedeci položaj, hranu mogu dobijati kašikom.

Kako se bolesni majmun oporavlja, tako je i manja potreba za potpunim pasiranjem voća. U ovim situacijama hranu je dovoljno rukama što sitnije izgnječiti. Izuzetno delotvornom se pokazala smesa sastavljena od 1/3 banana, 1/3 kuvanih jabuka i 1/3 pečenih jabuka, zasladienih i rukama izgnječenih (jabuke se prethodno oljušte i odstrani se središnji deo sa semenkama).

Snažniji primerci mogu jesti čvrstu hranu u komadima, s tim što se takođe nudi samo ukusna, omiljena i retko davana hrana, tako da joj se životinja obraduje i dobije želju da pojede što veću količinu.

*

Bolesnom majmunu treba nuditi što više soka, bistrog ili kašastog, kupovnog ili sveže ceđenog. Kupovni kašasti sok se forsira ukoliko životinja ima dijure, a kupovne bistre sokove je potrebno davati ukoliko ne postoji problem sa mekom stolicom ili se pojavio čak i zatvor zbog povisene temperature. Sok sveže iscedeđenog voća je ubedljivo najhranljiviji, a ako je prejak ukus, poželjno je malo ga razblažiti dodavanjem vode prokuvane sa malo šećera. Jogurti se takođe preporučuju, a njihov ukus se može korigovati, prema želji majmuna, dodavanjem voćnog soka ili zasladijanjem. Bolesnom majmunu, ne bi li povratio snagu, treba nuditi da pije i blagi rastvor gluukoze (5 % ili 10 %). Ukoliko je dehidrirao i ima jake diareje, da bi se zadržala voda u organizmu majmunu je potrebno davati fiziološki rastvor (može se napraviti kuvanjem kuhinjske soli sa vodom). Od slanih tečnosti se preporučuje i supa (najbolje od goveđih kocki) s tim da je pri kuvanju skidana masnoća sa površine. Čaj se može nuditi zasladen medom ili šećerom i ne sme biti jakog ukusa. Bolesni majmuni rado prihvataju i kompot i puding (vanila, jagoda, malina...) koji mora biti retko skuvan, tako da može da se pije.

Bolesna životinja će uglavnom odbiti da proguta tečnost u kojoj oseti grudvice, te se zato sve mora procediti kroz sitnu cediljku. Takva životinja mora unositi tečnost u što većim količinama, naročito ukoliko je pod terapijom antibioticima. Bolesnoj životinji je potrebno prvo ponuditi hranu pa tek onda tečnost, ali ukoliko životinja odbija da jede, dovoljno hranljivih materija može uneti i isključivo putem tečnosti.

Ukoliko se desilo da je majmun potpuno malaksao, da se teško podiže u sedeci položaj i uglavnom leži, oralno davanje tečnosti se može vršiti laganim ubrizgavanjem u usta direktno iz šprica. Pritom se vodi računa da se špric usmeri na jezik majmuna, a poželjno je da glava bude okrenuta na stranu. Posmatra se reakcija životinje na ukus tečnosti i prati se da životinja krišom ne ispljune tečnost. Tek kad je bolesni majmun popio datu količinu, pristupa se ubrizgavanju druge u usta. Nikako ne valja ubrizgavati u usta više špriceva odjednom, sem

ukoliko majmun sa oduševljenjem pije i brzo guta. Kod težih bolesnika davanje tečnosti se može vršiti i putem creva za infuziju. Jedan kraj creva se drži zaronjen u posudu sa tečnošću a drugi se stavi majmunu u usta i on sam, kao kroz slamku, vuče i pije brzinom koja mu najviše odgovara.

Nešto snažniji bolesnici, koji bez problema mogu da sede, tečnost mogu da konzumiraju direktno iz čaše ili flaše, u zavisnosti od toga šta je najpraktičnije i na šta je životinja naučena.

*

Bolesnoj životinji se od hrane i tečnosti nude samo izuzetno lepe i nesvakidašnje stvari, kojih je ona, u stvari, željna. U protivnom, ukoliko se nudi uobičajena i svakodnevna hrana, teško da će bolesna životinja njom biti "privučena" i da će hteti da je pojede.

Evidencija o količini, vrsti i vremenu unošenja hrane i tečnosti se neprestano vodi i čuva. Ta iskustva kasnije, kod nekog ponovnog razboljevanja, mogu biti od koristi, jer se u njima vidi ukus životinje, tako da se odmah zna šta od hrane treba nabaviti i nuditi.

Mora se voditi računa da životinja hranom ili tečnošću ne prlja podlogu na kojoj leži ili da se sama ne isprlja, jer sve što bi ispljunula poslužilo bi kao hranljiva podloga raznim mikroorganizmima, a privlačilo bi i razne insekte.

Prisustvo insekata u prostoriji sa bolesnim majmunom, naročito muva, nepoželjno je. Prilaženje insekata životinji, njihovo sletanje i hodanje po njoj je veoma iritirajuće, pa se može desiti da životinja mašući rukama i terajući ih izgubi mnogo energije.

Tečnost i hrana koje se nude bolesnom majmunu pripremaju se neposredno pred davanje, u odgovarajućoj količini. Moraju biti temperature tela, eventualno par stepeni toplijih.

Životinju treba naučiti dok je zdrava na prinošenje šprica ili slamčice ustima, jer u protivnom se može uplašiti i napasti, odnosno ujesti negovatelja za ruku. Naročito su plašljivi i nepoverljivi primerci koji su imali iskustva sa injekcijama.

*

Pri terapijama kod šimpanza prioritet ima oralno davanje medikamenta. Intramuskularna aplikacija se primenjuje samo kod krajnje ozbiljnih zdravstvenih problema, kada ne postoji alternativa.

Kad je lek u obliku sirupa, obično se radi o nekom dečijem, slatkom i veoma ukusnom sirupu, koji je lako dati životinji (štaviše, životinja će mu se veoma obradovati). Može se davati direktno iz kašice, iz plastične čašice ili iz šprica.

Kad je lek u obliku kapsule, potrebno je odgovarajuću količinu praha istresti u neku malu posudu (plastična čaša od 0,3 dl, velika supena kašika...) i

preko nje sipati malu količinu meda (otprilike 1/3 kafene kašičice). Med, koji ne sme biti ušećeren već treba da je tečan, mešanjem prstom ili štapićem mora se sjediniti sa lekom u masu bez grudvica, a zatim treba dodati nekoliko ml vode i opet pomešati. Dobijeni rastvor se mora dobro pomešati i pred samo sipanje majmunu u usta, jer se može desiti da se prah staloži i pripeli za dno. Ovakav način pripreme leka, sjedinjavanje prvo sa medom a zatim sa vodom, pokazao se idealnim kad se radi o prahu koji nije rastvorljiv u vodi.

Kad je lek u obliku tablete, potrebno ga je (ukoliko se nema apotekarski avan) staviti u presavijeni (kao kesica) komadić čistog papira i udaranjem, odozgo, glatkim čvrstim predmetom (npr. teglica), tabletu treba isitniti u prah. Stranice improvizovane kesice treba da su savijene – zatvorene, tako da pri lupkanju teglicom ne dođe do rasipanja praha. Lek, koji je sada u obliku praha, zatim je potrebno obraditi na gore opisan način, odnosno pomešati sa medom i vodom.

Ukoliko je lek u obliku ampule injekcije, potrebno ga je pomešati sa medom ili malom količinom soka i tako majmunu ponuditi da popije.

Postoje individualne razlike u pristajanju na uzimanje leka. Lek kojem je teško prikriti ukus (npr. kapsula hloramfenikola), koliko god da je zakamufliran nekim drugim ukusom, kod nekih primeraka je toliko odbojan da ga odmah ispljunu iz usta. Neki primerci, opet, iako se oseti jak neprijatan ukus tog leka, vrlo rado pristaju da ga proglutaju.

Neki primerci rado primaju celu tabletu u usta i sa uživanjem je izgrickaju i proglutaju (naročito ukoliko su to vitaminske tablete sa priyatnim ukusom), dok neki i ukoliko se tableta izdrobi i zakamuflira, osete li i najmanju mrvicu leka pod jezikom, ispljunuće ga.

Praksa pokaže, za svakog od primeraka, na koji način je koji lek najlakše i sigurno dati.

Ukoliko se radi o plasljivom majmunu, koji neće da pride, ili je agresivan i hoće da napadne, najbolje mu je doturiti posudicu sa lekom iz koje će ga on sam prstima ili jezikom olizati. U ovom slučaju lek treba da je gušći, pomešan samo sa medom, ili dečijim kašicama, ili u obliku kuglice od mlevanog keksa za bebe koji je natopljen mlekom...

Po davanju leka životinji, negovatelj treba da ostane uz nju još neko vreme, dok ne bude u potpunosti siguran da je lek proglutan, jer se može desiti da životinja drži lek u ustima i čeka da negovatelj okrene glavu ili ode, da bi ga ispljunula. Najbolje je odmah po davanju leka životinji ponuditi i nešto omiljeno od hrane ili pića.

*

Životinju je ponekad potrebno smestiti u transporter i preneti u drugi prostor.

Ukoliko je životinja odmalena učena da ulazi u transporter dovoljno ju je pozvati da uđe unutra, ako je potrebno uz podmićivanje hranom ili pretnju, i ona će to i učiniti.

Problema ima sa životinjama koje se boje transportera, koje su možda više puta i bile u transporteru a da ništa loše pri tom nisu doživele, ali ipak ne žele svojevoljno da uđu. Mladi primerci se mogu prevariti omiljenom hranom i tako ubaciti unutra, ili čak na silu ugurati, ali sa starijim mladuncima i odraslima je to mnogo teže – moraju se uspavljivati.

Pošto je relativno teško izvesti uspavljanje davanjem leka oralno, zbog nemogućnosti tačne procene doze i sporog delovanja, najčešće se primenjuje metoda intramuskularnog ubrizgavanja anestetika upotrebom duvaljke ili puške. Moguće je i na prevaru, da životinja ne vidi špric za duvaljku u ruci, priči i rukom joj ga u mišić zabosti, ali to dovodi do toga da životinja kasnije bude nepoverljiva prema počinioцу.

Za pušku se koriste veći i teži metalni špricevi sa većim promerom igle, koji pri upotrebi, naročito na malim razdaljinama, mogu usled inercije poprilično da zaparaju mišić u koji pogode, što je dovoljan razlog da se puška izbegava. Duvaljka je praktičnija, ali njen domet zavisi od snage pluća korisnika. Preciznost je izuzetno važna, jer injekcija mora biti data u mišić, tako da duvaljku nikad ne bi trebalo koristiti na daljinama većim od šest-sedam metara. Kod starijih mlađunaca i odraslih se nikako ne ulazi u kavez, nego se gađanje iz duvaljke vrši kroz rešetke.

Životinja pri uspavljanju pomoću duvaljke uglavnom beži levo-desno ili se skriva iza raznih zaklona, preteći i pokušavajući povremeno da napadne.

Pogođena životinja munjevitom brzinom vadi špric iz tela i uglavnom ga istog momenta grize i lomi, mada su primećeni i primerci koji odmah sa špricem pritrčavaju i neoštećenog ga pružaju nazad, mislivši da zbog njihove izuzetne saradnje neće uslediti ponovno gađanje.

Gustina anestetika bitno utiče na rad. Ukoliko je gušći, špric neće uspeti u trenutku pogotka da ga ubrizga kroz iglu pre nego što je majmun izvadi. Može se takođe desiti i da u špric nije nabijen dovoljno veliki radni pritisak vazduha koji treba da izbaci tečnost, pa opet dođe do neuspeha u ubrizgavanju. Pored toga, često se i promaši majmun, jer životinja je stalno na oprezu i ponekad veštim manevrom uspe da izbegne špric.

Špricevi su uglavnom zapremine 2,5 ml, a od veličine životinje i jačine anestetika zavisi koliko doza treba dati (ovi špricevi se koriste, pored ubrizgavanja anestetika, i za intramuskularno davanje raznih lekova).

U zavisnosti od kondicije i zdravstvenog stanja pogodene životinje, varira dužina vremena potrebnog da zaspri. Uglavnom je to 5–15 minuta od ubrizgavanja, bar što se tiče ketalara, koji smo uglavnom koristili.

Prvi simptom je usporavanje kretanja životinje. Majmun zatim postaje sve nestabilniji na nogama, a zvuci koje ispušta su otegnutiji. Stisak šaka je i dalje jak. Zenice zatim počinju primetno da se šire, a donja usna životinje polako prelazi u viseći položaj. Tada životinja leže na pod, ili, ako se drži negde na rešetkama, polako popušta stisak i počinje da klizi nadole. Minut-dva kasnije životinji treba prići i gurkati je dužim štapom. Ako ne pokušava da ustane i ne hvata štap može joj se potpuno prići. Siguran znak da je životinja zaspala je i ako je uhvatite za šaku, a ona ne uzvraća stisak. Takođe, pri dodirivanju oka prstom životinja ne bi trebalo da reaguje. Na takvoj životinji se sada mogu vršiti razni medicinski zahvati, uz stalno posmatranje, jer ukoliko se zapaze znaci buđenja iz anestezije mora se pristupiti davanju dodatne doze anestetika, što se sada može obaviti intravenski i samim tim delovati jako brzo.

Potpunu anesteziju smo koristili kad je trebalo vršiti razne hirurške zahvate i životinju duže vreme držati uspavanu. U slučajevima premeštanja majmuna u novi prostor mogla se koristiti i blaža varijanta uspavljanja, pri kojoj se koriste minimalne doze anestetika, a životinja bude samo nakratko ošamućena, ali dovoljno dugo da se može na brzinu u rukama preneti do novog prostora ili transporter. Potreban je stepen omamljenosti pri kom majmun nema snage da uhvati radnikovu ruku i privuče je svojim ustima da bi je ujeo. Ako su pri nošenju prisutna samo dva radnika, treba da svaki drži životinju za jednu nogu i jednu ruku – znači da obojica budu životinji sa strane, a majmunu se obavezno preko lica prebací čebe. Važna je brzina i spretnost osoblja, jer životinja brzo počinje da dolazi sebi i dobija snagu.

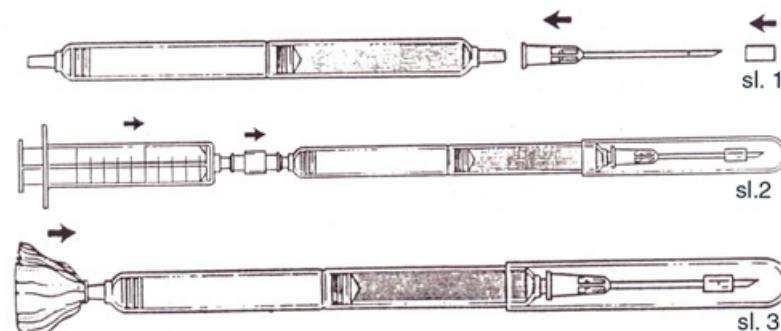
Korišćenje minimalnih doza anestetika je preporučljivo zbog toga što on može biti štetan po životinju. Postoje i situacije kada se on obavezno mora koristiti u što manjoj količini. Radi se o prebacivanju životinja koje su zbog bolesti izuzetno slabe, te postoji opasnost da se ne probude iz potpune anestezije. U takvim situacijama smo koristili metod sa konopcem. Prvo bismo fiksirali transporter za vrata kaveza, a majmunu bismo zatim dali dozu koja ga samo malo ošmuti. Tada bih kroz transporter provukao konopac, vezao na njemu omču i zvao majmuna da priđe. Lagano bih mu tu omču postavio oko šake i na moju komandu bi usledila munjevita akcija nekoliko kolega, koji bi sa spoljne strane vukli konopac i tako uvukli životinju u transporter. Ovo je potrebno izvesti brzo, ne dozvolivši majmunu da shvati šta se dešava, da se ne uhvati drugom rukom i nogama za nešto u okolini i tako oteža hvatanje.

Uspavanu životinju je poželjno smestiti u kavez tako da leži na leđima ili na boku (sa strane), a posle buđenja iz anestezije treba sačekati, u zavisnosti od razloga uspavljanja, najmanje pet sati, pa tek onda životinji ponuditi hranu i tečnost.

*

Duvaljka je neophodan rekvizit u radu sa životnjama. Pomoću nje se sa sigurne razdaljine može intramuskularno dati lek ili anestetik.

Špric za duvaljku se sastoji iz dve jednakе komore, s tim što je u jednoj klip koji potiskuje tečnost, a u drugoj gumica koja onemogućava izlazak vazduha pri stvaranju pritiska.

Postupak pri upotrebi je sledeći:

Tankom šipkom, tupom iglom, ili ubacivanjem vazduha treba klip unazad gurnuti do željenog podeoka koji pokazuje potrebnu zapreminu leka. Lek se uvuče u običan špric i iglom ubrizgaa u tu komoru, koja se zatim zatvara postavljanjem specijalne igle na kojoj se otvor ne nalazi na vrhu, već sa strane, na centimetar od vrha. On se navlačenjem posebne gumice zatvara, što se može videti na slici 1.

Preko igle se postavlja zaštitna futrola koja onemogućava slučajno pomeranje gumice ili prljanje igle. Postavljanjem šprica u uspravan položaj (iglom nagore), gumica koja se nalazi u drugoj komori pada na dno, odnosno zatvara otvor te komore. Tada se specijalnim nastavkom ta komora spaja sa praznim običnim špricem kojim se unutra upumpava vazduh. Gumica na dnu služi da onemogući povratak vazduha napolje, odnosno da zadrži u komori željeni pritisak, što se može videti na slici 2.

Slika 3 pokazuje tako pripremljen špric, na čijem kraju je postavljena i peruška koja omogućava dihtovanje u cevi duvaljke.

Sada je potrebno skinuti zaštitnu navlaku sa igle, staviti špric u cev duvaljke (pažljivo, da se ne bi pomerila gumica na igli), nanišaniti i jako dunuti.

Prilikom uboda u mišić gumica na igli se pomera unazad i oslobađa otvor igle. Vazduh iz donje komore, pošto je pod pritiskom, pomera klip napred i tako istiskuje tečnost, koja sada, pošto je pomeranje gumice oslobođilo otvor igle,

može da izade. U trenutku je obavljeno injektiranje.

Što pritisak vazduha bude veći, tečnost će pre biti istisnuta. Na brzinu injektiranja utiče i gustina leka – podrazumeva se da gušći lek teže prolazi kroz iglu.

Špricevi se, zbog visoke cene, ne bacaju posle upotrebe. Potrebno ih je očistiti od leka i sterilisati. Kod više puta korišćenih špriceva se mora pre upotrebe izvršiti provera gumice u komori za vazduh, jer se može desiti da izgubi na kvalitetu i ispusti vazduh pre upotrebe šprica, tako da pri zabadanju igle ne dođe do istiskivanja tečnosti. Igle, koje se upotrebom tupe, povremeno treba oštiti, jer koža životinja se teško probija.

*

Ketamin hidrohlorid (*ketamine hydrochloride*) (ketaset, ketalar, ketaject, ralatek...) je derivat fenciklidin hidrohlorida. Provereno je dobar za primate. On je disocijativni anestetik. Kod životinja ostaje očuvan faringealni i laringealni refleks. Ovim se svodi na minimum opasnost od inhalacije hrane ili sadržaja želuca. Endotrahealna intubacija je teška ako se koristi samo ketamin. Ketamin ne dovodi do potpune relaksacije skeletne muskulature, pa je moguća pojava katatonije (podrhtavanje mišića). Duboka analgezija se postiže odmah, ali analgezija visceralnog peritoneuma nije zadovoljavajuća. Životinje osećaju prolazni bol pri aplikaciji. Ketamin prolazi kroz placentu. Anestetički efekat primećen je na fetusu kada je ketamin korišćen tokom carskog reza. Ne dovodi do abortusa kada se koristi na gravidnim životinjama. Ketamin dovodi do tzv. efekta "fiksirani pogled", gde očni kapci ostaju otvoreni a kornea ostaje vlažna. Mogu se javiti ulceracije na korneji kao posledica dužeg izlaganja ketaminu. Palpebralni refleks je očuvan. Refleks gutanja je uglavnom očuvan, tako da svu pljuvačku koja se stvori životinja može da proguta.

*

Uglavnom u zgradi sa majmunima ima bubarusa i bubašvaba, koje koriste svaku rupicu i prorez za smeštaj i tu borave skrivene preko dana, dok je noću drugačija situacija. Čim se svetla pogase, one izmire iz skloništa i kreću u potragu za hranom. Njihovo prisustvo je nepoželjno jer su poznate kao prenosnici mnogih bolesti. Mi smo ranije više puta godišnje, naročito u letnjem periodu kada životinje mogu ceo dan da provedu napolju, praktikovali generalnu dezinfekciju objekta. Prskanje bismo ponovili kroz petnaest dana da bismo eliminisali i tek rođene bube, izležene iz čaura koje su oplodjene pre prskanja, ali trajnog uspeha nije bilo. Povjerala mi se misao da one dolaze kroz kanalizaciju, pa smo na otvore postavili guste metalne mreže, ali ni to nije dalo rezultata. Prijala im je visoka temperatura, velika vlažnost, a i prisustvo hrane, te su se brzo razmnožavale. Od te tri stavke, samo sam hranu mogao da im uskratim, i to tako što bi se često obavljalo dočišćavanje kaveza. Samim tim bi plašljivi insekti, koji preko

dana ne izlaze iz skloništa, u toku noći ostajali gladni. Rešio sam da istrajem u toj ideji. Rezultati su bili neverovatni, broj insekata se ubrzao bar desetostruko smanjio. Noću se, kada bi se iznenada uključilo svetlo, pod i zidovi nisu više crneli od buba. Ne mogu se potpuno iskoreniti, ali bar ih možemo svesti na neki minimum. Znači, hranu majmunima treba davati samo u količini koju će oni odmah pojesti, a ukoliko bude otpadaka odmah ih treba iščistiti iz kaveza. Feces se takođe mora odmah čistiti, jer i on može poslužiti kao hrana bubama. Dezinfekcije se povremeno vrše, a sredstva koja se koriste su samo ona kojima se mogu prskati i obdaništa i bolnice. Posle toga se prskani prostor sa kojim su majmuni u kontaktu mora dobro oprati.

158 – Izgled spoljnih polnih organa ženke pri menstruaciji (foto Zoran Rajić).

Adolescencija počinje sa pojavom oticanja polnog organa kod ženki i proizvodnjom spermatozoida kod mužjaka – dakle, u sedmoj ili osmoj godini. Promene, do polne i reproduktivne zrelosti, traju do oko dvanaeste godine. Obično se pogrešno veruje da pojedinac postaje polno zreo u pubertetu. Ovo nije tačno ni za šimpanze ni za ljude.

Fiziološke promene, karakteristika adolescencije, veoma su važne. Dolazi do sazrevanja žlezda sa unutrašnjim lučenjem i nervnog sistema. Od ovih fizioloških promena nisu ništa manje upadljive one u ponašanju, naročito društvenom, jer socijalizacija napreduje ubrzano sa povećanjem interesovanja za suprotni pol i razvojem različitih prijateljskih odnosa.

*

Ženke ulaze u adolescentno stanje sa oko sedam godina. Tada počinju da im se pojavljuju mali i neredovni otoci polnog organa. Nešto kasnije dolazi do pojave prve menstruacije.

Mesecima posle prve pojave menstrualnog ciklusa, njegovo pojavljivanje je relativno nepravilno, varira i vremenski i kvantitativno. Tek kad je polno sazrevanje jedinke završeno, dolazi do maksimalne stabilizacije funkcijonisanja.

Kao i kod čoveka, kod šimpanza ne postoji sezona parenja jer ženke imaju mesečni ciklus koji u proseku traje 35 dana. Znači, kao i kod ljudi, postoje kratkociklične i dugociklične jedinke.

Osobina koja prati seksualni ciklus šimpanze je periodično oticanje i splašnjavanje genitalno-analne regije, koje se može razviti za nekoliko sati ili za nekoliko dana. U svom maksimumu taj otok spoljnih polnih organa može da meri do $20 \times 20 \times 20$ cm (sl. 159).

Postoji šest faz u ciklusu, koje se spolja razlikuju. Ako prepostavimo da serija događaja počinje sa fenomenom krvarenja, te faze su:

- 1) menstrualno krvarenje (pri kom ženka izbací celokupni endometrium u jednom komadu)
- 2) postmenstrualno neotečeno stanje genitalne oblasti

- 3) period oticanja ili tumescencije (estrus – tada dolazi do stvaranja folikula na jajniku koji luči hormon estrogen, a pod dejstvom estrogena genitalni organi ženke otiču)
- 4) faza maksimalne genitalne otečenosti (to je kraj estrusa i dolazi do ovulacije, a ukoliko se ženka tada pari – ostaje gravidna)
- 5) period detumescencije (otok spoljnih polnih organa nestaje)
- 6) premenstrualna faza sa malim ili nikakvim oticanjem.

Nakon šeste faze sledi novi ciklus.

Uglavnom su prva tri dana ciklusa propraćena menstrualnim krvarenjem, četvrti dan je postmenstrualna faza, od petog do devetog dana lagano otiču genitalije, od desetog do dvadeset prvog dana otok genitalija je maksimalan, dvadeset drugog i dvadeset trećeg dana otok opada, a od dvadeset četvrtog do trideset drugog dana je premenstrualna faza.

Ženka je seksualno interesantna od petog do dvadeset drugog dana ciklusa, s tim što pozitivno odgovara mužjaku na poziv za parenje od petnaestog do dvadeset prvog dana ciklusa.

Ženka pokazuje želju za parenjem samo u estrusu, naročito u vreme perioda maksimalne otečenosti genitalija.

Sledeća tabela prikazuje mesečne menstrualne cikluse šimpanze Zorice, rođene u našem vrtu 25. 11. 1991. Primetna su variranja u ciklusima, što je i normalno kod ženkica na početku puberteta.

Prve promene na genitalijama su počele da se primećuju 10. 6. 1998. Od početka avgusta 1999. do kraja januara 2000. konstantno je bio zastupljen mali otok genitalija, koji se naglo povukao 30. 1. 2000. Zatim je 4. 2. 2000. usledila prva menstruacija.

I	II	III	IV	V
04. 02. 2000. - 08. 02. 2000.	15. 02. 2000.	17. 02. 2000.	05. 03. 2000.	08. 03. 2000.
12. 03. 2000. - 16. 03. 2000.	20. 03. 2000.	25. 03. 2000.	06. 04. 2000.	09. 04. 2000.
14. 04. 2000. - 18. 04. 2000.	27. 04. 2000.	01. 05. 2000.	11. 05. 2000.	15. 05. 2000.
19. 05. 2000. - 23. 05. 2000.	28. 05. 2000.	02. 06. 2000.	20. 06. 2000.	25. 06. 2000.
30. 06. 2000. - 04. 07. 2000.	08. 07. 2000.	10. 07. 2000.	19. 07. 2000.	23. 07. 2000.
27. 07. 2000. - 30. 07. 2000.	05. 08. 2000.	13. 08. 2000.	25. 08. 2000.	28. 08. 2000.
06. 09. 2000. - 10. 09. 2000.	15. 09. 2000.	20. 09. 2000.	29. 09. 2000.	03. 10. 2000.
09. 10. 2000. - 13. 10. 2000.	19. 10. 2000.	23. 10. 2000.	04. 11. 2000.	07. 11. 2000.
14. 11. 2000. - 16. 11. 2000.	24. 11. 2000.	28. 11. 2000.	08. 12. 2000.	18. 12. 2000.
20. 12. 2000. - 22. 12. 2000.	29. 12. 2000.	03. 01. 2000.	17. 01. 2001.	20. 01. 2001.
29. 01. 2001. - 02. 02. 2001.	06. 02. 2001.	11. 02. 2001.	20. 02. 2001.	25. 02. 2001.
04. 03. 2001. - 08. 03. 2001.	11. 03. 2001.	15. 03. 2001.	27. 03. 2001.	01. 04. 2001.
08. 04. 2001. - 10. 04. 2001.	17. 04. 2001.	21. 04. 2001.	30. 04. 2001.	08. 05. 2001.
13. 05. 2001. - 15. 05. 2001.	20. 05. 2001.	26. 05. 2001.	02. 06. 2001.	07. 06. 2001.
16. 06. 2001. - 18. 06. 2001.	24. 06. 2001.	29. 06. 2001.	09. 07. 2001.	15. 07. 2001.

Pojašnjenje tabele:

- I – menstrualno krvarenje
 II – datum otpočinjanja oticanja genitalija
 III – postignut pun otok genitalija
 IV – datum kada otok genitalija počinje da se povlači
 V – genitalije potpuno bez otoka

159 – Izgled spoljnih polnih organa ženke u punom estrusu (foto Zoran Rajić).

Svaki put posle porođaja, Lijana je narednih pola godine provodila sama u kavezu, odnosno bez mužjaka. Po savetu lekara to je bio period koji je njoj bio potreban da joj se organizam oporavi i odmori od trudnoće. Svoju potrebu za mužjakom, u trenucima polnog žara ona je uglavnom rešavala uz pomoć šargarepe. Ujutru, pri podeli hrane, ona bi šargarepu stavila u vaginu (desetak centimetara u unutrašnjost, a tri-četiri centimetra da viri napolje), ceo dan bi se tako šetala a uveče kad ogladni izvadila bi je i pojela. Šimpanze su inače veoma seksualna bića, a naročito su to bili Lijana i Džoni (mužjak koji je sa njom stigao kod nas). Teško je reći da li su njih dvoje tako učeni u cirkusu iz kog smo ih dobili, ili su možda samo imali česte prilike da posmatraju ljubavne igre radnika tog cirkusa, pa su na osnovu toga i sami došli do tog otkrića, ali veoma često su upražnjavali oralni seks. Džoni bi se izvalio u polusedećem stavu, oslonjen unazad na obe ruke, dok bi mu ona ležala među nogama, sa glavom u predelu prepona. Posetioci bi na to reagovali ili salvama smeha, ili bi zgroženi odmah odlazili do drugog kaveza. Prvenstveno zbog toga morali smo da ih razdvojimo i Džonija pošaljemo u drugi vrt. Malobrojne fotografije koje su to ponašanje zabeležile, predate su poznatom seksologu Jovi Toševskom, ali su tokom svih ovih godina zagubljene, tako da ih ne možemo ovde objaviti.

*

Masturbacija kod šimpanza je, inače, manje zapažena kod ženki. Kod mužjaka se u detinjstvu može pojaviti masturbacija rukom, nogom ili trljanjem o neki predmet. Bilo kod mužjaka, bilo kod ženki, ona je zamena za polni odnos i obično nestaje kada zreli pojedinci suprotnog pola dobiju slobodan pristup jedno drugom.

*

Pri parenju ženka se saginje nisko, a mužjak stoji poluuuspravljen iza nje, i u tom položaju je pari. Prodiranje dugog, tankog penisa u vaginu se obično brzo dešava. Karličnih pokreta je retko manje od šest ili više od dvadeset ukoliko proces parenja nije prekinut ili ukoliko mužjak nije relativno iscrpljen. Do orgazma mužjaka dolazi brzo, retko kasnije od deset sekundi, a odmah nakon ejakulacije ženka žurno beži, ili se mužjak povlači. Prosuta semena tečnost već za desetak sekundi poprimi želatinastu strukturu.

*

Homoseksualnost kod naših mužjaka nije primećena, ali u trenucima stresa i uzbudjenja, moglo se videti da se jedan mužjak penje na drugog i pravi pokrete

slične parenju, s tim da pravog seksualnog kontakta nema. Moglo se videti i da, u trenucima kad mužjak pokušava da smiri sebe ili drugog mužjaka, sebe ili njega mazi i lupka po polnom organu. U trenucima stresa mužjaci mogu maziti i ženke po polnom organu.

160, 161 – Izgled polnog organa mužjaka u stanju poluerekcije i u stanju punе erekcije (foto Zoran Rajić).

162 – Avgust 1999. godine. Autor sa Olgicom u naručju – gledaju pomračenje Sunca. Oboje imaju zatamnjene naočare, koje su specijalno napravljene i prodavane za tu namenu (foto Alekса Stanković).

Već nekoliko nedelja pre pomračenja su mediji počeli da obaveštavaju javnost o predstojećem retkom događaju. Neki su, sa svojim glupostima, išli čak dotle da su upozoravali da će u trenucima potpunog pomračenja zavladata veliko nevreme – jaki vetrovi sa jakim zahlađenjem, ili su pisali da će biti dovoljno samo da se pogleda ka suncu i doći će do potpunog slepila, savetovali su da se taj period provede u kući sa debelim zastorima na prozorima... U svakom slučaju, dan pomračenja je ostao zapamćen po velikom broju novinara i kamermana u Vrtu. Bezbroj ekipa je žurno obilazilo Vrt, ne bi li zabeležili neku neuobičajenost. Po gradu su na svim lokacijama već nedeljama prodavane specijalne kartonske naočare sa crnim stakлом, tako da smo ih i mi svi radnici imali, ali stvarno su i bile potrebne, jer bez njih, ili nečeg sličnog, ne bi bilo nikakvog izgleda da se stvarno vide dešavanja na nebu i da se u potpunosti uživa u tome. Ja sam ih kupio nekoliko. Olgica se jedina u to vreme interesovala za prirodne promene. Uvek je izvirivala ispod nadstrešnice, verovatno pokušavajući da odgonetne odakle to pada kiša, često je sa uživanjem gledala kad tamni oblaci u velikoj brzini paraju nebo i zaklanaju Sunce... Pod pritiscima ljudi iz okoline, a i sam ne znajući kako će to sve izgledati, majmune tog prepodneva nisam pustio u spoljne kaveze. Izašavši napolje, sa naočarima, uživao sam u prizoru i pošto me je tad Olgica besprekorno slušala, odlučio sam da je iznesem iz zgrade, stavim i njoj naočare i omogućim joj da i sama vidi pomračenje. U prvim trenucima sam morao da joj rukom usmerim glavu u tom pravcu i prstom upirem ka suncu, ali ubrzo je ukapirala i sama gledala, povremeno spuštajući pogled i gledajući unaokolo. Fotografi koji su tada bili u blizini, zabeležili su to svojim aparatima, a fotografije Alekса Stankovića su preko Rojtersa obišle celu planetu. Ja sam, nažalost, uspeo da dođem samo do ove strane iz uglednih švedskih novina.

Rad u Sektoru IV

Zoološki vrt je podeljen na četiri sektora. Podela je napravljena po srodnosti vrsta i po teritorijalnom rasporedu. Majmunara je, zbog specifičnosti i komplikovanosti zasebna i službeni naziv joj je Sektor IV.

*

U letnjem periodu radno vreme Vrta je od 07.00 do 20.30 časova, dok se u zimskom periodu radno vreme skraćuje i traje do 17.00, s tim što majmunara mora nastaviti sa radom bar do 18.00 časova, jer u protivnom bi razmaci između obroka bili prekratki, a razmak od poslednjeg do prvog obroka bi bio izuzetno dug, što bi dovelo do problema i poremećaja u varenju.

*

Svakodnevni poslovi koji se obavljaju na terenu majmunara su sledeći:

- a) 07.00 puštanje majmuna u spoljne kaveze (ukoliko je temperatura iznad osamnaest stepeni Celzijusa), postavljanje voća i povrća u rastvor sode bikarbonate, davanje vode ili soka majmunima
- b) 07.40 čišćenje (ili pranje) staze oko objekta
- c) 08.20 pranje velikih stakala u objektu
- d) 09.00 čišćenje (ili pranje) hodnika
- e) 09.15 podela prvog obroka majmunima
- f) 13.00 podela drugog obroka majmunima, davanje vode ili soka majmunima
- g) 16.50 podela trećeg obroka majmunima
- h) 17.30 davanje vode ili soka majmunima
- i) 17.40 pranje unutrašnjih malih kaveza
- j) 18.00 davanje vode majmunima
- k) 19.00 zatvaranje majmuna
- l) 19.10 pranje spoljnih kaveza, čišćenje staze i hodnika
- m) 20.30 zaključavanje zgrade i gašenje svetla majmunima

U zimskom periodu se radni dan završava tako što se posle poslednjeg nuđenja vode u 18.00 zgrada zaključa i svetla pogase.

*

Svakodnevno čišćenje velikih unutrašnjih kaveza se koriguje u zavisnosti od situacije i preklapanja smena. U zimskom periodu se veliki kavezni čiste u 11.00 časova, u letnjem u 08.00, a u proleće i jesen u terminima od 12.00 do 13.00 časova.

*

Poslovi koji se obavljaju više puta tokom celog dana:

- a) pranje stakala sa spoljašnje strane (posetioci ih isprljaju dodirujući), i sa unutrašnje strane (majmuni ih gađaju otpacima hrane, fecesom i pljuju)
- b) dočišćavanje kaveza kroz rešetke (zogerom se izbacuju otpaci hrane, feces i urin)
- c) dežuranje uz majmune

U letnjem periodu, pošto spoljni kavezni nisu zaštićeni staklom,

napolju radnik majmunare pazi da niko ne pređe zaštitnu ogradu i ne pride im, da im ne pružaju ruke, da im ne ubacuju hranu, pikavce i žvake, da im ne daju predmete, da im ne vraćaju u kavez hranu ili predmete koje su majmuni izbacili, da ih ne pljuju i ne prskaju vodom ili sokom, da naglim pokretima i galamom ne uzinemiravaju majmune...

U hladnjem periodu, u unutrašnjem delu zgrade se pazi da posetioci kucanjem po staklu i naglim pokretima ne uzinemiravaju majmune i da ne oštete, na bilo koji način, inventar Vrta – da nešto ne sruše i ne polome, da ne čupaju cveće, da se ne penju po radjatorima, da se ne potpisuju po zidovima... Pazi se na higijenu u unutrašnjosti objekta. Otpaci i prosute “grickalice” po podu se čiste i po potrebi se Peru stakla na ulaznim vratima i stakla ispred kaveza.

d) dočiščavanje staza tokom dana

U letnjem periodu to je izvodljivo samo ukoliko uz spoljne kaveze nema posetilaca. Ukoliko je i jedan posetilac prisutan, pogled sa njega se ne sme skinuti, jer ima ih koji znaju šta je zabranjeno, a skloni su to krišom da urade - neki “dobronamerno” ubacuju hranu, a neki, patološki slučajevi i destruktivno nastrojeni - ubacuju izuzetno opasne predmete kao što su konzerve, ogledalca, žileti, tablete...

e) konstantno se prati psihofizičko i zdravstveno stanje majmuna, ponašanje i uzimanje hrane i tečnosti

Praćenje majmuna je bitno i zbog mogućnosti da oni odvale komad betona ili maltera, da odvale komad drveta sa stabla u kavez ili sa police, da sa konopca skinu metalnu žabicu, a svaki teži predmet može poslužiti majmunima da gađaju posetioce, ili, unevši ga u zgradu, mogu njime razbiti staklo.

Ukoliko otkinu konopac, majmuni su u stanju da ga nabace na kalorifer i sruše ga, da ga nabace na slavinu i iščupaju vodovodnu cev iz zida...

*

Radnik odmah, u skladu sa svakom primećenom promenom, treba da odreaguje i to prijavi nadležnom, rukovodiocu sektora, a naročito je važno da prijavi svaku svoju i svaku povredu životinje.

*

Poslovi koji se obavljaju povremeno (do tri puta nedeljno) su:

- generalno pranje stakala
- ribanje kaveza sredstvima za dezinfekciju
- čišćenje krova i oluka
- čišćenje paučine u objektu

Majmuni spadaju u najprljavije životinje i nisu nimalo poslušni i komunikativni kao što se prikazuje u dečijim filmovima. Povremeni neuspesi u radu su prouzrokovani sledećim otežavajućim okolnostima:

- a) agresivnost i neposlušnost majmuna
- b) navika posetilaca da se naslone rukama dok gledaju kroz staklo
- c) neposlušnost i bezobrazluk primitivnih posetilaca
- d) dugo zadržavanje posetilaca uz kaveze majmunu, za razliku od kaveza drugih životinja pored kojih samo prođu u laganom hodu
- e) psihički zamor i nerviranje radnika – na drugim terenima radnik uradiši jedan posao, na njega se više ne vraća, dok se u majmunari po ceo dan opominju posetioci i pere staklo, čak se i ne završi sa pranjem stakala a ona stakla koja su pre desetak minuta oprana opet su prljava
- f) dotrajalost kaveza

Za relativno dobro urađen posao i održavanje ovog terena su potrebna najmanje četiri čoveka plus žena koja bi pripremala hranu i brinula o higijeni službenog dela zgrade.

Radnik majmunare, da bi uspešno obavljaо posao, mora biti prihvaćen od strane majmuna, u protivnom je samo pitanje dana kada će mu majmuni naneti manju ili veću telesnu povredu.

Svaki put, ali bukvalno svaki put, pre prilaska kavezima majmuna ili samim majmunima (bilo zbog čišćenje, hranjenja ili druženja...) ruke obavezno treba dobro oprati sapunom i po potrebi naprskati alkoholom (u zavisnosti od toga da li je prethodno bilo kontakta sa nekim drugim životinjskim vrstama i slično). Peskir za brisanje ruku se sme koristiti najduže dva dana. Ukoliko se koristi duže, postaje pogodan za razvoj bakterija i gljivica.

Radnik kod majmuna mora voditi računa o čistoci svoga radnog odela i obuće. U odelu u kojem se prilazi majmunima ne sme se nigde na drugom mestu sesti, nasloniti ili očešati o neki drugi kavez ili neku drugu životinjsku vrstu, ali ni očešati o prljavo radno odelo radnika sa drugih terena. Važno je paziti da se pri susretanju sa drugim radnicima ne napravi prijateljsko pozdravljanje tako što će radnika majmunare neko, na primer, potapšati rukom po ramenu, jer i na taj način se može preneti prljavština koja će izazvati razne komplikacije ukoliko se unese kod majmuna. Radnik majmunare, posle rukovanja, naročito sa ostalim radnicima Vrta, koji na rukama mogu imati mikro floru sa terena na kojima rade, trebalo bi da opere dobro ruke i naprskati ih alkoholom. Obućom, šetajući

se po drugim terenima, takođe majmunima mogu da se unesu prljavština i razni izazivači bolesti.

Ispred ulaza u deo sa majmunima obavezno treba da stoje dez-barijere koje se redovno Peru i osvežavaju, a treba imati u vidu da su one efikasne samo kod cipela koje su mehanički čiste, iz čijih je pora i krampona isčačkana gruba nečistoća.

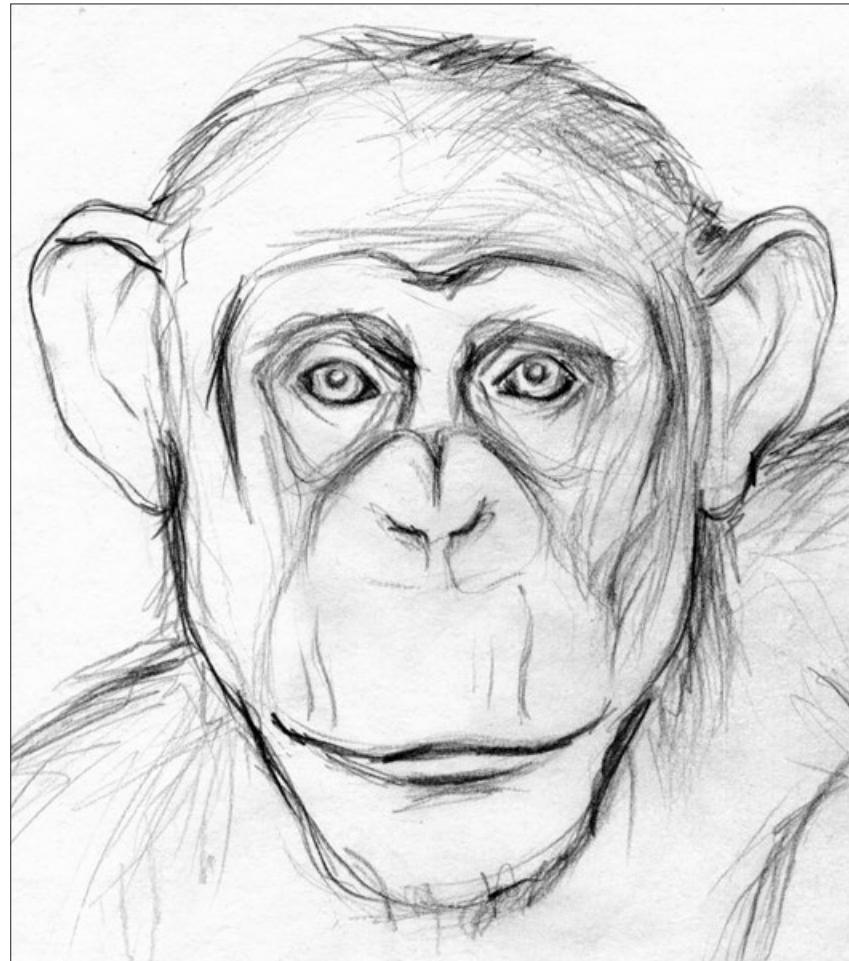
Pri čišćenju kaveza i staza za posetioce ne sme se pomešati tačno namenjen alat – onim koji služi za čišćenje kaveza ništa drugo se ne sme čistiti, niti se u kaveze drugi alati sme unositi. Posebno se koristi alat za unutrašnje, a posebno za spoljašnje kaveze.

Cipele, ukoliko se ide njima po Vrtu, naročito ukoliko se prilazi kontejnerima i slično, obavezno po povratku treba isčistiti odozdo od mehaničke nečistoće i naprskati sredstvom za dezinfekciju, a najbolje je imati posebne cipele za obilazak Vrta, a posebne za ulazak u kaveze.

Pri pranju spoljnih kaveza, ukoliko se koristi hidrant koji dodiruju posetioci i radnici sa drugih terena, obavezno se, posle postavljanja creva na njega i odvrtanja ventila do željenog protoka vode u crevu, ruke moraju naprskati sredstvom za dezinfekciju, pre nego što se počne sa otključavanjem katanača i dodirivanjem kaveza. Takođe, kada se završi sa pranjem, posle zatvaranja ventila i skidanja creva, potrebno je obavezno naprskati ruke i priključak na crevu sredstvom za dezinfekciju. Dezinfikovanje hidranta i ventila na njemu se takođe preporučuje.

Crevo za pranje i alat, po obavljenom poslu, obavezno se sklanjavaju u neki od praznih kaveza ili u službeni deo zgrade, da bi se onemogućilo da ih neko od radnika sa drugih terena upotrebi, što bi dovelo do rizika.

Pri radu sa majmunima radnik mora biti maksimalno koncentrisan, naročito kada se otključavaju katanci. U zgradi uvek postoji jedan slobodan kavez koji služi za preterivanje majmuna pri čišćenju. Pre nego što se otvore pregradna vrata i majmuni puste da pređu u njega, radnik mora obavezno da proveri da li su na njemu zaključani katanci i da u njemu nije ostao neki komad alata ili slično. Kad majmuni pređu u taj kavez, radnik obavezno mora da pogleda da li su svi prešli, i to tako što gleda da li se svi nalaze u tom čistom kavezu, a ne da li su svi izašli iz prljavog kaveza, jer dešavalо se da neki od njih zaledne iza nekog kamena, ili se popne na rešetku skroz u vrh kaveza i radnik ga, jednostavno, u trenutku ne vidi, pa misleći da je kavez prazan, kreće da otključava vrata kako bi ušao da čisti. Obavezno i pre puštanja majmuna u spoljne kaveze treba proveriti da li su na njima zaključani katanci, jer nije nemoguće da se prethodno veče, pri

čišćenju, u žurbi, desilo da neki katanac ostane otvoren, a možda ih je i neko u toku noći otvorio. Treba paziti i da u kavezu ne bude neki nepoželjan predmet.

*

Pri generalnim pranjima ili drugim velikim poslovima se, po potrebi, radno vreme prve ili druge smene može produžiti. Isto važi i u slučajevima izuzetno velikih gužvi vikendom ili praznikom. Pri korišćenju slobodnog dana ili odmora, radnici se međusobno "pokrivaju" i zamenjuju.

*

Radnik koji dežura kod majmuna ne sme napuštati radno mesto, odnosno ne sme ni na kratko ostaviti majmune same, osim u izuzetnim situacijama od velike važnosti za životinje, sam objekat, ili firmu.

*

Ljudi koji rade sa ovim životinjama treba da su čisti, pedantni, savesni i dovoljno svesni ozbiljnosti i posledica do kojih može da dovede nepridržavanje velikog broja pravila. Neka pravila mogu na prvi pogled izgledati prestroga, naročito laicima i ljudima koji se nisu susretali sa osetljivim i stresu podložnim životinjama, ali praksa je pokazala da i najmanji propust može napraviti zdravstveni problem, a i najmanji zdravstveni problem može da se mučno iskomplikuje. Uspešnost u radu se bazira prvenstveno na dobrom sprovođenju preventivnih mera i eliminisanju svake mogućnosti ugrožavanja zdravlja tih životinja.

Sa ovim životinjama, njihovim psihofizičkim i opštim zdravstvenim stanjem se ni na kakav način ne sme kockati.

POVREDE

Svakodnevna pojava kod šimpanza je demonstriranje snage, odnosno eksponiranje. Eksponiranje je ponašanje kojim se šimpanza pravi da je veći i snažniji nego što jeste. To čini na karakterističan način – kostrešenjem dlake, trčanjem po kavezu, vikanjem i agresivnim ponašanjem – bacanjem predmeta, gađanjem i udaranjem rukama po rešetkama, zidu, podu ili drugim delovima objekta, a najviše po vratima kaveza. Ponekad eksponiranje uključuje i prateće elemente, npr. ljutito lice i zastrašujuće krike. Sve se, uglavnom posle desetak minuta, završi ili krikom mužjaka koji je divljao ili njegovim fizičkim nasrtajem na drugu jedinku.

Uzroci ovakvog ponašanja su mnogobrojni. Životinja se može iznervirati zbog nevaspitanih posetilaca zoo-vrta koji mnogo galame i uznemiravaju ih (prvenstveno skačući i oponašajući majmune i lupajući po staklu), zbog neposlušnosti niže rangiranih članova, zbog drskog ponašanja negovatelja, zbog želje za višim položajem, zbog neprilaženja ženke radi kopulacije ili bištanja, itd.

Samo životinje u pubertetu i odrasli primerci imaju potrebu za eksponiranjem. Kod mlađih jedinki se mogu videti blagi začeci eksponiranja, ali uglavnom je razlog takvog ponašanja skretanje pažnje na sebe.

Pogrešni postupci negovatelja prema životinji, kao što su vikanje na nju i ponižavanje pred drugim jedinkama, posebno mužjaka pred seksualno privlačnom ženkom, mogu dovesti do toga da ih životinje ne vole. Ponekad se mržnja životinje

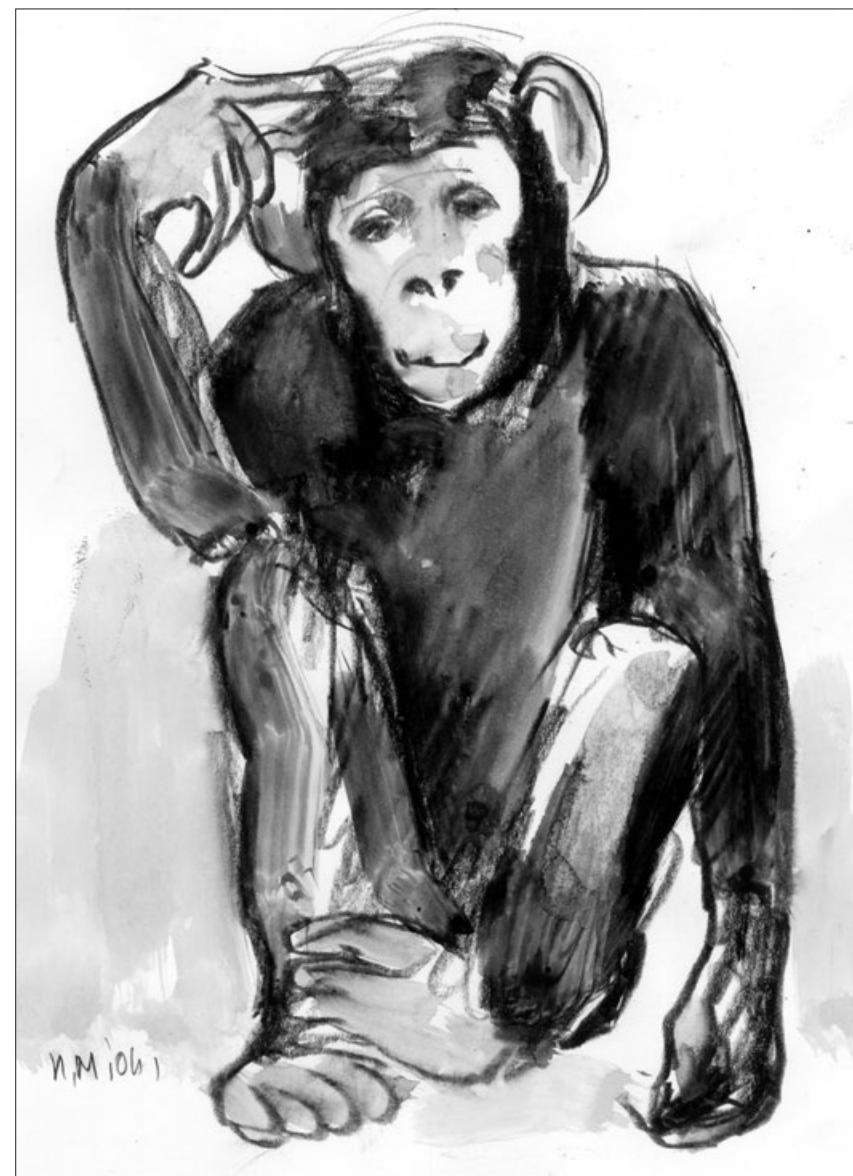
prema negovatelju rodi i zbog njegovog neprimerenog ponašanja prema drugoj životinji. Ne treba zaboraviti da se šimpanze uvek stavlju na stranu onoga ko pati ili biva zlostavljan. Dovoljno je da omraženi negovatelj pride kavezu ili samo prođe pored njega, pa da životinje otpočnu sa žestokom agresijom. Tek uz mnogo napora i truda negovatelj kasnije može uspeti da povrati poverenje životinja.

Sa pravim demonstriranjem snage se otpočinje u sedmoj ili osmoj godini života kod mužjaka, a kod ženki znatno kasnije. Mladi mužjaci teže ka uspostavljanju hijerarhije u svoju korist, svaki od njih želi da bude glavni. Oni zastrašuju i maltretiraju ženke i ulaze u međusobne konflikte. Najsuroviji i najbućniji zauzima najviše mesto na hijerarhijskoj lestvici. Negovatelj još uvek može slobodno da ulazi u kavez, ali polako dolazi do promene situacije. Mladi dominantni mužjak, postepeno, s vremenom na vreme, pri prolasku negovatelja pored kaveza počinje sa divljanjem i eksponiranjem, odnosno zastrašivanjem negovatelja. Ukoliko tada negovatelj namrštivši se pokaže nameru da uđe u kavez, šimpanza se odmah smiri i povuče na policu. Da li životinja smatra negovatelja članom grupe kog treba potčiniti, rivalom kod ženki ili uljezom na svojoj teritoriji, nije poznato. U svakom slučaju, majmun kroz nekih pola godine postane toliko agresivan da negovatelj može da uđe u kavez samo sa podebljim štapom. Kasnije je samo pitanje dana kada će negovatelj biti napadnut i prestati da ulazi u kavez.

Odrasli primerci, čak i oni koji su izuzetno privrženi negovatelju, poslušni i za svoju vrstu relativno miroljubivi, tokom eksponiranja su veoma opasni. Tada im nikako ne treba prilaziti nadohvat ruke niti tražiti od njih da nešto poslušaju, jer dok se ne isprazne i ne umore oni ne znaju šta rade, kao da im je mrak pao na oči. Najbolje je ignorisati takvo ponašanje, sačekati da se smire, pa tek onda nastaviti sa uobičajenim aktivnostima. U protivnom bi se samo produžilo i skomplikovalo ispoljavanje agresije.

Zbog lapanja i divljanja po kavezu ne treba kažnjavati majmuna, niti ga u tome onemogućavati, na primer izazivanjem ili prskanjem vodom, jer bi to značilo početak dugotrajnog rata i netrpeljivosti. Takođe ne bi trebalo životinji nuditi omiljenu hranu ne bi li se smirila, jer bi to kasnije koristila kao način da dođe do poslastice, pa bi divljala mnogo češće nego inače. Jednostavno, treba paziti da se ničim ne izaziva takvo ponašanje, a kada otpočne, treba ga ignorisati. Negovatelji mogu takvo ponašanje da smiruju bištanjem, da ne bi preraslo u tenziju.

Kod odraslih šimpanza eksponiranje se može završiti tučom i povredama. Naročito su ozbiljne ozlede koje nastanu u sukobu dva odrasla mužjaka. U Beogradskom zoo-vrtu nije praksa da se odrasli mužjaci drže zajedno, ali pri agresiji je dolazilo do povređivanja i kroz pregradnu rešetku.

Međutim, koža majmuna je obdarena sposobnošću brzog izlečenja rana. Raširene i otvorene posekotine i poderotine (pukotine) uglavnom same od sebe nestaju, i to za kratko vreme i bez vidih ožiljaka.

Čak i kada je rana velika nema mnogo krvarenja – ili krv brzo zgruša ili adrenalin kod njih pri takvim uzbudjenjima jako sužava krvne sudove.

Glavni uzroci agresije kod životinja u zarobljeništvu mogu biti:

- a) nadmetanje mužjaka oko ženke
- b) poremećaji socijalne organizacije (prenaseljenost i svađa oko teritorije)
- c) nedostatak skloništa od agresivnih jedinki
- d) sukobi oko mладунaca
- e) privremene promene u ponašanju (mnogo slobodnog vremena koje bi, inače, u prirodi upotrebili za traženje hrane...)
- f) loše sastavljene grupe i poremećaji društvenih pravila

Da bi se izbegla povredovanja treba izbegavati uvođenje nepoznatih jedinki u grupu. Uklanjanje iz grupe takođe može biti katastrofalno, naročito uklanjanje dominantnog mužjaka. Uklanjanje mладих (juvenilnih) mužjaka iz grupe se može obaviti potpuno bezbedno i bez posledica po grupu jer su nisko rangirani. Uklanjuju se jer u nekim slučajevima postoji opasnost da budu ubijeni – naročito u periodu sazrevanja.

Ženke koje su gravidne ili u laktaciji mogu da ispoljavaju agresivnost poznatu pod terminom "materinska agresija". Ovo ponašanje služi da se zaštiti mладунče, najizraženije je u periodu nakon porođaja i postepeno opada tokom laktacije.

*

Ujedanje i grijenje mладунaca negovatelj ne sme nikako da kažnjava. Veoma mledo mладунče ne razlikuje najbolje prst negovatelja od hrane i još uvek uči da ujedanje može prouzrokovati različite reakcije. Ako negovatelju nije priyatno da mu mладунče gricka ruku, treba da mu pruži komadić hrane koji može da se grize. Stariji mладунac može svesno da ugrize negovatelja da bi video njegovu reakciju. Kada šimpanza ugrize u igri ili agresivno, negovatelj treba da zna da je to uobičajeno ponašanje.

Ujeda se često i nepoznat čovek koji prilazi suviše direktno ili suviše brzo. Prvo mладunci koristeći zvuk sličan lajanju signaliziraju da žele da zaustave prilazak nepoznatog, ali ako čovek ne odgovori na taj signal može se desiti da mладунče pokuša da ga ugrize. Neprimereno ponašanje negovatelja prema mладuncu (prebrzo prilaženje, držanje mладунca u položaju koji mu ne dozvoljava da se drži za hranioca...) može dovesti do ujedanja. Naglo pružanje ruke mладuncu, čak i u prijateljskoj namjeri, takođe može dovesti do ugriza. Za mладунče to nije priyatno bez obzira na negovateljove namere, što apsolutno opravdava ugriz i zaslužuje izvinjenje. Negovatelj tada treba diskretno da se

povuče i strpljivo sačeka dok mладунče ne bude spremno da mu oprosti.

163 – Razderotine kože u temenopotiljačnom predelu. Vide se kraste i znatno proređena dlaka (foto Zoran Rajić).

Kraste na Monikinoj glavi nastale grebanjem. U prvom periodu zblžavanja Jova je umeo da bude veoma grub i agresivan prema Moniki. Dok bi ona mirno sedela, on bi je, u trku ili u letu iznad po konopcima, uhvatio za dlaku na glavi i počupao, a pri tom joj je često pravio i ogrebotine noktima. Mazao sam te krastice gentamicin mašću.

164 – Razderotina kože na nadlanici desne Dejvidove šake (foto Zoran Rajić).

Povrede na fotografijama 164–167 su nastale u tuči Pinkija i Dejvida 27. 3. 1993. godine.

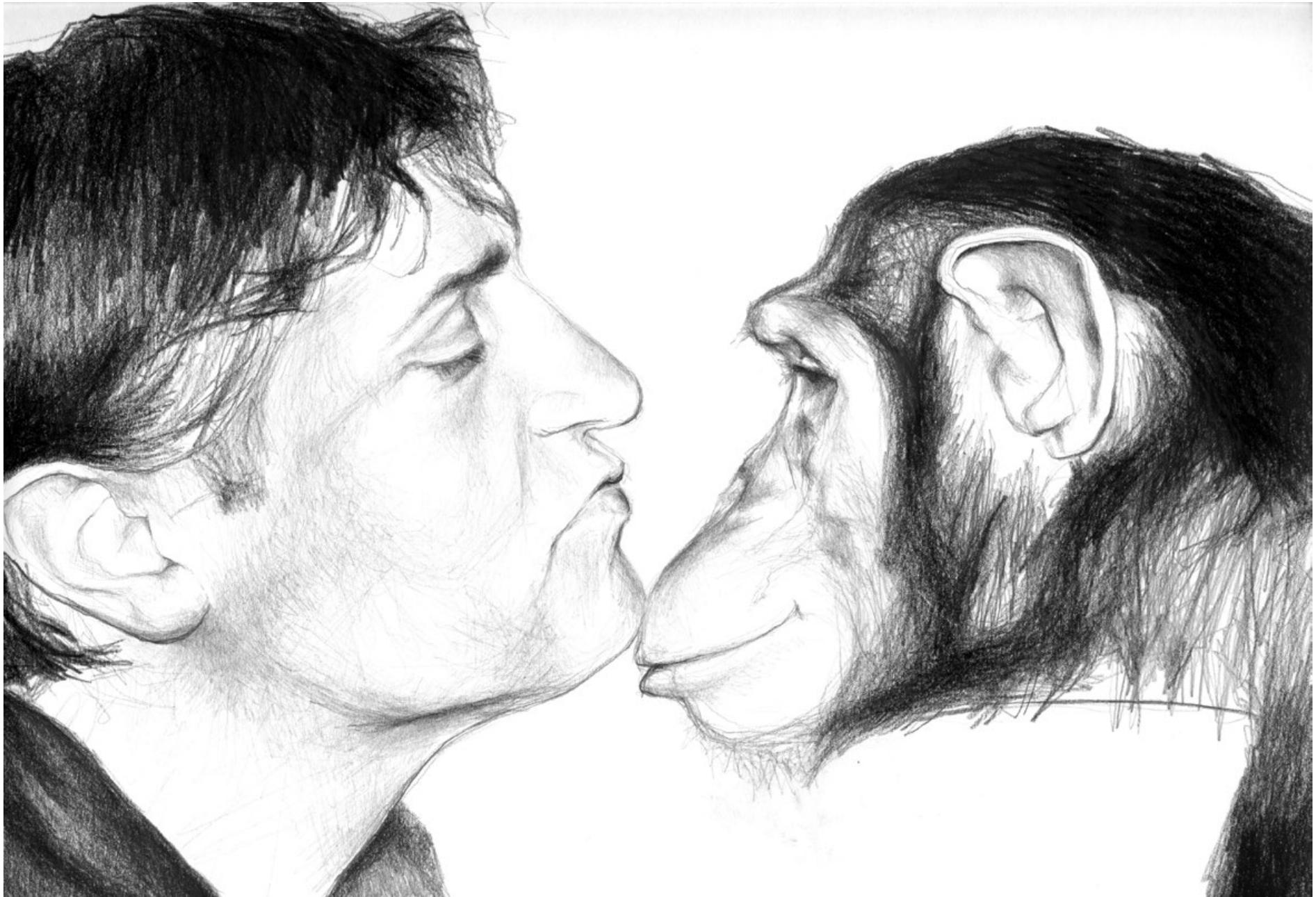
*

27. 3. 1993.

Dejvida sam jutros zatekao bez uha a Pinkija svog izujedanog i otečenog. Noćni čuvar kaže da je čuo tuču noćas oko 01.00. Mislim da ih je uznemirilo često ulazeњe u majmunaru da bi se uzeli medikamenti i preparati neophodni za veterinarsku intervenciju na jednom kopitaru, tako da je i svetlo stalno bilo uključeno (zbog nedostatka prostora u okviru majmunare su smeštene i jedna kancelarija i apoteka, što je velika greška i mnogo puta nas je to koštalo). Dejino levo uho je skroz otkinuto, a ima i povrede po glavi i rukama. Pinkiju su glava i leva noga otečene, probušena mu je gornja usna, a levo oko mu je od otoka zatvoreno. Na nogu se jedva oslanja. Dejvid je uspavan ralatekom (ketalar) i prebačen u ambulantu. Stavljeni mu je slama u boks i dok je bio u anesteziji rana na glavi mu je očišćena 3 % hidrogenom i namazana povidon jodom. Trebalo mu je oko petnaest minuta da se probudi. Dva sata posle buđenja dobio je čaj, a hranu tek posle pet-šest sati. On i Pinki su danas dobili po 1 g longacepha, a nastavljamo sa 3x500 mg alfacet sirupa. Rane nastavljamo da ispiramo hidrogenom i povidonom. Interesantno je da su se obojica jutros sasvim normalno ponašali, kao da se ništa nije desilo. Nigde nisu primećeni ni tragovi krvarenja.

*

Korišćenje slame ili drvene šuške za pokrivanje poda kavezima ima dosta nedostataka. Problem je što se u njoj ne može videti da li je neko povraćao ili ima proliv, kada je došlo do menstruacije, a samim tim je onemogućeno praćenje zdravstvenog stanja životinja. Ne može se tačno reći koliko je hrane pojedeno, divljanjem ili igranjem po slami diže se velika prašina koju majmuni udišu, taloži se oko stvarajući ružnu sliku, a prašina se brzo nataloži i u kaloriferima (uređajima za dogrevanje kavezima) i prouzrokuje njihovo brzo pregorevanje. Mokru slamu pojedini majmuni koriste za gađanje po staklu, a higijenski problem nastaje i kada je izvuku u spoljne kavezе. Postoji rizik da im neko u spoljni kavez ubaci upaljenu cigaretu, a oni je unesu unutra i spuste

na slamu. Pored toga, mogli bi se pojaviti miševi i nesmetano kretati kroz sloj slame, a takođe i bubašvabe i bubarusi. Da ne nabrajamo kojih sve bolesti su oni prenosiovi. A najveći problem pri upotrebi slame je lažni osećaj topline. Kavez lepo izgleda sa žutim dnom, a majmuni koji spavaju na podu, zbog čega je slama i stavljenja, samo prividno spavaju na slami, odnosno tako izgleda ljudima koji nisu posmatrali njihovo pravljenje ležaja. Šimpanza (uglavnom mužjaci) prvo razgrne slamu sa betona, pa sedne u sredinu, a onda počne ređati ukrug oko sebe slamu formirajući gnezdo. Oko majmuna se vidi debeli sloj slame, a on zapravo sedi na betonu. Onda ustaje i izvaljuje se u gnezdu tako da mu na jednom kraju gnezda leži glava a na drugom karlica sa nogama, dok na sredini gnezda, gde nema slame, majmun leži centralnim delom trupa. Slama se nalazi tu, a on opet leži na betonu. Pametnije rade ženke – uzimaju naramke slame, podižu je na policu, tamo je rastresaju i formiraju udobne ležaje. Drugačija je situacija u vezi sa lažnim osećajem topline ako kavez ima podno grejanje pa nije dovedeno u pitanje zdravlje životinja koje leže po podu.

165 – Traumatska amputacija Dejvidove leve ušne školjke (foto Zoran Rajić).

166 – Razderotina kože Pinkijeve gornje usne i otok oba kapka levog oka (foto Zoran Rajić).

167 – Razderotina na gonjoj strani Pinkijevog desnog stopala (foto Zoran Rajić).

168 – Loše srastao prelom poslednjeg članka na kažiprstu Dejvidove desne šake (foto Zoran Rajić).

Dejvid je u Vrt stigao sa slomljenim kažiprstom na desnoj šaci.

169 – Čir ispod levog oka nastao kao posledica zapaljenjskog procesa na jednom od zuba u Dejvidovoj gornjoj vilici (foto Zoran Rajić).

Fotografija je nastala 2. 4. 1998. godine. Upalu je prouzrokovao Zub koji je napukao ili pri igri ili pri nekom sukobu.

170 – Rana na zadnjoj strani Lijanine desne potkolenice (foto Zoran Rajić).

*

29. 4. 2003.

Jutros je u jednom trenutku došlo do velike galame i tuče iz koje je Lijana izašla sa rascepljenom kožom na zadnjoj strani lista desne noge. Neko ju je ujeo. Rana je oko 6-7 cm duga. Dobijaće 3x500 mg alfacet sirupa, a ranu ćemo više puta dnevno čistiti povidon jodom.

30. 4. 2003.

Rana je malo buknula jer je Lijana stalno dira. Kad sam im podelio grančice vrbe, uzela je jednu od njih i gurala je duboko u ranu, a zatim izvlačila i olizivala. Zorica je često prilazila i lizala joj i isisavala ranu.

1. 5. 2003.

Danas im nisam davao vrbu, ali dosetila se pa je isto radila sa šargarepom.

*

Majmunima, ukoliko su povređeni, treba odmah skratiti nokte (ukoliko su dugački) jer oni mogu pri čišćenju rane da se ispovređuju još više. Takođe se ne sme zaboraviti na davanje crevne flore po prestanku davanja antibiotika.

171 – Sveža razderotina kože na gornjoj strani levog stopala. Povreda zahvata samo kožu i potkožno tkivo (foto Zoran Rajić).

Na fotografijama 171–178 je Monikina povreda nastala Žikinim ujedom.

*

22. 3. 2005.

Žika joj je pocepao kožu preko celog stopala sa gornje strane – iznad prstiju i između malog i ostalih prstiju. Pri hodu nogu drži povijenu u krilo. Rana ne krvari – samo pomalo kaplje. Sve to što se sliva iz rane ona liže. Odmah sam joj dao 375 mg alfacet sirupa (15 ml). Uveče će dobiti još 250 mg i nastavljamo sa dozom 3x250 mg dnevno. Uveče uopšte nije htela da jede. Stopalo joj je oteklo. Pustićemo da rana spontano zaraste.

23. 3. 2005.

Otok je velik kao i sinoć. Slabo jede, uglavnom leži i spava. Nije vruća a ni nogu joj nije vruća. Rana još pomalo kaplje.

25. 3. 2005.

Danas je konačno malo veselija. Sve vreme je sama u kavezu.

18.04.2005.

Antibiotik je dobijala desetak dana, zatim je napravljena pauza, mislio sam da joj više ne treba davati i da prekinem, ali rana između prstiju je delovala kao da je pomalo gnojila pa sam od 8. 4. počeo opet da joj ponovo dajem sirup alfacet do 16. 4. 2005. godine. Ranu mažem povidon jodom i gentamicin mašću.

172 – Ista rana nakon četiri dana. Prisutna je manja gnojna sekrecija u rani (foto Zoran Rajić).

173 – Rana stara sedam dana. Nema znakova infekcije (foto Zoran Rajić).

174 – Rana stara deset dana (foto Zoran Rajić).

175 – Rana stara četrnaest dana (foto Zoran Rajić).

176 – Rana stara dvadeset jedan dan (foto Zoran Rajić).

177 – Rana stara dvadeset pet dana (foto Zoran Rajić).

178 – Rana stara osamdeset dana (foto Zoran Rajić).

CARSKI REZ

179 – Kada je Lijana uspavana ketalarom, postavljena je na operacioni sto, pristupilo se pripremi operativnog polja, garniranju operativnog polja, a zatim je napravljen rez na koži (foto Zoran Rajić).

Obavljena je dezinfekcija povidon jodom. Operativno polje je zatim

brijanjem oslobođeno malja i ponovo jodirano. Po pripremi operativnog polja niskim rezom po Pfannenstielu je otvoren trbušni majmuna po anatomskim slojevima (koža, potkoža, preparisani mišići – razdvojena vlakna ili presečena).

Fotografije 179–192 su napravljene na rođenju Samija Juniora. Vide se ožiljci od reza prethodne operacije, kada je na isti način na svet došla Zorica.

180 – Odvajanje fascije od pravih trbušnih mišića (foto Zoran Rajić).

181 – Presecanje trbušne maramice i ulazak u trbušnu šupljinu (foto Zoran Rajić).

182 – Presecanje viscerarnog peritoneuma između mokraće bešike i materice (foto Zoran Rajić).

183 – Otvorena materica (foto Zoran Rajić).
Poprečnim rezom je otvorena materica u istmikocervikalnoj regiji i po prokidanju plodovih ovojaka ekstrahovan (porođen, izvučen) plod.

184 – Vađenje ploda iz materice (foto Zoran Rajić).

Plod je uhvaćen za glavu i izvađen napolje.

185 – Klemovanje i presecanje pupčane vrpce (foto Zoran Rajić).

Pupčana vrpca je podvezana i presečena, te je tako plod odvojen od majke.

186 – Vađenje posteljice (foto Zoran Rajić).

Manuelno je ekstrahovana posteljica i ovojci, načinjena manuelna revizija materične šupljine, te operativni rez na materici zatvoren u dva sloja.

187 – Materica i mokraćna bešika (foto Zoran Rajić).

Brojem 1 je pokazan šav na materici, brojem 2 mokraćna bešika, a brojem 3 materica.

188 – Materica sa adneksama (foto Zoran Rajić).

Brojem 1 je prikazan jajovod, brojem 2 jajnik, a brojem 3 materica.

189 – Zatvaranje trbušnog zida (foto Zoran Rajić).

Na fotografiji se vidi usiveno potkožno masno tkivo. Pošto je proverena hemostaza, operativna rana je zatvorena po anatomskim slojevima.

190 – Postavljanje pojedinačnih povratnih šavova na kožu (foto Zoran Rajić).

191 – Postoperativno zbrinjavanje rane (foto Zoran Rajić).

Dezinfekcija antibiotikom u spreju.

192 – Izgled rane nakon nedelju dana (foto Zoran Rajić).

*

193 – Zaostali plodovi ovojci (posteljica i plodove opne) nakon vaginalnog porođaja 21. 8. 1997. (foto Zoran Rajić).

Ovaj put se spontano porodila. Mladunče smo nazvali Jova.

194 – Uspostavljanje venske linije (foto Zoran Rajić).

195 – Manuelna ekstrakcija posteljice. Dušanu Stanojeviću asistira doktor Ninoslav Ribić (foto Zoran Rajić).

196 – Posteljica sa plodovim ovojcima i delom pupčane vrpce (foto Zoran Rajić).

*

Slede izvodi iz nekih radova i beležaka Dušana Stanojevića:

... „U šestoj nedelji embrionalnog razvoja kod čoveka se stvaraju embrionalne strukture koje su poznate kao Muler-ovi kanali. Ovi embrionalni elementi se u različito vreme, nekada ranije nekada kasnije, stvaraju kod svih vrsta sisara. Muler-ovi kanali se spajaju na ulasku u Kloaku i od njihovog spojenog dela će se stvoriti materica i gornje dve trećine vagine. Od nespojenih delova će se stvoriti jajovodi. Kod čoveka i kod primata materica je jajastog oblika i formirana je tako da se u njoj razvija samo jedan plod. Kod životinjskih vrsta kod kojih se začinje i razvija više plodova materica se formira i od nespojenog dela Muler-ovih kanala i tada kažemo da se radi o dvorogoj materici.

Zid materice se sastoji, idući od unutra, od endometrijuma – sluzokože materične duplje, mišićnog sloja, ili miometrijuma i seroznog omotača ili perimetrijuma. Mišični sloj materice je veoma kompleksne građe. Ovaj sloj za vreme porođaja ima zadatak da istisne plod kroz porođajni put u spoljašnju sredinu, pošto je prethodno došlo do dilatacije materičnog grlića.

Za vreme trudnoće mišićna vlakna dobijaju u voluminoznosti, dakle hipertrofiju, ali ne dolazi do umnožavanja njihovog broja, odnosno ne dolazi do hiperplazije. Tako da materica žene koja je van graviditeta teška 100 grama na kraju trudnoće teži jedan kilogram. Isto se prema telesnoj masi i broju embriona dešava i kod većine vrsta sisara.

Mišićna vlakna, miofibrije, polaze od rogova materice pa se spuštaju spiralno oko tela materice, da bi se horizontalno završavala oko istmusa i grlića materice.

Carski rez je akušerska operacija kojom izbegavamo prirodni porođajni put i presecanjem prednjeg trbušnog zida i uterusa ekstrahuje plod u spoljašnju sredinu.

Na koji način ćemo preseći uterus zavisi od građe mišićnog sloja. Kod materice koja je formirana da se u njoj razvija samo jedan plod mišični zid se seče horizontalno u ističnom delu kako se ne bi oštetila mišićna vlakna. Kada se nakon vađenja ploda i posteljice mišični zid ušije omogućava se mišićnim vlaknima da srastu u fiziološkom položaju, tako da se carski rez može ponoviti više puta, a ono što je veoma bitno je da nakon ovako urađenog carskog reza može doći do spontanog porođaja ukoliko ne postoje indikacije za ponovni carski rez.

Ukoliko se radi carski rez kod dvoroge materice, onda je potrebno preseći uzdužno spoj dve polovine materice kako bi se načinio jedan otvor i kroz njega ekstrahovali plodovi.

Nakon vađenja plodova i posteljice potrebno je mišićni zid ušiti resorbujućim koncima. Za tu svrhu se koristi catgut. Šavovi mogu biti pojedinačni ili produžni, zavisno od afiniteta i iskustva operatora. Sluzokožu materice ne treba šiti. Na kraju se operativno polje "peritonizuje" a trbuš zatvori po slojevima.

U postoperacionom periodu neophodna je primena antibiotika i uterotonika.

Posebnu pažnju treba u postoperacionom periodu od sedam dana posvetiti radoznalim vrstama primata kao što su čovekoliki majmuni. Oni odmah nakon budjenja iz anestezije počinju da se interesuju za operativni rez i u stanju su da sami sebi poskidaju konce. Zbog toga ih mi u Zoološkom vrtu grada Beograda čuvamo u mraku sedam dana, paleći svetlo samo za ishranu. Kada nakon sedam dana ženku kod koje je rađen carski rez iznesemo na svetlost dana, ona će istoga momenta sama sebi skinuti konce bez bojazni od nekih komplikacija"...

..."Postoji više načina šivenja materice u toku carskog reza. Već više od deset godina šijemo uterus produžnim catgut šavom u tri sloja. Pored redovnog rada na klinici imali smo priliku da prisustvujemo porođajima šimpanza u Zoološkom vrtu Beograda. Kod jedne ženke šimpanze smo četiri puta radili carski rez i šili uterus produžnim šavom u tri sloja. Nakon ova četiri carska reza usledila su dva spontana porođaja koja su prošla bez ikakvih problema. Cilj ovog rada je da prikažemo i promovišemo naš način šivenja materice u tri sloja u toku carskog reza.

Produžni šav se izvodi tako što se počevši od desnog ugla produžnim šavom šije najpre muskularni sloj uterusa uz mukozu (*stratum submucosum*) vodeći računa da pri tome ne prošivamo mukozni sloj zida materice. Odmah nakon toga se šije drugi sloj zida materice, mišićni sloj uz perimetrijum (*stratum subserosum*). Zatim se ponovo prošiva prvi sloj pa nakon toga drugi sloj uterusa. Tako se ide sve do levog ugla materice. Tu se šav završava i istim koncem se, počevši od levog ugla, ka desnom šije peritoneum materice i na desnom uglu se završava "peritonizacija".

Prosečna dužina trajanja operacije urađene ovom tehnikom iznosi 15 minuta.

U poslednjih deset godina, od 1. 1. 1988. do 31. 12. 1997. godine na Ginekološko-akušerskoj klinici "Narodni front" u Beogradu bilo je 61 906 porođaja. Od ovoga broja carskim rezom je završeno 6 608 porođaja što je 10,67 %. Produžnim catgut šavom u tri sloja smo 186 pacijentkinja. Postoperativni tok kod svih pacijentkinja je protekao uredno. Nakon ovako urađenog carskog reza u proteklom periodu dolazi do spontanog porođaja kod 32 pacijentkinje koji su protekli bez ikakvih problema. Najkraci period od carskog reza do kasnijeg spontanog porođaja je 15 meseci. Najduži period od operacije do kasnijeg spontanog porođaja za sada je četiri godine. Kod 24 pacijentkinje smo uradili,

ovom tehnikom, ponovni carski rez na isti način, a kao kuriozitet ističemo da je kod jedne pacijentkinje u istoj kalendarskoj godini (1993) urađen carski rez dva puta, na početku i na kraju godine.

Istom ovom tehnikom smo kod jedne ženke šimpanze u poslednjih osam godina uradili carski rez četiri puta. Unutrašnji genitalni organi šimpanze su

identični organima čoveka. U svim slučajevima postoperativni tok je protekao uredno. Dve godine nakon poslednjeg carskog reza ova ženka šimpanze se spontano porodila bez većih problema.

Kod carskog reza ginekolog treba da ima na umu da radi dovoljno brzo, da ne traumatizuje tkivo i da tako zašije uterus da omogući mišićnim vlaknima da srastu u fiziološkom položaju, kako bi se omogućio normalan razvoj svake sledeće trudnoće i eventualni spontani porođaj.

Carski rez urađen ovom tehnikom je veoma jednostavna operacija koja kratko traje, tako da ne dolazi do već traumatisacije tkiva, što značajno dovodi do bržeg postoperativnog oporavka. Sama tehnika šivenja omogućava mišićnim vlaknima da srastu u fiziološkom položaju. Ne postoji ograničenje u broju carskih rezova urađenih ovom tehnikom. Spontani porođaji koji uslede nakon ove operacije prolaze bez većih problema. Pored kratkoče vremena značajno je istaći da je utrošak materijala veoma mali, tako da se u mnogome smanjuju troškovi operacije.

Ipak, moramo da napomenemo da za sada ovu tehniku primenjuju najbolji ginekolozi-hirurzi na klinici”...

*

Izvodi iz dnevnika autora:

Gravidnost traje od 230 do 240 dana, odnosno 34 nedelje. Dva do tri meseca nakon začeća ženka može periodično imati oticanje genitalija (lažni estrus), ali menstrualno krvarenje se ne javlja. Trudnoća mirno prolazi, s tim što ženka postaje opreznija, samozaštitnički nastrojena i izbegava konflikte i druge rizike.

*

24. 10. 1991.

Po stomaku se vidi da je u visokoj trudnoći. Davaču joj svakog dana po jednu supenu kašiku vitaminskog sirupa za decu. Na pritisak bradavica pojavit će mala kap tečnosti koja nije bistra kao prethodnih dana, već je blago beličasto zamucena. Kap je sluzava, lepljiva i rastegljiva među prstima.

29. 10. 1991.

Slabije je jela.

30. 10. 1991.

Od hrane prihvata pomorandže, paprike, šargarepe, luk, banane i grožđe. Od prekuće sam joj uveo po dva jogurta dnevno i po 100 g suvog grožđa. Od jutros do 15.00 je pojela tri-četiri paprike, suvo grožđe, jogurt i šerbet (šerbet dobija zbog kašla – ne sme dobijati ništa od lekova). Grudi su joj uobičajeno male – priljubljene uz telo, a na pritisak izlaze iste kapi.

2. 11. 1991.

Pojela je četiri kivija, dva nara, sedam-osam listova salate, dva jogurta, deset banana i dva litra čaja. Pojela je i suvo grožđe, a po podne dva jogurta i desetak

listova salate. Normalno se ponaša.

4. 11. 1991.

Bolje jede. Pipao sam joj stomak, prilično je tvrd i zategnut.

6. 11. 1991.

Jutros sam primetio pomeranje na Lijaninom stomaku koje je kao talas (kao prst ispod stolnjaka) šetalо po 10 cm.

10. 11. 1991.

Oko podneva sam primetio da je stavila jednu bradavicu u usta i sisala je.

12. 11. 1991.

Danas je popila jogurt, pojela 100 g suvog grožđa, mleko sa pahuljicama za bebe, jedan grozd (iz koga je samo isisavala unutrašnjost bobica), šerbet, pet-šest listova salate i jednu i po pomorandžu. Postavio sam lampu ispred kaveza, da bi čuvar mogao noću da je kontroliše a da je pri tom ne uznamirava.

13. 11. 1991.

Danas je pojela jedan veliki grozd, pet kivija, jedan litar mleka sa pahuljicama, deset listova salate, kompot od tri jabuke i tri kruške, deset banana i popila lonča čaja. Jede često, a u manjim količinama.

21. 11. 1991.

Pipanjem po stomaku je utvrđeno da povremeno ima kontrakcije materice (kažu da se mogu javiti nedelju–dve pre porođaja), a mладунче se još uvek nalazi glavom nagore, ali to nema veze jer ono može i neposredno pred porođaj da se okreće, da bi glavom krenulo napolje. Lekar kaže da su grudi dobre i da je pojava kolostruma (beličastih kapi) količinski dobra. Kaže da i kod žena na bradavice izade tek po kap-dve kolostruma, a mleko može da se nalije u grudi i tek 24 časa posle porođaja. Srce bebe dok je u majčinom stomaku može da se čuje uz pomoć ultrazvuka. Probaćemo to sutra sa nekim portabl uređajem.

22. 11. 1991.

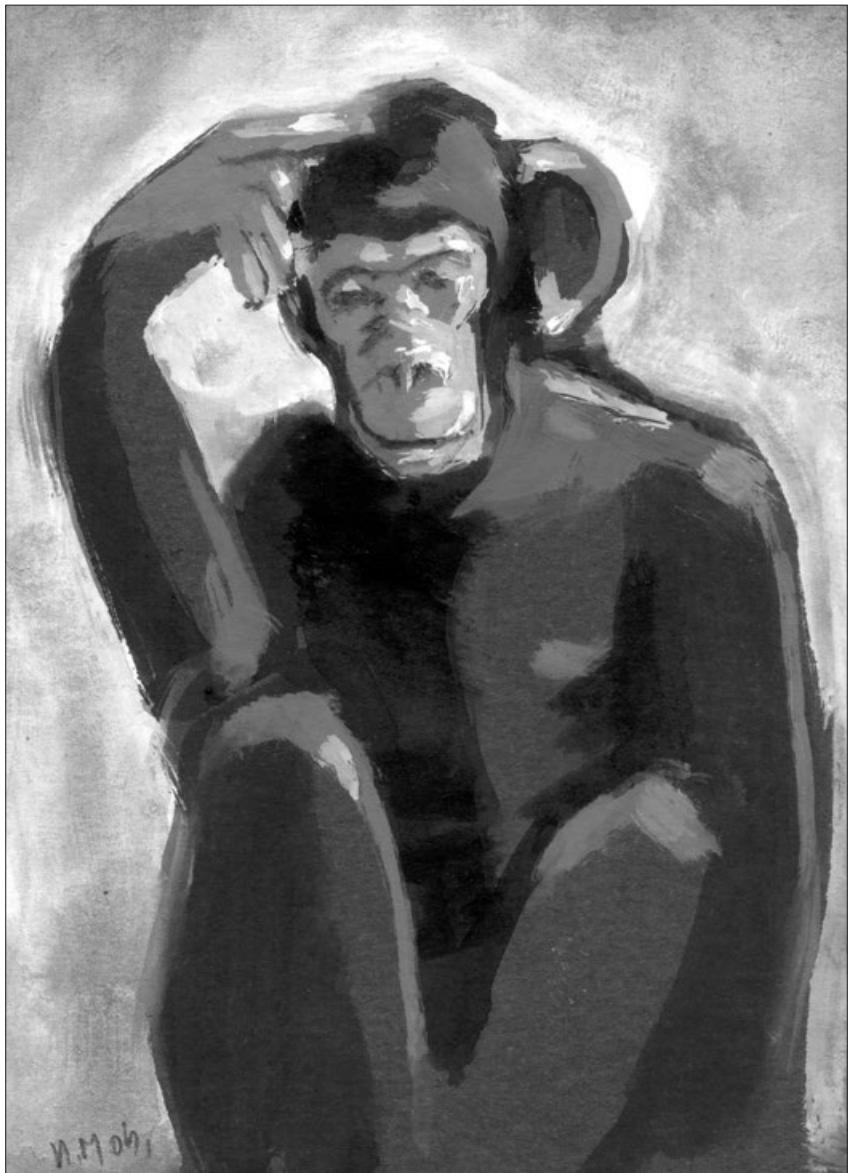
Dobio sam mali ultrazvučni uređaj da probam da oslušnem srce mладунчeta u stomaku. Izgleda kao tranzistor sa mikrofonom. Taj mikrofon treba dobro namazati posebnim gelom, a zatim prisloniti na stomak kod pupka i usmeravati dok se ne čuju otkucaji srca mладунчeta (oko 120 otkucaja u minuti). Lijana ne dozvoljava da to izvedem – boji se i šuštanja aparata i mikrofona sa gelom.

24. 11. 1991.

Dobro je jela. Pojela je pet kivija, deset banana i nekoliko mandarina.

25. 11. 1991.

Krvarenje vagine je ukazalo na početak porođaja. Zbog prethodne trudnoće, kada nije mogla spontano da se porodi i mладунче je uginulo u njoj, uspavana je ketalarom i pokušano je izvlačenje mладунчeta kroz porođajni kanal, ali pošto nije uspelo, hitro se pristupilo carskom rezu. Po završetku je stavljena u boks u ambulanti. Postavljeni su joj za ležanje slama i kožuh. Sutra joj treba davati samo

prokovanu vodu i čaj, a od prekosutra početi sa normalnim hranjenjem. Sedam dana joj treba davati i ujutru i uveče po 1 g antibiotika longaceph. Mladunče ćemo ručno othranjivati. Žensko je, zvaće se Zorica. Kod sledećih porođaja će se brzo morati reagovati ukoliko ne bude mogla spontano da se porodi, jer bi kontrakcije materice mogle dovesti do pucanja na mestu ožiljka.

12.12. 1991.

Lijana je posle porođaja tri dana dobijala injekcije longacepha, a zatim se prešlo na kapsule hloramfenikol. Ona jede pomalo, ima dobru stolicu, a ponaša se kao da me stalno nešto moli – ili traži bebu ili da je vratimo u kavez sa ostalim šimpanzama. Na pritisak bradavice izlazi ista tečnost koja se pojavljivala i ranijih puta.

2. 12. 1991.

Lijana je vraćena u majmunaru, a danas prestajemo i sa davanjem hloramfenikola.

3. 12. 1991.

Lijana je danas krvarila iz vagine, ali to nije bila menstruacija. Izbacila je deset-petaest kapi krvi koja je bila tamna – skoro braon boje. To je normalno i predstavlja pročišćavanje, a posledica je skupljanja materice. Šav na stomaku joj polako zarasta. Planiramo da je pola godine ne puštamo kod mužjaka, da se za to vreme potpuno oporavi.

4. 12. 1991.

Kod Lijane opet pronađene kapljice krvi. To pročišćavanje može da traje do dve nedelje.

6. 12. 1991.

Danas primećeno duplo više krvi nego ranijih dana.

9. 12. 1991.

Kod Lijane danas prvi put nisu pronađene fleke krvi.

10. 12. 1991.

Dobila menstruaciju. Tada ženke šimpanza izbacuju sluzokožu (opnu) koja oblaže unutrašnji zid materice. Dolazi do njenog izbacivanja i obnavljanja. Ta opna, kad se nađe na podu kaveza, izgleda kao polovina trešnje.

12. 12. 1991.

Počela da ulazi u estrus.

*

6. 10. 1992.

Stomak se primeti. Danas je pojela jedan prazlik, pet velikih glavica salate i 20–30 g suvog grožđa. Od tečnosti je pila čaj od kamilice (popila oko 1,5 l) i to tako što je često silazila sa police, uzimala gutljaj-dva čaja i u trku se vratila gore. Tako je i ranije pila, a povremeno se i umivala uzetim čajem. Kao da je malo smršala.

8. 11. 1992.

Lijani na pritisak bradavice izade kap providne – blago zamucene, sluzave tečnosti, kao i za vreme njene prethodne trudnoće. Pri prethodnoj trudnoći sam joj kapi kolostruma otkrio tek mesec dana pred porođaj – možda je ona to dobila mnogo pre ali ja nisam proveravao.

10. 11. 1992.

Veoma joj je velik stomak. Usne vagine vise otvorene. Nisu potpuno smežurane i skupljene, nego su u nekom poluestrusu – kao 1/5 punog estrusa.

13. 11. 1992.

Kod porođaja se brzo mora reagovati, jer kontrakcije mogu dovesti do pucanja na mestu ožiljka na materici. Misli se na ožiljak od prethodnog porođaja. Odlučeno je, pošto porođaj verovatno ne može biti spontan, da se na prvi njen znak obavi carski rez. Sama je u kavezu, a često se može videti kako okreće genitalije ka mužjacima u susednim kavezima. Ne znam da li bi dolazilo do parenja u tom stanju, da li ona to želi ili je to samo gest pokoravanja. Iako mužjaci instiktivno ne iskaljuju bes na gravidnim ženkama, pošto to nije definitivno pravilo, mi smo je ipak odvojili.

16. 11. 1992.

U poslednja tri dana pije mnogo više tečnosti.

20. 11. 1992.

Obim stomaka joj iznosi 94 cm, ali na dimenzije obima stomaka se ne može osloniti jer ona pri merenju uvek malo uvuče stomak. Stomak joj je više podignut zbog ožiljka na donjem delu materice, koji ne može da se širi. Pipanjem je ustanovljeno da je beba opet u bočnom položaju.

29. 11. 1992.

U zadnjih mesec-dva dana obrok joj je uglavnom: šest jabuka, jedna glavica crnog luka, jedna pomorandža, jedan limun, četiri šargarepe, 3/4 hleba, tri šake mušmula... I taj tempo ona ima i danas. U ovoj trudnoći nije imala nijedan interval sa gubitkom apetita, sem jednom kada je imala i proliv, ali tada verovatno nije htela da jede jer je bila bolesna. Nije razigrana. Ponuđeni su joj kožuh i džak za policu da spava na njima. Džak joj je draži. Sad, pred kraj trudnoće, proredila je silaženje sa police i šetanje po kavezu, povećala je unošenje tečnosti. Pri veranju i skakanju se ponaša kao da nije trudna. U zadnja dva dana stomak joj je još izraženiji. Početak porođaja se očekuje.

3. 12. 1992.

Danas je pojela za nijansu manje hrane nego inače. Tečnost uzima uobičajeno.

5. 12. 1992.

Noćas sam ostao u Vrtu zbog Lijane, zbog jučerašnjih promena kod nje. Imala je prvo drhtavicu, a kada je ustala, usne vagine koje su bile dosad uvek otvorene i visile, tada su bile zatvorene. Bezvoljno se kretala. Kasnije u toku dana situacija

se normalizovala. Jutros je isto imala drhtavicu, koja je drži nekih pet minuta (ne bi smelo da je od zime jer T u zgradji je 24°C). Usne vagine su joj bile otvorene. Slabo se kreće. U toku noći je popila oko pet-šest litara vode. Jutros je imala prazan želudac jer dobila je neke grčeve analne regije i povraćala je izbacujući samo penastu žutu providnu tečnost iz usta (verovatno kiselina). Stolicu je imala dobru. Oko 08.00 je pojela nekoliko mušmula. U zadnje vreme uglavnom jede po malo i sa dugim razmacima.

6. 12. 1992.

Situacija se normalizovala. Dok sam joj držao ruku na stomaku osetio sam udarce i pomeranja bebe. Jutros je odjednom izbacila veću količinu tečnosti. Nije pokazivala nikakve znakove bola. Doduše, pucanje vodenjaka i nije bolno, ali to se sada nije desilo, jer da jeste njoj bi moralno kapatiti u vagine i počele bi kontrakcije materice (kontrakcije se pojavljuju u vremenskim razmacima od oko pet minuta). Lekari kažu da kod žena, kada je dete neproporcionalno veće i ne može da izade, usled silnih kontrakcija može doći do pucanja materice, a da je to kod šimpanza najverovatnije drugačije regulisano. Kod nje je, tek treći dan po uginuću, izvučeno uginulo mладунче. Posle tri dana kontrakcija, materica nije pukla, ali treba imati na umu da se sada na njoj nalazi ožiljak koji nije rastegljiv. Čak i ako dođe do njenog pucanja ona se ne mora odstraniti, već se može ušiti, jedino može biti opasno iskrvarenje.

10. 12. 1992.

Kada se Lijana jutros probudila, sišla je sa police, prišla rešetki i počela da se trese – kao od zime. To ju je kratko držalo i izgleda da se javlja neposredno posle buđenja.

11. 12. 1992.

Obim Lijaninog stomaka iznosi 94 cm, kao i pre tri nedelje. Danas normalno jede i puno pije, slabo se kreće, nema promena na polnom organu.

14. 12. 1992.

Manje je jela. Ostalo uobičajeno.

21. 12. 1992.

Stomak joj povremeno postaje tvrd, ali mislim da to još nisu kontrakcije materice. Kontrakcije se, kako kažu lekari, mogu javiti nekoliko dana pred porođaj. To su grčenja materice pri kojima ona otvrde, a pri pipanju celog stomaka napipava se tvrdo.

22. 12. 1992.

Juče je pojela tri-četiri jabuke, jedan jogurt i oko 100 g suvog grožđa (duplo manje nego inače), a za ceo današnji dan isto to i još dve glavice salate.

23. 12. 1992.

Noćni čuvac kaže da Lijana nije cele noći spavala, povremeno se napinjala, duboko udisala vazduh, ruke je držala na stomaku, nije se kretala i povremeno

je rukom dotala polni organ. Nije se pomerala kada sam prišao kavezu, dok bi u redovnim situacijama odmah skočila i pritrčala rešetki da me pozdravi. Ušao sam u kavez, okrenuo je na leđa i pipao stomak koji je delovao tvrd. Usne vagine su bile smežurane i zatvorene, ali se već dešavalo da joj ujutru budu takve a kasnije se opuste i vise. U toku današnjeg dana je više puta premeštala sa police na policu džak na kome spava. Mnogo se znojila, naročito po licu i pazuhu. Prst je stavljala u vaginu a zatim lizala, a nije primećeno da je bilo šta curilo ili kapalo. Za ceo današnji dan je pojela dve jabuke, tri šake mušmula, dve glavice salate i jedan praziluk – količinski nesto više nego protekla dva dana. U toku popodneva stanje joj se normalizovalo.

24. 12. 1992.

Jutros mnogo vedrije izgleda nego prethodnog dana. Poslednjih par nedelja mnogo tečnosti unosi u sebe preko noći. Svako veče sam joj ostavlja po dve činije čaja (svaka činija je od dva litra). Kad to popije, čuvari joj dospu vode. Međutim, jutros sam zatekao nepopijen čaj – ostavila je pola jedne činije. Juče joj je bila suva koža po stomaku – kao dehidrirana, a danas su joj i ramena takva. Do 14.00 je pojela samo dve šake mušmula, a kasnije i jogurt i dve glavice salate.

3. 1. 1993.

Prethodnih dana smo se bili malo zabrinuli zbog Lijane, jer nije se osećalo pomeranje bebe kada joj se stavi ruka na stomak. Planirali smo da ne čekamo spontani početak porođaja nego da napravimo carski rez 5. 1. Lekari kažu da kod ljudi beba može da se rodi i mesec dana ranije, bez ikakvih posledica. Lijani je poslednji rok za porođaj 15. 1. Pošto sam danas konačno primetio pokretanje bebe dogоворили smo se da ipak sačekamo taj datum. Bebino pomeranje je možda izostajalo zato što je ona sada poveliča i upakovana u karakterističan položaj, tako da kad se pokreće ona pomera ceo stomak, i ne zna se da li se radi o njenom pomeranju ili to Lijana uvlači stomak. Nije dozvolila da joj se stomak oslušne stetoskopom. Noćas je bio jak vetrar i odlomio je tablu svetlarnika baš iznad njenog kaveza. Temperatura u zgradi je za to vreme malo opala ali mislim da se to neće odraziti loše po njeno zdravstveno stanje.

5. 1. 1993.

Lijani obim stomaka 102 cm. Na pritisak bradavice se i dalje pojavljuje samo jedna kap, a čini mi se da je ta kap bistrija nego pred Zoričino rođenje. Usne vagine su joj uglavnom smežurane i slepljene (za razliku od pre par nedelja) a ponekad se popodne otvore i vise.

10. 1. 1993.

Izgleda da je uzrok njenom neoticanju zuba (pokvaren – šupalj gornji desni očnjak, manji i tamniji od ostalih očnjaka, koji je često izazivao oticanja) povećana otpornost koju organizam ima u trudnoći. Kada 15. 1. budemo radili carski rez pozvaćemo zubara da joj taj Zub izvadi. Često joj pipam stomak, bojim se pucanja

materice koje bi se moglo desiti na predelu ožiljka od prethodnog carskog reza. U tom slučaju bi na tom mestu moglo da se napipa ispuštenje. Porođaj je zakazan za 17.00 časova. 15. 1. je 240. dan od poslednjeg dana poslednjeg estrusa, a to je neki maksimum graviditeta kod šimpanza. Na pritisak bradavice i dalje izlazi po kap providne tečnosti.

15. 1. 1993.

Pre podne dobila za jelo mleko sa pahuljicama, jogurte i malo vode, a celo popodne je bez vode i hrane, da joj puna bešika ne bi ometala operaciju. Transporterom, u koji bez problema ulazi na moj poziv, prebačena je u ambulantu. Uspavana je ketalarom. Pri rasjecanju materice izašla je zelena plodova voda, što ne valja i znači da se plod muči. Mladunče je muško i dobilo je ime Sami. Rođeno u 18.40. Po završetku operacije je dobila longaceph 1 g. Sutradan i narednih pet dana treba joj davati amikacin ali pošto se on daje injekcijom dva puta dnevno dogovorili smo se da se nastavi sa longacephom 1 g koji se daje samo jedanput dnevno.

16. 1. 1993.

U ambulanti smo zamračili prozore da Lijana ne bi mogla da vidi konce na rani i da ne bi pokušavala da ih skine. Zbog problema sa davanjem injekcija duvaljkom promenio sam terapiju i od sutra počinjem (umesto longacepha 1 g) sa alfacet kapsulama i to u dozama 4 x 1 kapsula od 250 mg.

25. 1. 1993.

Jutros sam u kavezu kod Lijane pronašao dvadesetak kapi krvi tamnocrvene boje. Kapi su bile polusuve, znači skoro su izbačene (pošto se brzo suše). Radi se o pročišćavanju reproduktivnih organa. U veliki kavez je vraćena nedelju dana posle porođaja. Odmah je pristupila vađenju konaca, ali rana joj je bila već potpuno zaraslja. Danas na rani ima još dva konca a ožiljak je, na dodir, jako tvrd. Pri pritisku na bradavice i dalje izlazi ista providna, blago zamućena kap.

30. 1. 1993.

Lijana počela da ulazi u estrus. Nađeno opet desetak kapi krvi (tamno crvene, skoro braon) – verovatno još traje pročišćavanje. Na pritisak bradavice i dalje se pojavljuje ista kap.

*

18. 3. 1994.

Lijana u ovoj trudnoći nije razigrana i željna druženja, uglavnom leži na polici a kreće se samo kad uzima da jede i pije. U zadnje vreme jako puno tečnosti unosi a od pre dve nedelje ju je opet uhvatilo period biranja hrane. Pristaje samo na salatu i banane a od tečnosti čaj i vodu, dok mleko sa pahuljicama takođe odbija. Stolica joj jako loša – skoro proliv.

27. 3. 1994.

Pri kraju je trudnoće. Planiramo 4. 4. da napravimo carski rez. Od 25. 3. joj

je dobra stolica. Uglavnom jede ujutru i uveče po tri glavice zelene salate i po šest banana. Povremeno popije po litar mleka, jednu-dve šargarepe, mladi luk, pomorandže a uzima jako puno vode, komposta, čaja. Jutros je naiskap popila tri litra tečnosti. Stomak joj je zadnjih par dana došao do izražaja.

30. 3. 1994.

Izmerio sam joj obim stomaka, iznosi 95 cm. Na pritisak bradavice se pojavljuje

kap kao i u prethodnim trudnoćama.

4. 4. 1994.

Rođen Žika. Takođe došao na svet carskim rezom.

23. 4. 1994.

Lijana je od 16. 4. do 21. 4. pomalo krvarila. Radilo se o pročišćavanju. 21. 4. je počela da ulazi u estrus.

*

14. 5. 1995.

Roden Olgica. Na svet došla carskim rezom. Ništa bitno se nije dešavalo za vreme trudnoće sa njom.

*

19. 8. 1997.

Jutros je popila vodu pa je u naglim i brzim mlazevima ispovraćala. Ujutru je pojela jednu breskvu, dve šljive i grozd, pa tek uveče dve jabuke, jednu šargarepu i jednu glavicu zelene salate. Hleb, keks i pirinač već jedno mesec dana ne jede, a pristaje na slatko i sočno – breskve, šljive, grožđe, kivi, banane itd. – dok ostalo pojede tek kada nema ništa drugo. Čak i salatu, koju je uvek obožavala, u zadnjih mesec dana je nerado jela. Kreće se normalno.

20. 8. 1997.

Ume ujutru da popije po dva-tri litra vode. Opet je povraćala. Jutros nije ništa jela, a malo je slatkog i sočnog uzela popodne. Popodne sam joj često nudio da pije vodu, ali uglavnom nije htela da priđe.

21. 8. 1997.

Jutros kada sam ušao u majmunaru čuo sam neko cijukanje. Prvo sam pomislio da to cvili neko od malih majmuna (od primitivnijih vrsta), da je povređen, ali cijukanje je dolazio iz drugog pravca. Lijana je stajala uz rešetke i videvši me počela da skače i radosno uhće, držeći bebu na stomaku. Bilo je to njenovo spontano rođeno mладунче, gde nismo morali da intervenišemo carskim rezom.

Porođaj kod šimpanza je obično brz, traje najduže do pet sati. Retko se majka i mладунче ozbiljno povrede. Mladuncu obično izlazi prvo glava, sa licem napred, a posteljica bude izbačena odmah posle deteta i uglavnom je majka pojede.

Cijukanje se i dalje čulo. Ispod police je bila fleka od možda 1 dl krvi i bila je sveža – znači, tek se porodila (najranije u 05.30–06.00), jer bi se fleka osušila, ili bar počela sušiti, da je to bilo ranije. Sa malog je visio pupčanik dužine oko 20 cm, a drugi kraj (oko 30 cm) je visio iz Lijane – znači još nije izbacila posteljicu. Gde god bi sela ostavljala bi krvavu fleku. Pošto se krvarenje nastavilo a posteljicu nije izbacila, rešili smo da je uspavamo i to uradimo ručno.

Odlučili smo da uzmemo bebu, jer Lijana nije znala da je stavi na grudi, a kad bi beba pošla prema gore ona bi je vraćala na donji deo stomaka i uglavnom

ju je naopako držala – nogama gore a glavom dole. Pri penjanju i prebacivanju konopcem bebu bi stisnula između butine i stomaka i tako je držala, ali videlo se da ju je zavolela jer je na svaki bebin glas (cijuk) reagovala okrećući je i pokušavajući da joj ugodi. Tražio sam da mi da bebu, ali joj to nije padalo na pamet. Najlepše bi bilo da beba odrasta uz nju, ali ih moramo razdvojiti, čemu nije Lijana kriva, jer ona je kao beba data u jedan italijanski cirkus, tako da nije imala priliku da nauči kako se othranjuje mладунче.

Poznato je da majmuni u zarobljeništvu, koji su rođeni i odgajani odvojeni od svoje majke i čopora, izgube svoje prirodne instinkte. Ovo se naročito odnosi na ženke, koje uopšte ne znaju kako da postupaju sa novorođenim mладунцима. U najvećem broju slučajeva ih odbacuju, odbijajući da ih hrane i da vode bilo kakvu brigu o njima.

Do oko 09.00, kad je stigla ekipa lekara, Lijana je izgubila još možda dva tri decilitra krvi – bile su to velike fleke na podu. Ležala je na polici sa bebom u krilu, a na moje pozive da dođe i popije sedativ nije obraćala pažnju. Ušao sam kod nje u kavez, malo zabrinut, zbog neizvesnosti njene reakcije na moje prisustvo. Ona je i dalje mirno ležala. Prišao sam i prineo joj čašu ustima. Pristala je bez problema da piće (pre toga, ujutru oko 07.00 je popila oko tri litra bistrog vitaminskog soka). Uneo sam transporter i pozvao je. Na moje čuđenje, ona je sa bebom istog momenta ušla u sanduk (ulazila je uvek, ali sam mislio da sada zbog bebe neće hteti). U ambulanti smo joj dali dozu ketalara duvaljkom (kod davanja duvaljkom se nikad ne zna tačno koliko je leka ubrizgano jer majmuni odmah vade špic i lome ga), a data joj je opet i doza sedativa da je popije sa sokom. Zbog gužve i zbog duvaljke ona se uzmemirila i postojala je opasnost da slučajno povredi bebu. Pošto ju je s vremenom na vreme spuštala, razmišljali smo kako da ih razdvojimo – mislili smo da donesemo još jedan transporter, pa da probamo da je prebacimo, ali verovatno bi ona ponela sa sobom i bebu. Onda smo rešili da sačekamo da spusti bebu, a da je sa druge strane začikavamo duvaljkom ili da joj bilo čime skrenemo pažnju (na primer, udaranjem onog koji drži duvaljku) i taj momenat iskoristimo da vrata malo podignemo (10–15 cm) i ukrademo bebu. Uspeli smo u tome. Pošto je mладунče muško, dali smo mu ime Jova.

Bebu smo prvo oprali mlakom vodom pod slavinom, a odmah zatim vezali pupak. Pupčana vrpca je hirurškim koncem vezana na oko 1 cm od stomaka a 1 cm iza tog veza je odsečena. Želatinasta masa je istisnuta pritiskom palca i kažiprsta. Dobro je naprskana jodom i odozgo je stavljena sterilna gaza, koja je zatim obmotana zavojem. Jova je zatim umotan u pelene. Odmah smo mu dali kolostrum žena, dobijen iz porodilišta. U prvom obroku je popio više od 20 ml kolostruma, mada nije mogao sam da uvlači nego mu se pomalo ubrizgavalo u usta. Za to vreme Lijani smo dali još ketalara. Prethodno smo izdigli i uspravili transporter tako da rešetka bude dole, a ona da leži na njoj. U takvom položaju

joj je bilo lako dati anestetik i običnim špricem. 5–10 minuta kasnije Lijana je zaspala – bočnuli smo je malo igлом, ali nije reagovala. Sva je bila umazana krvlju, sanduk takođe. Usne su joj bile izuzetno blede (šimpanzama su i inače usne malo blede nego ljudima), činilo se da je izgubila mnogo krvi. Odmah su joj priključili infuziju. Dat joj je fiziološki rastvor (NATRII CHLORIDI) i 5 % glukoza (GLUCOSI INFUNDIBILE 5 %). Prva flaša (nije bilo bitno koja će biti prva) je mogla brže da ide, da bi se što pre nadoknadio gubitak tečnosti, a druga flaša je podešena da sporije teče. Dobila je u venu i longaceph 1 g.

Za to vreme joj je rukama izvlačena posteljica. Pretpostavlja se da je ona bila čvrsto zapepljena za ožiljak od carskih rezova.

Posle tog čišćenja vraćena je u svoj kavez (oko 10.00) i postavljena je na čebe ispod kog su bila tri džaka, da leži. Džakovi su bili ispod čebeta jer joj je kavez bio upravo opran zbog krvavih fleka, pa je beton bio još uvek hladan i mokar. Dok je bila na stolu u ambulanti iz usta joj je stalno curila gusta pljuvačka. Na čebe ju je trebalo postaviti da leži na stomaku, glave okrenute na stranu. Dok sam je nameštao ona se već polako budila. Pri nameštanju nogu, kako sam se sagao, iz gornjeg džepa mi je ispalila radio-stanica pravo njoj među noge. Odmah ju je stegla nogama – verovatno misleći da je mладунче u pitanju, pa da joj ga ne uzmem. Polako sam joj izvukao motorolu iz zagrljaja, mazeći je po glavi. Počela je da se prevrće i spada sa čebeta, pa sam morao biti tu da je vraćam. Onda je u dva-tri navrata počela da povraća i izbacuje samu tečnost – vodu i sokove popijene jutros. Pola sata kasnije se umirila i opet zadremala. Mirovala je do 17.00, tek ponekad pomerivši glavu. Do tada je iz vagine izbacila samo jedan ugrušak krvi veličine oraha.

U 17.00 se uspravila i prišla rešetki. Ponudio sam joj jogurt. Popila je sedam decilitara ali pri tome joj se dešavalo da onako sedeći zaspi – verovatno usled predoziranosti anesteticima. Posle jogurta je popila dva decilitra vode i nastavila da spava do 19.00, kada je tražila još vode. Mesto gde je sedela dok je pila jogurt ostalo je umrljano blagom sukrvicom, ali nije bilo krvarenja.

22. 8. 1997.

Noćas je Lijana spavala na podu, na čebetu. Vrlo malo je pila vode. Tragova krvi nema. Pre podne je pristala da pojede jedan grozd, dve i po breskve, dve šljive i pila je vode. Po podne ništa. Uglavnom leži. Po podne je prešla sa čebetom na policu. Zamišljena je i tužna – verovatno pati zbog oduzimanja bebe. Nismo joj ni danas otvarali vrata za izlaženje u spoljni kavez.

23. 8. 1997.

Danas je pila više vode. Pojela je kompletan jutrošnji obrok – pored onog juče nabrojanog i jednu glavicu salate, tri jabuke, jednu šargarepu i jednu papriku. Malo je živahnija. Kad smo joj otvorili vrata za napolje izašla je sa čebetom i legla na njega. Po podne nije pojela sledovanje hleba. Današnje ponašanje joj je

uobičajeno – deluje potpuno normalno.

24. 8. 1997.

Normalno jede i pije, a popodne je pojela i pirinač.

*

22. 6. 1998.

Odvojena je u svoj drugi veliki kavez, nije trebalo ranije da se odvaja jer je Dejvid nije tukao kad divlja. Samo bi potrčao ka njoj a ona bi zavrištala i penjući se uz rešetke počela da se prazni i to ga je odmah zaustavljalo, jer se nalazio ispod nje.

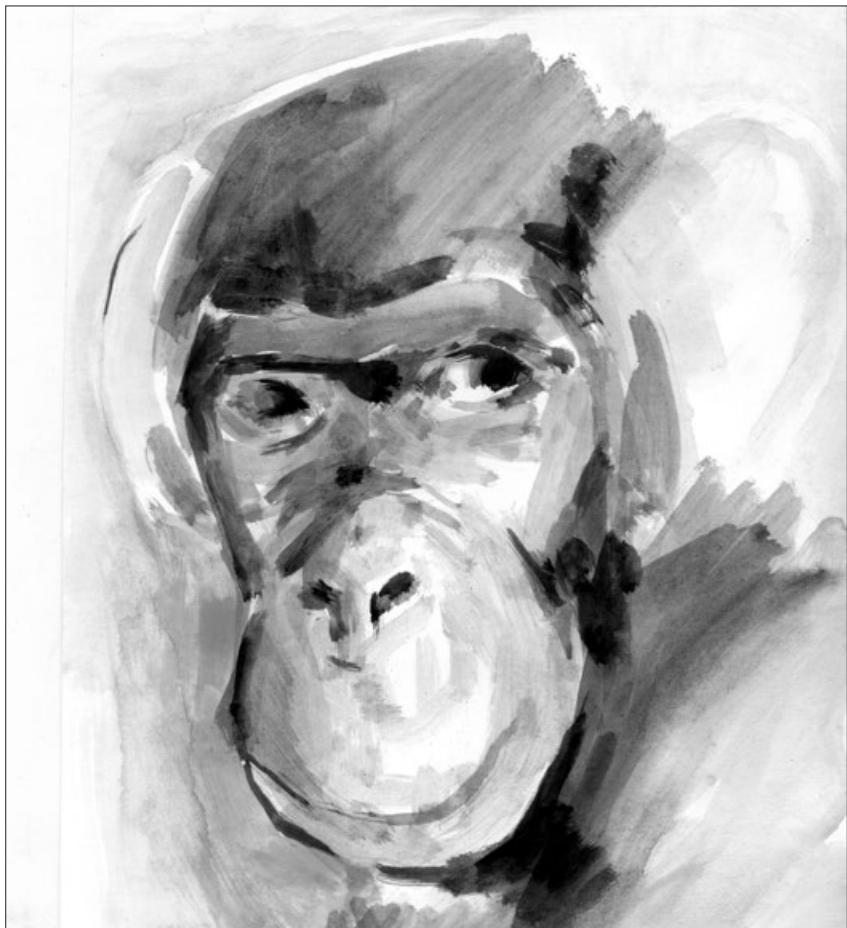
20. 8. 1998.

U 06.20, kada sam stigao, zatekao sam kavez u krvavim flekama. Lijana je ležala na polici, sa bebom na grudima. Pupčana vrpca nije bila prekinuta. Iznad svih polica su zidovi bili krvavi i po podu velike barice, tako da je verovatno mnogo iskrvarila. Barice i fleke su bile sveže (nigde suve) tako da se porođaj relativno skoro desio. Pošto lijana nije izbacila posteljicu, a krvarila je i dalje, moramo je uspavati da se ručno čisti.

Juče je normalno jela. Jede sočno voće i povrće, hleb je izbacila iz upotrebe pre mesec dana, pirinač pre nedelju dana, isto i salate i jabuke. Jela je zadnjih nedelju dana narandže, breskve, kruške, smokve, u velikim količinama paradajz (četiri-pet srednjih paradajza) i htela je da isisava sok iz lubenice. Juče se nešto bila naljutila na Dejvida i dok je vrštala na njega, zagrcnula se i povratila malo lubenice (bilo je crveno kao lubenica i srednje gusto), ali ubrzo je to pojela. Popila je oko litar kiselog mleka oko 14.00 i u 16.00 sedam decilitara mlevenog keksa razmućenog u vodi.

U 07.00 je bila pokidana vrpca i bebu je spuštala pored sebe. Inače bebu drži na donjem delu stomaka i nekako nije za nju vezana kao što je to bilo sa Jovom. Ali ipak, kad god beba zaplače ona je brzo namešta i uzima. Sišla je na pod. Verovatno je mnogo žedna. Beba je bila na polici. Uneo sam transporter u kavez i pozvao je da uđe, što je ona spremno učinila. Odneli smo transporter u ambulantu, dao sam joj vitaminskog soka i vode – oko jedan litar je popila, a onda sam otišao po bebu. Devojčica je ležala na ledima i lagano pomerala ruke, umotao sam je u čistu pelenu i poneo napolje. Pupčanik je visio oko pola metra.

U 07.30 je stigao dr Dule. Pupčanik je hirurškim koncem vezan na oko 1 cm od stomaka i odsečen je kraj vrpce na 1 cm od tog veza. Dobro je naprškan jodom i stavljena je odozgo sterilna gaza. Beba je zatim umotana u pelene. Rešili smo da uspravimo transporter sa Lijanom i podignemo ga, tako da ona mora da spadne dole i sedne na rešetku, pa odozdo da joj se da injekcija za uspavljivanje. Tada, kako se uplašila, verovatno zbog pokretanja i napora, izbacila je posteljicu. Uz posteljicu je bio i neki hematom od skoro kilogram, a izgledao je kao veliki krvavi ugrušak. Posteljica je izgleda bila izbačena cela i rešeno je da je ne uspavljujemo.

Čekali smo još 15 minuta da vidimo da li još uvek krvari i pošto nije prestajalo ipak smo morali da je uspavljujemo. Uspavana je ketalarom, stavljena posle 10 minuta na sto i pristupljeno je ručnom čišćenju materice. Izvađeno je nekoliko kao orah velikih ugrušaka ili su to bili komadi hematoma. Pošto je mnogo iskrvarila trebalo joj je priključiti infuziju, ali to nije bilo moguće jer su joj vene kolabirale. Dobila je 1 g longacepha i 1 ml (0,2 mg) methyl ergobrevin (sredstvo za skupljanje materice). Vraćena je u kavez, oko 11.00 je bila budna i popila je jednu flašu ringerovog rastvora, jednu flašu 5 % glukoze. Pre anestezije je popila

isto to (ringer i glukozu). U 15.30 je popila jedan fiziološki rastvor, jednu glukozu 5 % i jedan ringerov rastvor. Sve ove infuzije su od po pola litre. Podjednako je važno da unosi i soli i glukozu. Oko 17.00 je popila tri decilitra mlevenog keksa razmućenog u vodi. Neću ništa čvrsto nuditi. Krvarila je posle budenja možda još nekih pola sata, ali samo po malo – to je verovatno bilo iščiščavanje. U kavezu u ambulanti sam joj dao čebe, ali ona umesto da legne lepo na njega, umota ga u krug oko sebe, kao da pravi gnezdo i onda praktično leži na podu.

Lijani sam dok je bila uspavana proverio grudi – nema mleka, pojavi se tek po kap providne, blago zamucene tečnosti.

21. 8. 1998.

Lijani malo krvarila vagina – tek po koja kap, što je verovatno iščiščavanje. Normalno je jela i pila, kreće se normalno i druži kroz ogradu kaveza sa ostalima.

11. 7. 1999.

Dobila menstruaciju.

*

Što se tiče našeg iskustva, u vezi sa nošenjem trudnoće i sa terminima parenja, dva izuzetno interesantna zaključka su izvučena, ali pošto je u našem Vrtu bilo samo šest trudnoća i porođaja, to je, što bi se reklo, mali uzorak da bi se ti zaključci mogli smatrati pravilima.

1. Ovi naši slučajevi su pokazali da su trudnoće, kada je bilo u pitanju mладунче ženskog pola, proticale bez ikakvih problema i poteškoća.

2. U tri navrata smo Lijanu držali u kavezu sa mužjakom sve vreme, pri čemu je ona ulazila i izlazila iz estrusa i parila se sve vreme estrusa. U druga tri navrata smo Lijanu puštali na parenje kod mužjaka samo poslednjih dan-dva estrusa, kada je dolazilo do ovulacije. Svaki put kada je Lijana sve vreme estrusa provela sa mužjakom, i sve vreme estrusa se parila, na svet je donela žensko mладунче.

OPERACIJE

197 – Nakon uvođenja u opštu anesteziju ketalarom, izvršena je inspekcija Lijanine usne duplje (foto Zoran Rajić).

Prisutan je defekt na gornjem desnom očnjaku kao posledica karijesa. Faktori koji mogu dovesti do pojave karijesa kod životinja u zarobljeništvu su: frakture, nepravilno zubalo (na određenim mestima dolazi do zadržavanja hrane) i nepravilna ishrana (naročito ona bogata ugljenim hidratima).

198 – Stanje nakon što je izvađen desni očnjak u gornjoj Lijaninoj vilici (foto Zoran Rajić).

199 – Nakon uvođenja Pinkija u opštu anesteziju ketalarom, prof. dr Zoran Krivokapić se sprema da izvrši hiruršku obradu apscesa, lokalizovanog u trtičnom

predelu, koji je spontano provalio i napravio destrukciju mekih tkiva i kože (foto Zoran Rajić).

200 – Stanje nakon uklanjanja devitalizovanog dela kože i čišćenja Pinkijeve rane (foto Zoran Rajić).

Instrument pokazuje kanal koji komunicira sa analnim kanalom.

201 – Priprema rane za stavljanje šavova (foto Zoran Rajić).

202 – Stavljanje šavova na kožu (foto Zoran Rajić).

203 – Delimično ušivena koža (foto Zoran Rajić).

Deo rane je ostavljen da spontano zarasta.

204 – Razderotina kože i potkožnog tkiva na kažiprstu Pinkijeve desne šake (foto Zoran Rajić).

Vidi se otkinuta mišićna tetiva koja je ostala fiksirana za poslednji članak na kažiprstu.

*

30. 10. 1994.

Pinki i Dejvid su se danas potukli kroz pregradnu rešetku. Obojica pri tuči skaču uz rešetku, mlatarajući rukama da udare jedan drugog. Pri tome Dejvid maše rukama u svome kavezu, dok se Pinki oslobođio i uvukao ruke kroz rešetku u Dejvidov kavez, što je ovaj iskoristio i odmah ga ujeo. Napravio mu je ozbiljnu povredu na kažiprstu desne ruke.

205 – Ista povreda sutradan, nakon autoamputacije poslednjeg članka (foto Zoran Rajić).

206 – Nakon uvođenja Pinkija u opštu anesteziju, ketalarom, i standardne pripreme operativnog polja povidon-jodom, vrši se inspekcija postojećeg defekta i procena vitalnosti tkiva (foto Zoran Rajić).

Operativni zahvat je izvršio prof. dr Marko Bumbaširević.

207 – Uklonjene su sve kosti desnog kažiprsta zbog devitalizovanosti i postojanja infekcije. Vide se zaostala meka tkiva (foto Zoran Rajić).

208 – Uklanjanje viška mekih tkiva (foto Zoran Rajić).

209 – Defekt koji je zaostao nakon amputacije kažiprsta (foto Zoran Rajić).

210 – Plasiranje kožnih šavova (foto Zoran Rajić).

211 – Definitivni izgled nakon završene operacije (foto Zoran Rajić).

OBDUKCIJA

Zbog velike fizičke sličnosti šimpanza sa ljudima podrazumeva se da će i obdukcije nad njima obavljati humani patolog. Naš veliki prijatelj, čovek koji je vrstan stručnjak u toj oblasti vanredni profesor medicinskog fakulteta Ivan Boričić je bio u prilici dvaput da nam pomogne.

Sledi mali izvod iz njegovih beležaka.

..."Na poziv prijatelja iz zoološkog vrta došao sam da uradim obdukciju jednog mužjaka šimpanze. Zapitao sam se zašto to ne uradi veterinarski patolog, ali sve je bilo jasnije kada sam uvideo u kojoj meri šimpanze više liče na ljudе nego na životinje. Bila je to krizna i teška 1993. godina.

Majmun je imao impresivne zube, koji su bili svi očuvani, bez Zubara i raznih čarobnih pasta za zube. Vratni mišići su bili izuzetno jaki. Kosti lobanje su bile znatno deblje nego kod čoveka, dok je mozak bio znatno manji. Pluća su ukazivala na osobu koja nije pušila. U gornjim disajnim putevima, larinksu i traheji takođe nije bilo patoloških promena. Srce je bilo vrlo slično ljudskom srcu, ali bez arteroskleroze. Videlo se da se majmun zdravo hrano. Creva su izgledala nešto drugačije, kao i njihov sadržaj. Želudac je bio nešto veći nego želudac čoveka. Žučna kesica je bila drugačija nego kod čoveka, veća i izvijugana, ali je jetra bila ista kao i ljudska. Tamna boja jetre na ovim slikama potiče od vodonik sulfida koji se stvara u crevima postmortalno, difunduje kroz zid creva i jedini se sa gvožđem u eritrocitima jetre. Bubrezi i slezina su bili kao kod čoveka. Testisi su bili veći nego ljudski. Grudni koš, rebra i kičmeni stub šimpanze su bili slični ljudskim. Na kraju obdukcije organi su vraćeni u majmuna, majmun je zašiven i mogao je biti sahranjen.

Drugu obdukciju sam uradio 1997.

Ni u jednom, ni u drugom slučaju, ni posle makroskopske ni posle mikroskopske analize, nisam našao neposredni uzrok smrti ni za jednog od ova dva majmuna. Ni jedan od njih nije imao bolesti koje obično srećemo u ljudskoj populaciji relativno istog uzrasta"...

*

212 – Mozak (foto Zoran Rajić).

Površina šimpanzinog i čovečijeg mozga je tako slično izbrzdana, da bismo obo mozga na slici u istoj veličini lako mogli da zamenimo.

U odnosu na lice, zapremina mozga šimpanza je dosta mala. Mozak i lobanja životinje su manje razvijeni nego kod čoveka, a više je razvijen aparat za žvakanje. Zapremina moždanog dela lobanje, uključujući cerebralne membrane i tečnosti, kod šimpanza je 400 (320 – 480) cm^3 . Kod čoveka, zapremina mozga je 1300 – 1400 cm^3 .

Cerebralni korteks, bazalne ganglike, cerebelum i čulni centri su vrlo visoko razvijeni, izuzev čulnog centra za miris koji je dosta redukovani. Moždana kora je izuzetno razvijena, ali joj nedostaju pojedini delovi – na primer centar za govor koji postoji kod čoveka. Površina mozga kod čoveka iznosi prosečno 1250 cm^2 , a kod šimpanza samo 395 cm^2 .

213 – Levo je rasečeno plućno krilo, a desno neobdukovano srce (foto Zoran Rajić).

214 – Otvoreno srce i presečeni bubreg (foto Zoran Rajić).

- 215 – Napred je slezina, a pozadi je rasečeni bubreg (foto Zoran Rajić).
216 – Želudac pre otvaranja (foto Zoran Rajić).
217 – Izvadena jetra sa žučnom kesom (foto Zoran Rajić).
218 – Izgled zadnjeg zida trbušne i grudne duplje po uklanjanju svih organa (foto Zoran Rajić).
219 – Larinks i traheja su otvoreni. Vidi se larkins sa lažnim i pravim glasnim žicama (foto Zoran Rajić).

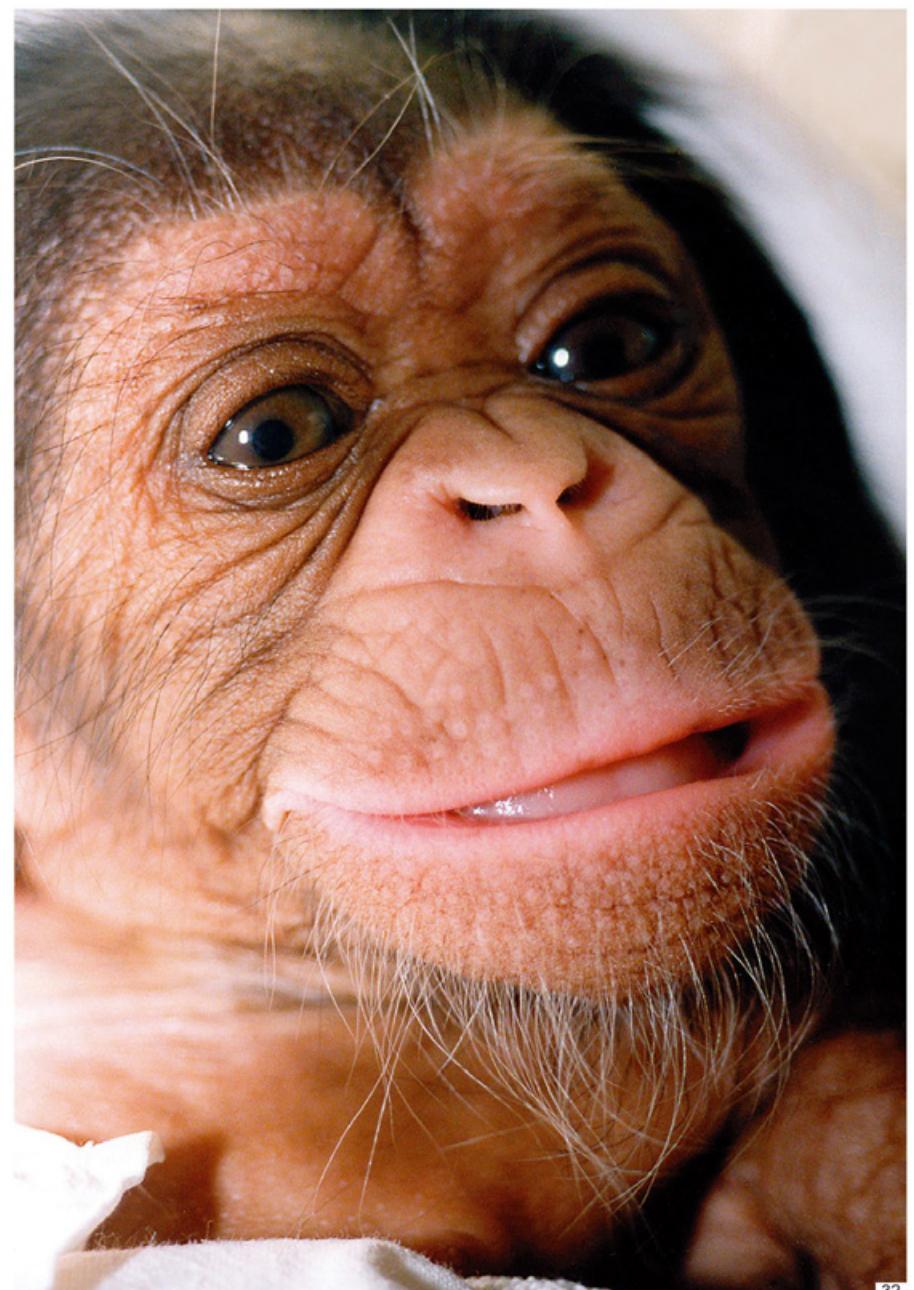
Nijedna muskulaturna struktura ne može da menja položaj i oblik toliko koliko može jezik, koji služi za mnogobrojne funkcije. Jako pokretan jezik, gnjeći hrana da bi je izmešala sa pljuvačkom, pomera je do zuba da bi bila izdrobljena, skida ostatke hrane sa obraza i zuba i, zahvaljujući promeni položaja, može da modulira tonove.

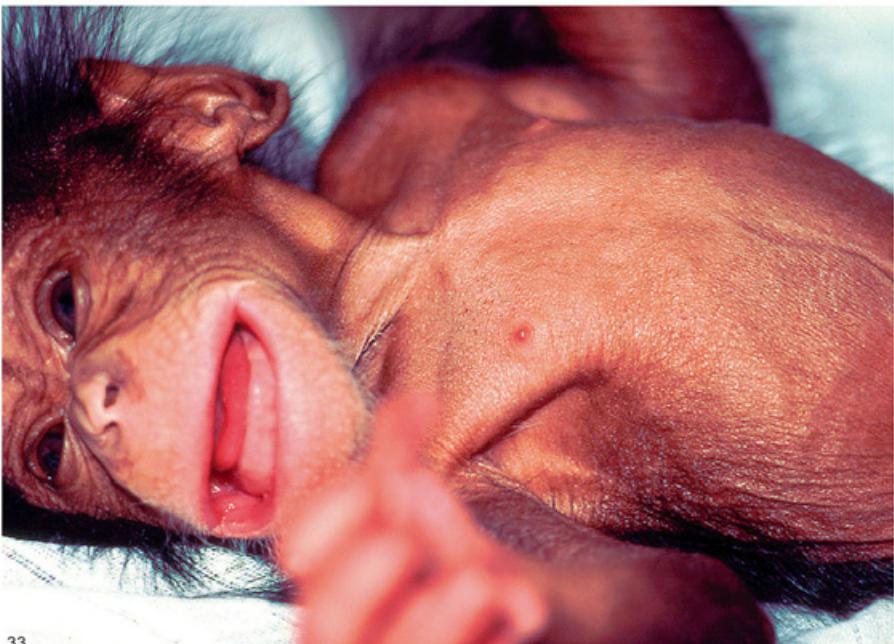

33

34

35

36

37

38

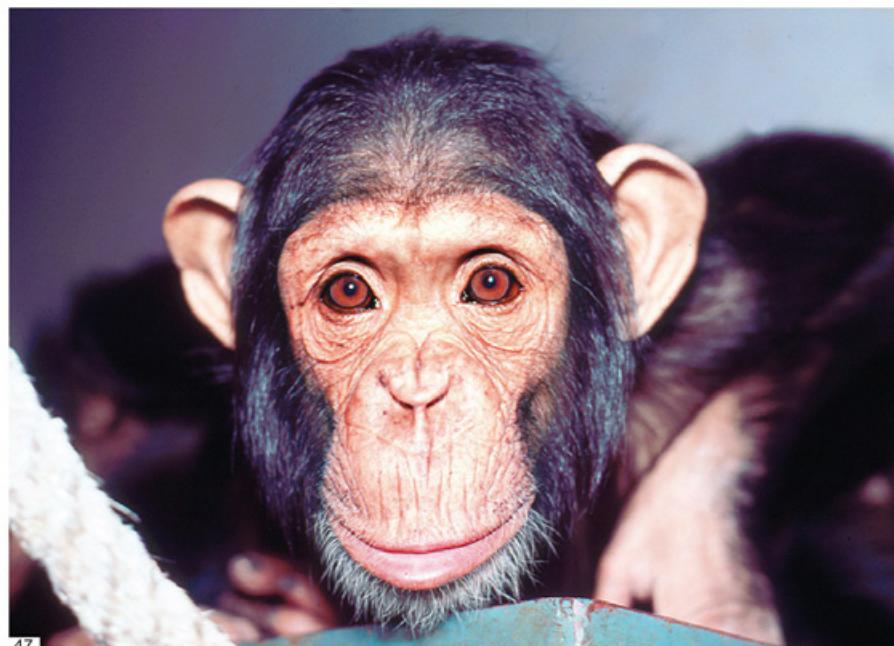

39

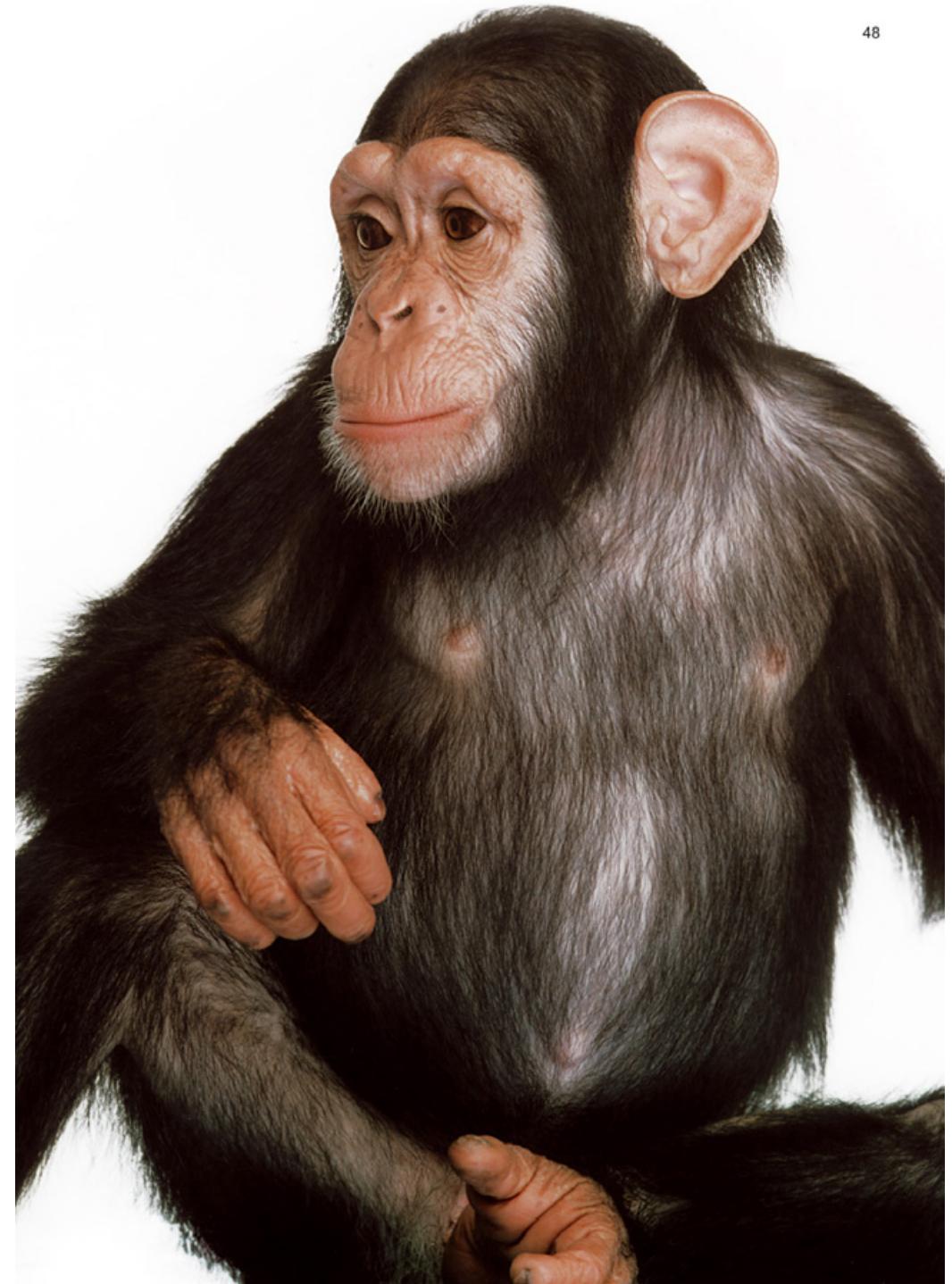

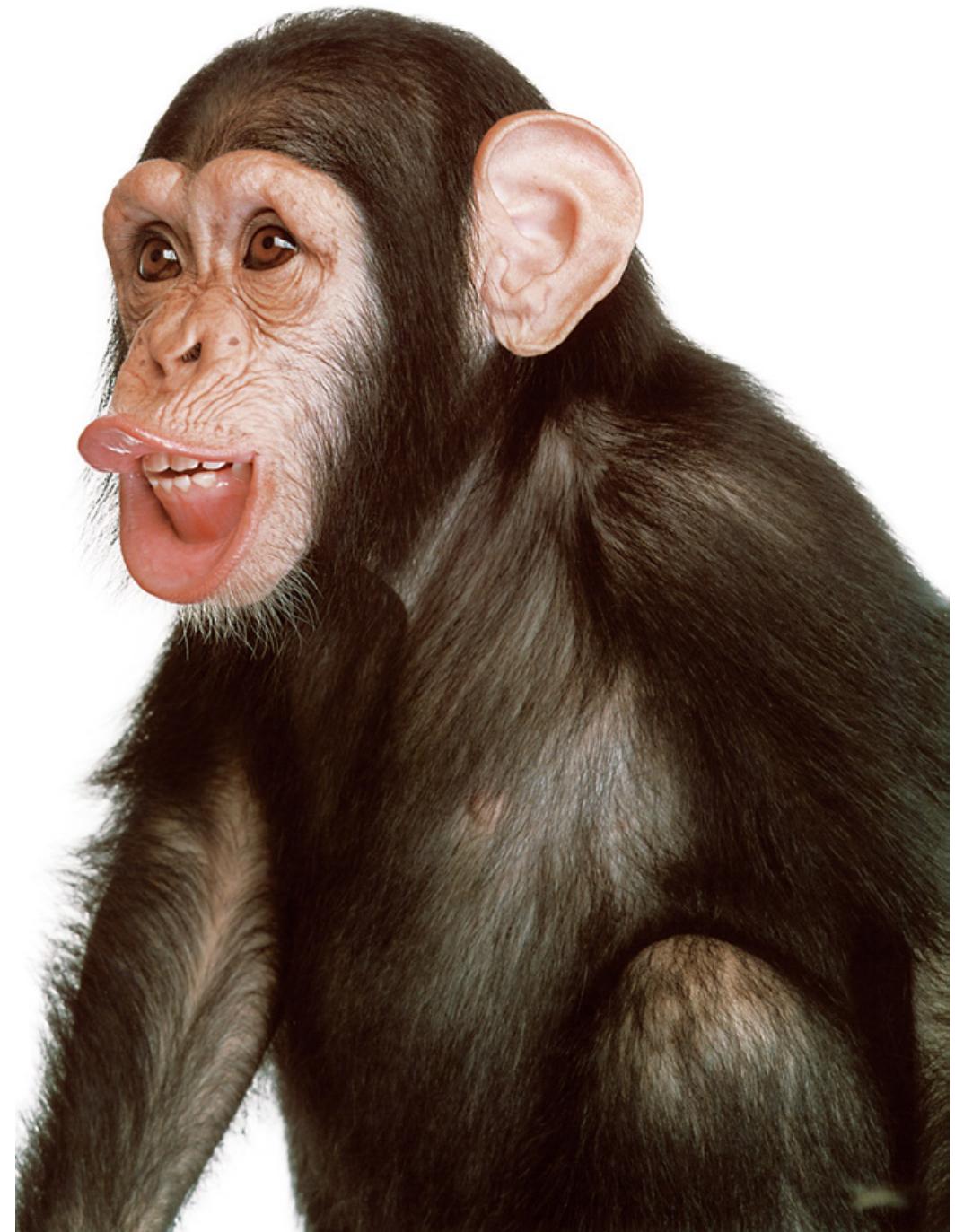
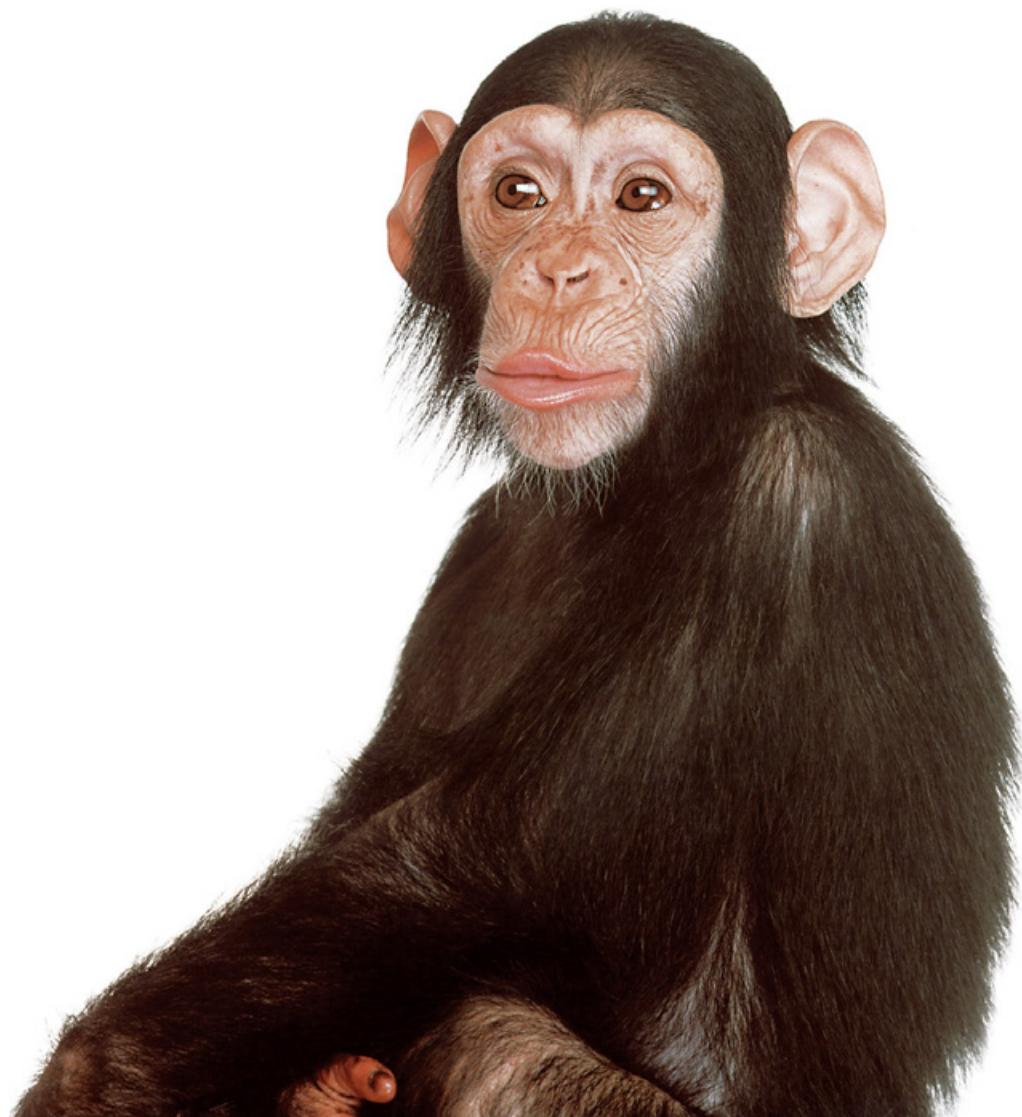
46

47

48

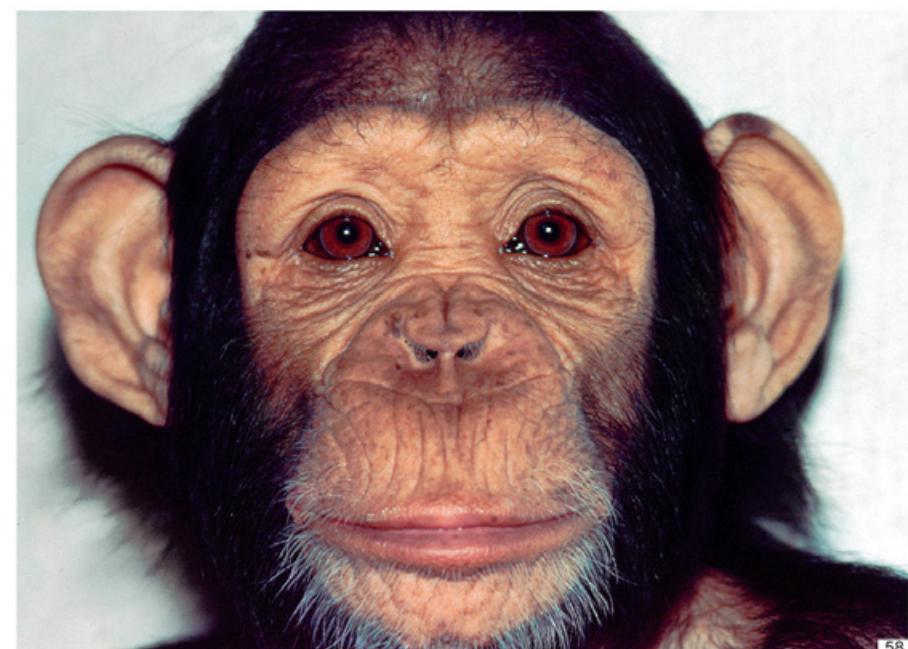
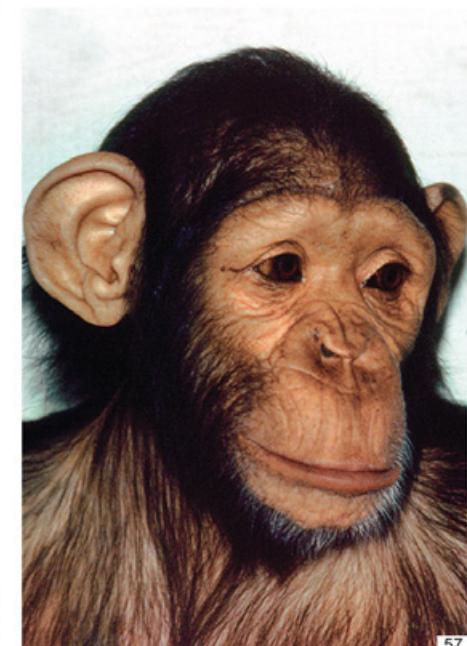

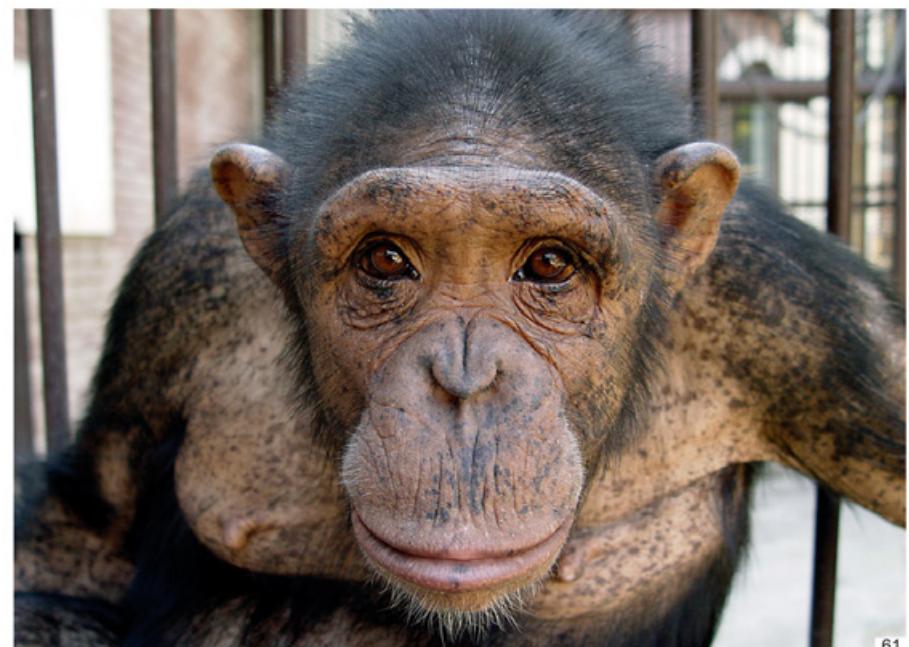
53

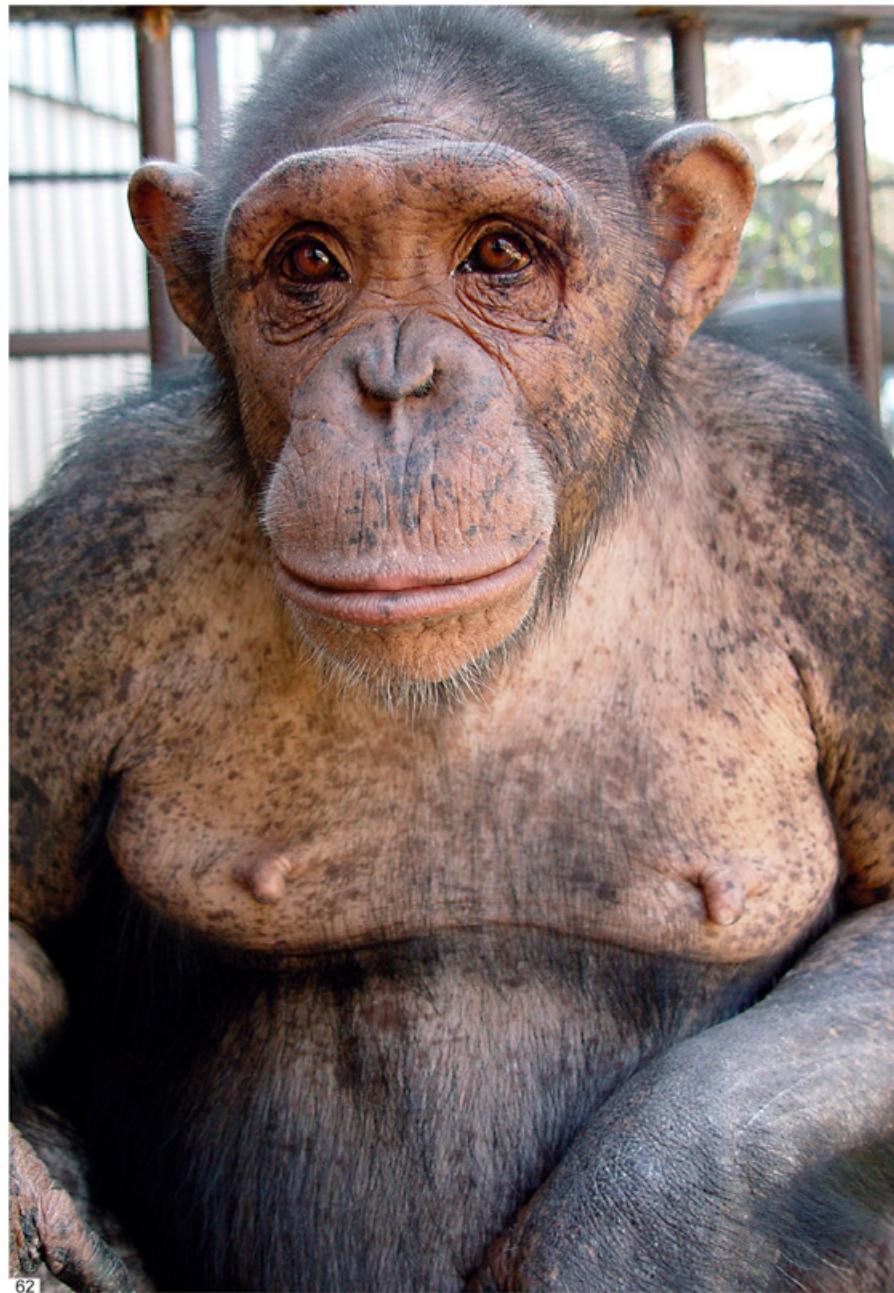

54

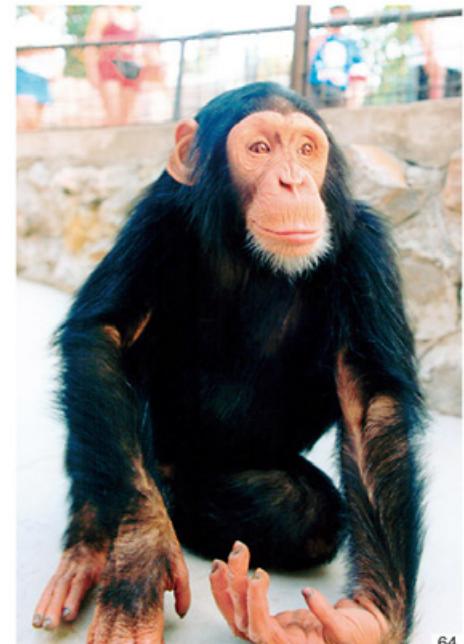

62

63

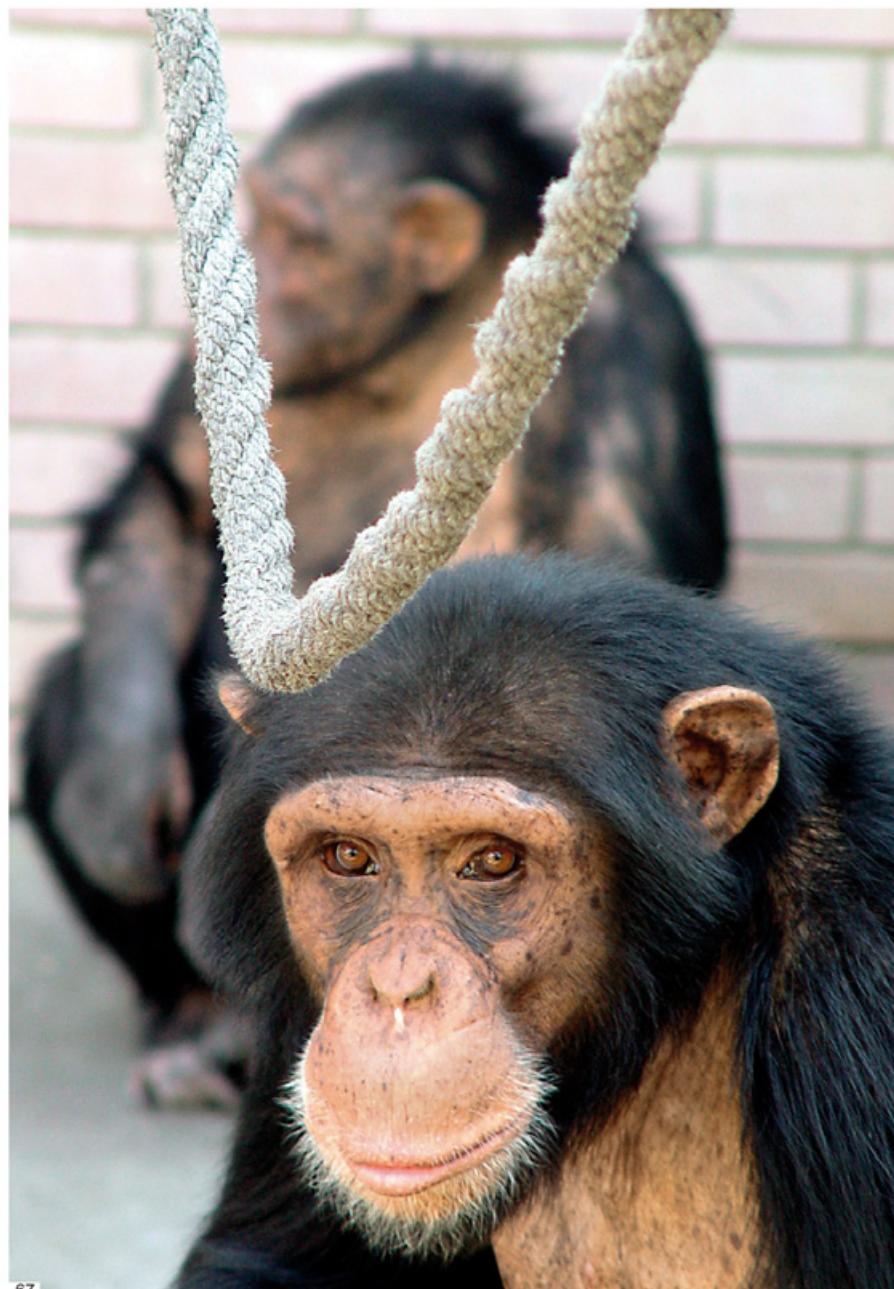
64

65

66

67

68

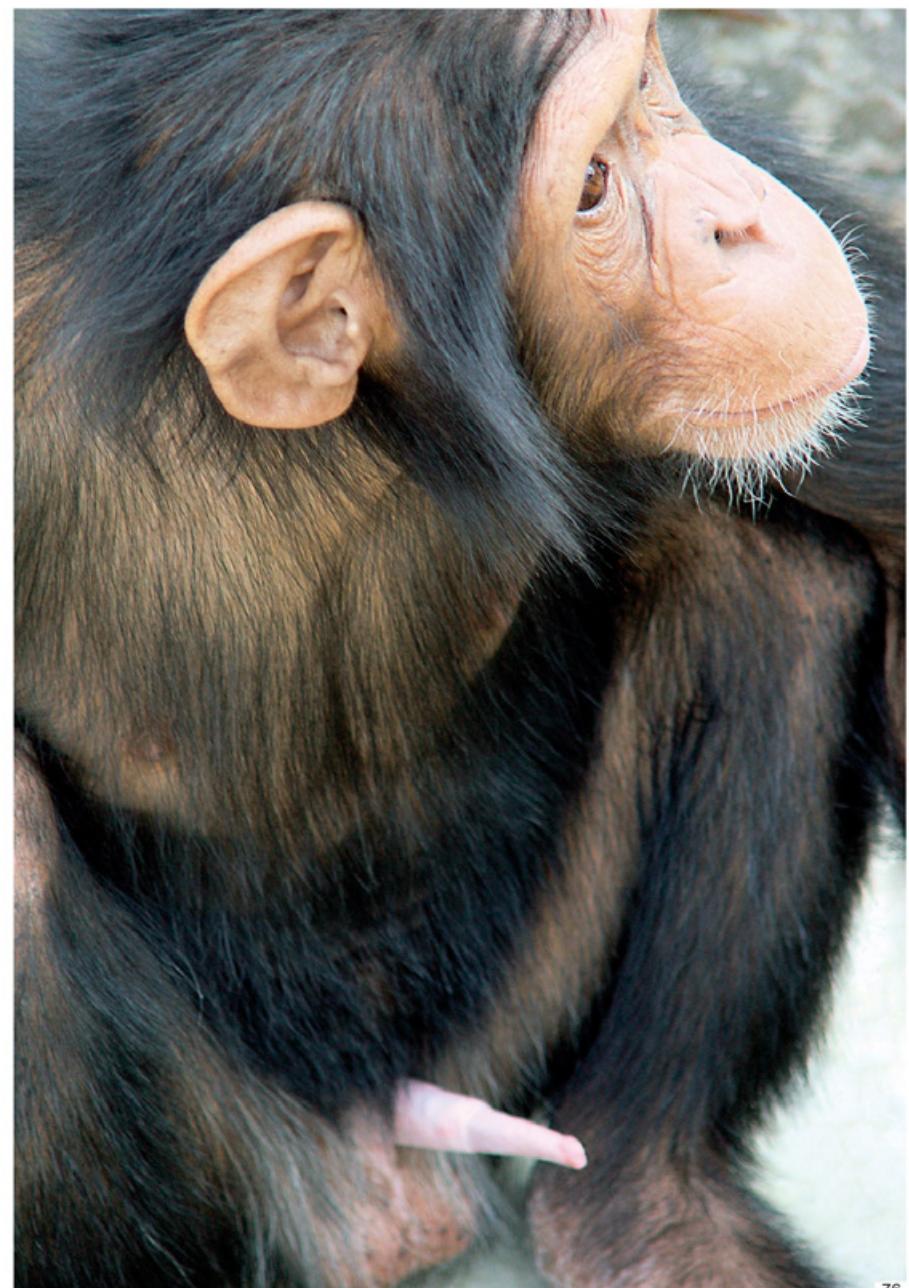
73

74

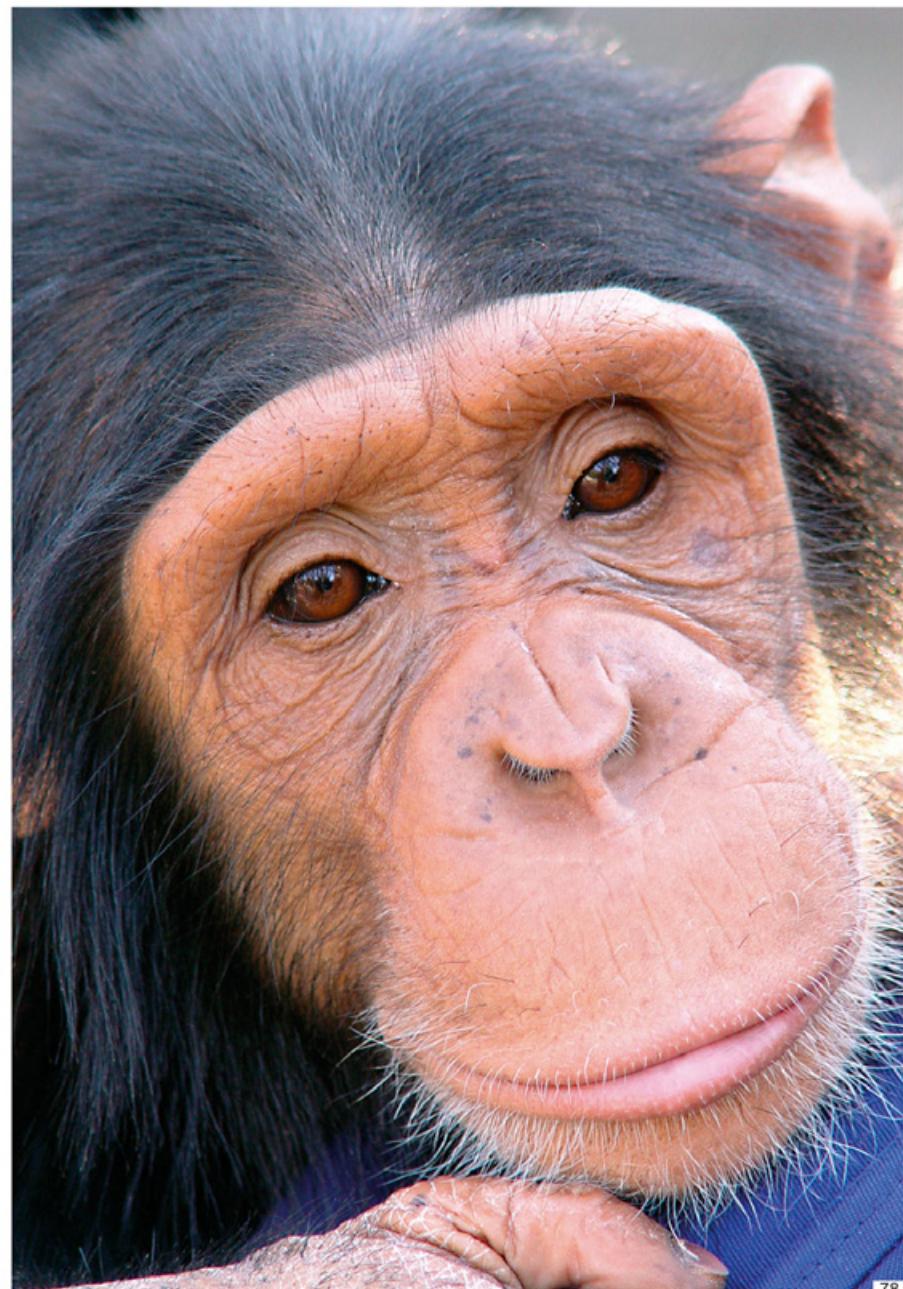
75

76

77

78

79

80

81

82

87

88

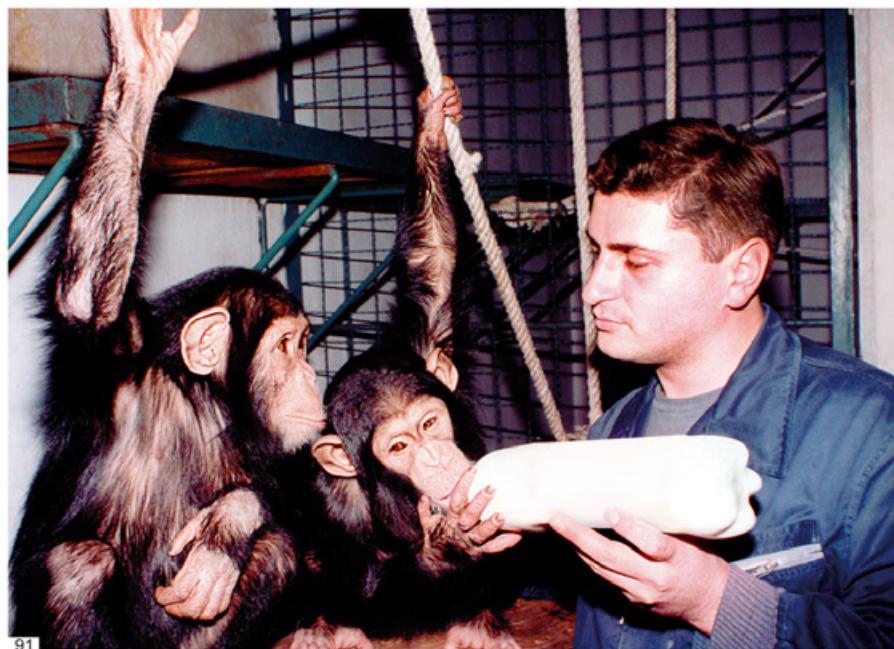
89

90

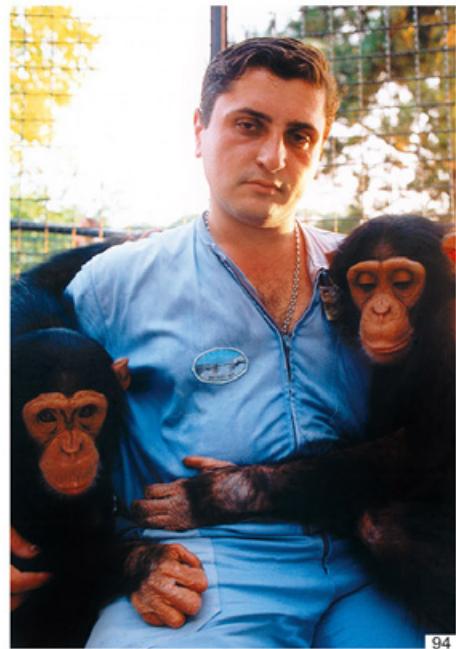
92

91

93

94

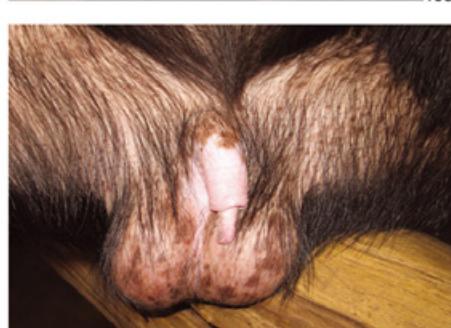
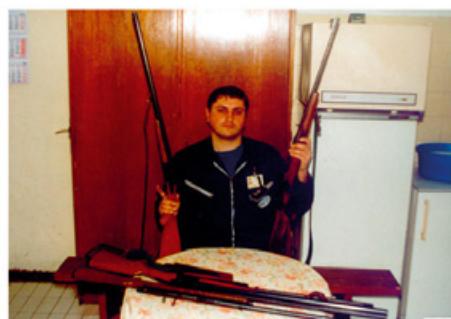

ITALIEN. Präven Johanna Paulus i skyddar ögonen med en färgad glasögon. Här har hon körts av en vecus-audience. Nu att hennes ögon är förtvivlade.

Foto: REUTERS

FRANKRIKE. Frankrike täcker ögonen — men ingenting annat än att titta ut i himlen nu se den totala solförmörkelsen.

Foto: REUTERS

MALMÖ. Rymdingenjör David Matzgren vändar ryggen mot Öresundshavet för att kolla förmörkelsen.

Foto: TORSJOHN ANDERSSON

STOCKHOLM. Spanar mot solen.

Foto: KIRILIN HEDBERG

CORNWALL, ENGLAND. När det var en timme kvar till totalförmörkelsen och männen bodde i ett hotell i området sattes det i gång att regna.

Foto: SEAMUS MURPHY

PORUGAL. En ung bond tar sig en solslit strax före välgående i Santa Mariaskyrkan i portugisiska Bragança. Förmörkelse: 76 procent.

Foto: EPA

Solen hade inte tröttnat på oss...

FALMOUTH. Meteorologerna hade alldeles rätt. Och de där överpräglade solförmörkelsens omvänta omvänta.

När det var dags för den totala solförmörkelsen här i Cornwall klockan elva och elva i går förmiddag, då var himlen av ogenomträngliga molnmassor.

Månader av spänning förväntan var på väg att minska ut i snopen sorg och stor beväikelse.

Men solen visade sig vara att det inte blev på detta.

Trots vidret var detta en alldeles överväljande upplevelse, även för oss lättrelaxade vete-

nare från Sverige.

Själv var jag i Sveriges fjärde gängen, den 30 juli 1964. Just minnes det, än väg.

Beden tagit på morgonen dessna vända tog vi

oss till en art med dystert sitzen invänta något som

förmögnaden skulle gå oss sparfat förbi.

HÄR VAR VI ALLTSÅ, mitt i den tolv mil-

broda mänskugebanans contrur, här ha-

de vi tänkt åt uppehåll många mycket speci-

ala och skräckfulla saker.

Falconsorth, skulle totalförmörkelsen

vara maximalt lång, i två minuter

och sex sekunder. Och då finna det

sig en plats i skytten för att titta fram igenom. Så snällig, obe-

skrivigt synd.

Övervända mänskliga i hel-

hetta, hundratals mil och nästan

ett dygn förr, när solen var läng-

stund. Sen var justerat där igen, berät

över huvudet. Solen hade inte tröttnat på

det för gott, vi andades ut, gemensamt,

och bröt ut i lösgrått.

Själv red jag mina ögon och gav natu-

rens mäster en stående ovation. För

det här var det första och märkvärdigaste fö-

reställningen jag någonsin sett.

Cecilia Hagen

Cecilia Hagen är krönikör och Expressens kor-

respondent i London.

163

164

165

166

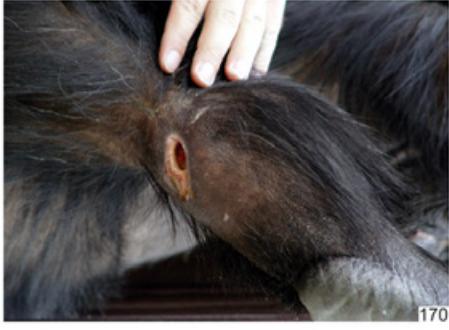
167

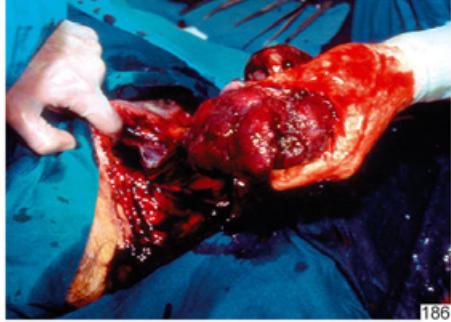
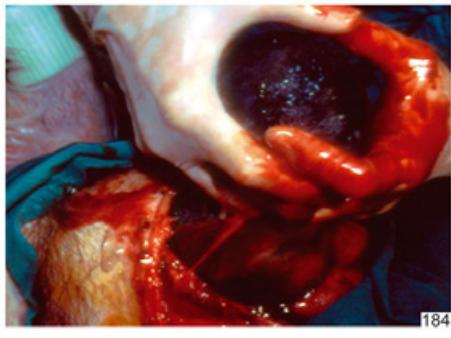
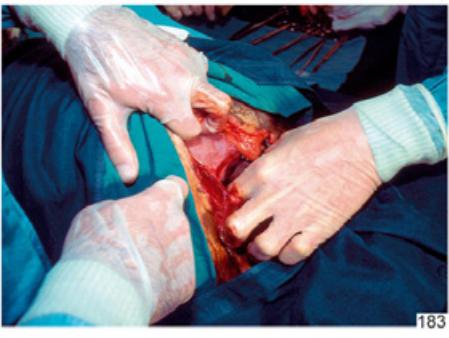
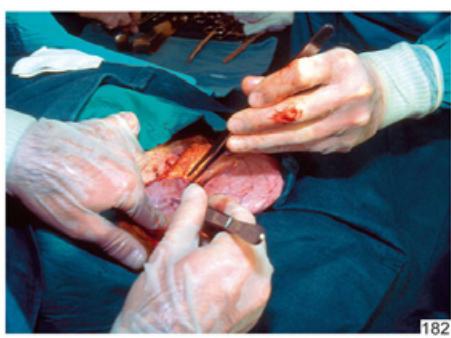
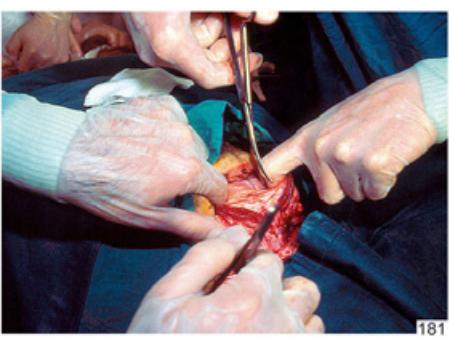
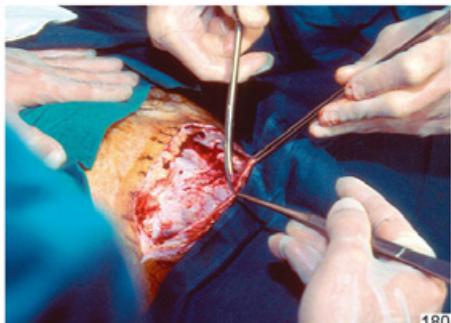
168

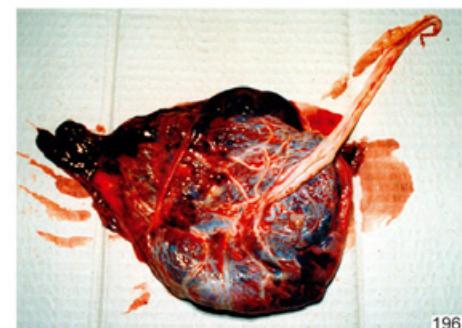
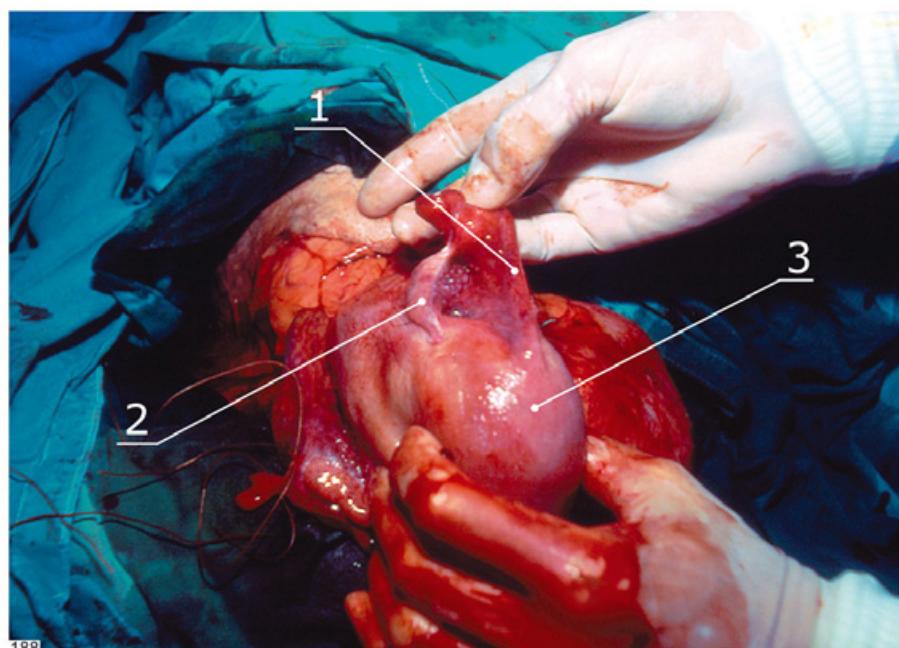
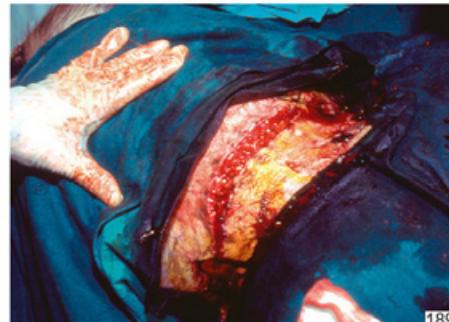
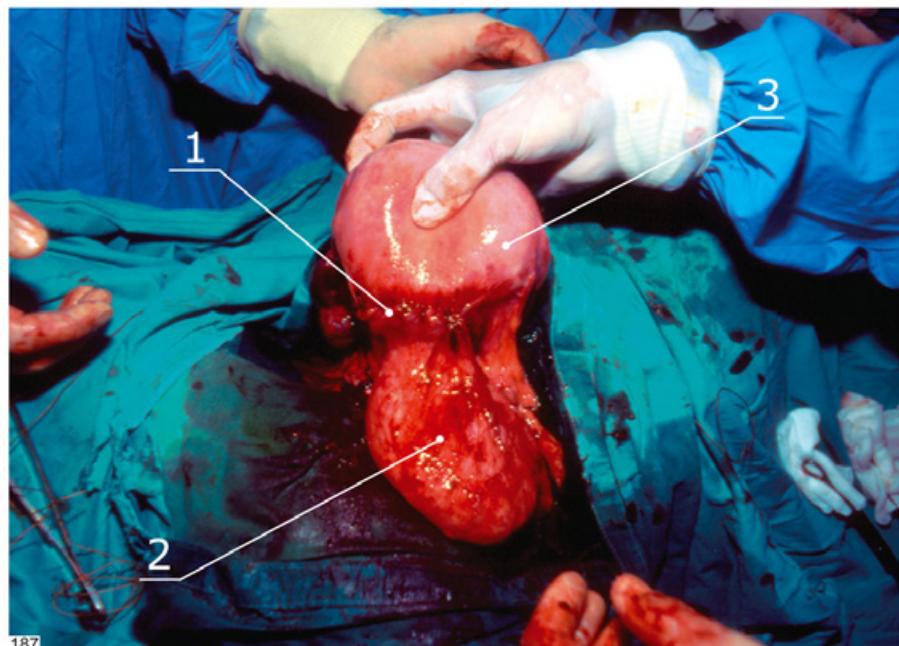

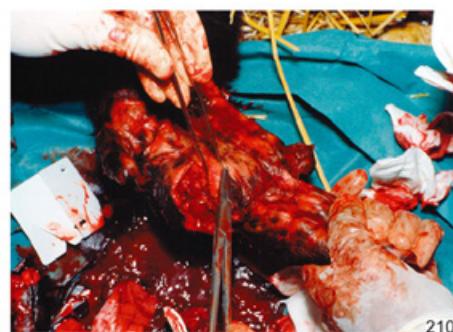
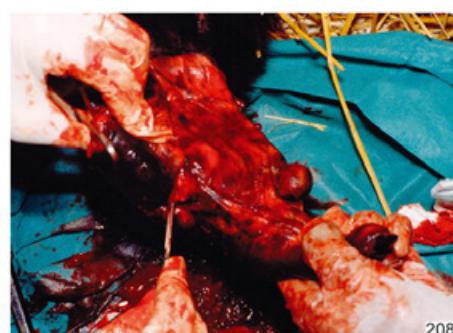
169

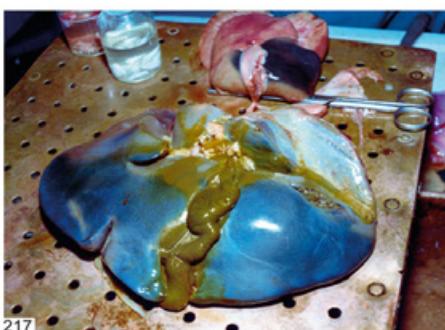
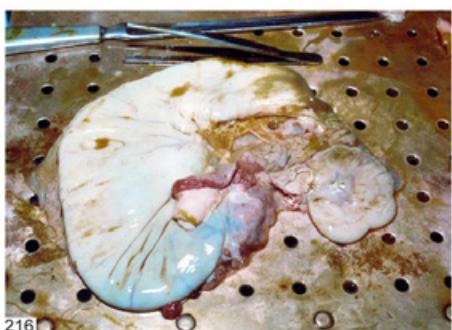
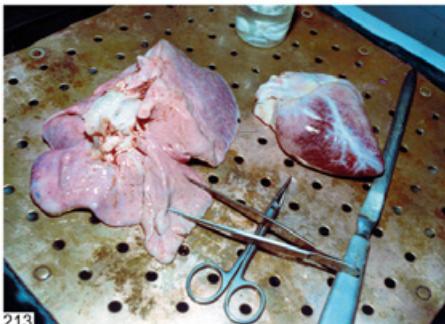
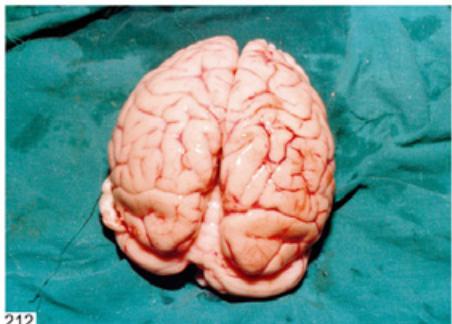

170

POPIS CRNO-BELIH FOTOGRAFIJA

Strana 23 – Sami (autor fotografije nepoznat).

Strana 27 – Sami na krovu garaže u Ulici Cara Dušana, tokom njegovog drugog bekstva (fotografije pozajmljene iz arhive Policije Beograda).

- Na fotografijama se vidi da se raduje dolasku Vuka Bojovića, a ujedno mu se i žali.

- Direktor Bojović prislanja merdevine na krov garaže i počinje da se penje.

- Susret je bio dirljiv. Pali su obostrani zagrljaji. Vidi se kako Sami ljubi Bojovića. Pošto je bio hladan period, Samiju je ognut krzneni prsluk, ali brzo ga je skinuo. Zatim mu je ponuđen topli čaj sa dosta meda, da se okrepi i zgreje.

- Bojović bezuspešno pokušava da nagovori Samija da side sa garaže, kako bi ga poveo put Vrta.

- Ubeđivanje je dugo trajalo, ali videlo se da nema efekta.

- Zbog niske temperature se nije smelo odugovlačiti. Doneta je odluka da se Sami uspava. Vuk Bojović odlazi sa krova.

- Sami je verovatno već imao iskustva s puškom za uspavljanje. Videći da je pripremaju, uznenirio se i uz glasne krike počeо je da doziva Bojovića. Molio je za pomoć i zaštitu.

- Vidi se kako je Samija pogodio špric sa anestetikom u mišić iznad laka desne ruke. Desetak minuta kasnije je čvrsto spavao i u takvom stanju je bezbedno vraćen u kavez.

Strana 28 – Na fotografijama se vidi kako uspavanog Samija u mreži spuštaju sa krova i deo okupljenog naroda koji je došao da Samiju da podršku (foto Imre Sabo).

Strana 35 – Sami u novom kavezu (autor fotografije nepoznat).

Strana 36 – Izgled kaveza za šimpanze u staroj majmunari (autor fotografije nepoznat).

- Sledeće fotografije pokazuju unutrašnje kaveze za šimpanze u novoj majmunari, spoljašnji izgled zgrade za majmune i izgled spoljnih kaveza za šimpanze (foto Zoran Rajić).

- Na poslednjoj fotografiji je Vuk Bojović sa Samijem, koji se nalazi u novom kavezu (autor fotografije nepoznat).

Strana 38 – Direktor Bojović sa dvomesečnom Zoricom – prvim mladunčetom šimpanze rođenim u našem Vrtu (autor fotografije nepoznat).

Strana 53 – Zorica kad joj je bilo dva meseca (autor fotografije nepoznat).

Autor je spušta u ogradicu koja je izložena pogledu posetilaca.

Strana 59 – Autor u šetnji po Vrtu sa Zoricom kad joj je bilo nešto više od godinu dana (autor fotografije nepoznat).

Strana 65 – Zorica 2005. godine. Autor pokazuje njene zube (foto Slobodan Stanković).

Strana 78 – Jova 2005. godine (foto Zoran Rajić).

Strana 96 – Autor sa trogodišnjom Zoricom u šetnji po Vrtu (autor fotografije nepoznat).

Strana 98 – Vuk Bojović i autor sa šestomesečnom Zoricom na gostovanju u jednoj TV emisiji (autor fotografije nepoznat).

Strana 102 – Vuk Bojović drži tek rođenog Samija juniora. Pored njega i autora su lekari koji su izvršili carski rez (autor fotografije nepoznat).

Strana 106 – Sekvence iz filma "Podzemlje", režisera Emira Kusturice.

Strane 111-114 – Sami Junior sa "Tarzonom i Džejn" (foto Zoran Džeferdanović).

Strana 160 – Određivanje položaja ploda kod Lijane ultrazvukom, neposredno pred početak carskog reza (autor fotografije nepoznat).

ZAHVALNICA

Neki moji prijatelji pružili su mi dragocenu pomoć u radu na ovoj knjizi. Uložili su svoje vreme i trud, ne tražeći pri tom nikakvu nadoknadu, na čemu im veoma zahvaljujem.

Posebno zahvaljujem **Vuku Bojoviću** na poverenju, velikoj podršci i razumevanju.

Posebno zahvaljujem **Branku Stevanoviću** na vremenu i trudu uloženom u lektorisanje ove knjige.

Posebno zahvaljujem **Draganu Todoroviću** na vremenu i trudu uloženom u obradu fotografija i pripremu knjige za štampu.

Posebno zahvaljujem **Miči Isailoviću** na vremenu i trudu uloženom u razvijanje slajdova i izradu fotografija.

Među onima koji su mi pomogli i kojima ovim putem izražavam veliku zahvalnost nalaze se i:

Irena Delić
Vladimir Filipović
Suzana Gavrilović
Aleksandar Kragić
Željko Lovrić
Mirko Mandić
Slavko Mandić
Predrag Mladenović
Dragana Pavlović
Rada Romanić
Nemanja Subotić
Stanislav Subotić
Jelena Todorović
Marko Vujić

Crtež na strani 34 je projektantski presek nove majmunare.
Crteži na strani 139 su pozajmljeni iz brošure firme TELINJECT.

DONATORI

Posebno zahvaljujem firmama i ljudima dobre volje koji su podržali ovaj projekat i materijalno pomogli njegovu realizaciju. To su:

Svetlana Rajić-Dubovskaja
Buba Momirović
Nataša Vanoli
Srđan Manojlović
Zoran Ulić

ZOOLOŠKI VRT GRADA BEOGRADA
Mali Kalemegdan 8, Beograd 11000,
Srbija
011 26 245 26
www.beoozovrt.izlog.org
direktor Vuk Bojović

KATEDRA ZA BIOLOGIJU
FAKULTET VETERINARSKE MEDICINE
UNIVERZITET U BEOGRADU
Bul. oslobođenja 18, Beograd 11000,
Srbija
011 265 88 94, 011 36 154 36 / 347
www.vet.bg.ac.yu/~biolog
šef katedre Zoran Stanimirović

ZOO PARK JAGODINA
Braće Dirak bb, Jagodina 35000, Srbija
035 244 728
www.zoovrtjagodina.co.yu
direktor Milutin Antić

BOGOJEVIC BUSINESS PORTALS

jedini način da vam sajt bude uvek aktuelan
standardizovana markentiška tehnologija sposobna da predstavi vaše proizvode i usluge potencijalnom potrošaču
<http://bogojevic.com>
direktor Jovan Bogojević

RUNEXPO
Ibarska 13, Beograd 11000, Srbija
011 313 25 96, 065 444 777 8,
065 4 101 999
www.runexpo.co.yu
direktori Bojan Veličković i Vladimir Beatović

RUNEXPO
EVENT, EXIBITION PRODUCTION HOUSE

KOZMETIČKI SALON BELLA DONNA
Trgovačka 26, Žarkovo, Beograd 11000,
Srbija
011 25 063 26, 064 22 30 696
direktor Miljana Veličković

STAN ART
časopis za negovanje kulture stanovanja
011 33 42 773
direktor Snežana Lovrić

JUVELIRNICA RAPAPORT
nakit ukrašen dijamantima -
brilijantima, i drugim dragocenim
kamenjem
Tržni centar Milenijum,
Knez Mihailova 19-21, Beograd 11000,
Srbija
011 218 66 56
www.rapaport.co.yu
direktor Ilija Rapaić

LUNATRONIK AD
alarni, sistemi video nadzora,
protivpožarni sistemi, video intarfonii...
Požeška 36, Beograd 11030, Srbija
011 3 558 446, 011 30 55 171
www.lunatronik.co.yu
direktor Bata Vulović

RASADNIK LEPO POLJE
nekoliko stotina vrsta četinara i liščara,
drveća, žbunja, puzavica...
Partizanska 25, Liplje-Ljig 14246,
Srbija
014 85 602, 014 85 560, 063 770 39 79
www.lepo-polje.co.yu
direktor Dragan Gajić

S. Z. R. ELEKTROMEHANIKA
servis frižidera, zamrzivača i klima
uređaja
Dr. Agostina Neta 20, Novi BG 11070,
Srbija
011 21 72 353, 011 22 700 29, 063 246 353
direktor Miloš Borojević

SADRŽAJ

Uvod.....	III
Rekli su o rukopisu.....	V
 Taksonomija	2
Džejn Gudal	3
Život šimpanza u prirodi.....	4
Ugroženost šimpanza	15
Izgled šimpanza.....	19
Životni vek i dimenzije.....	22
Prve šimpanze u Beogradu	22
Prva trudnoća	37
Prvi sati života	41
Prvi dani života.....	42
Odrastanje mladunaca.....	43
Dimenzije.....	85
Autor.....	96
Saradnici	101
Poznati.....	105
Tarzan	110
Ishrana i lečenje	115
Rad u sektoru IV	144
Povrede	151
Carski rez	159
Operacije.....	181
Obdukcija	182
 Fotografije u boji.....	185
 Popis crno-belih fotografija	IX
Popis crteža.....	X
Zahvalnica	XI
Donatori.....	XII
Sadržaj.....	XV

BEOGRADSKIE ŠIMPANZE

Autor i izdavač
Zoran B. Rajić

Lektura
Branko Stevanović
Ljubiša Milić

Obrada fotografija i priprema
Dragan Todorović

Štampa
Zlatni presek
Vojvode Vlahovića 52 i, Beograd

Obim
272 strane

Tiraž
500

I izdanje
Beograd
Oktobar 2007. godine

© 2007 Zoran Rajić
Sva prava zadržava autor.

Ova knjiga ne sme biti reproducovana u celini ili u delovima bez pisane saglasnosti autora.

CIP - Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије, Београд 599.883.4(497.11) 59:069.029(497.11)	
РАЈИЋ, Зоран Б. Beogradske šimpanze / [autor Zoran B. Rajić]. - 1. izd. - Beograd : Z. Rajić, 2007 (Beograd : Zlatni presek). - XIV, 184 str., [72] str. s tablama : ilustr. ; 29 cm	ISBN 978-86-902397-3-3
Podatak o autoru preuzet iz kolofona. - Tiraž 500. - Str. V-VIII: Recili su o rukopisu / Vuk Bojović ... [et al.].	
ISBN 978-86-902397-3-3 a) Зоолошки врт (Београд) b) Шимпанзе COBISS.SR-ID 143677196	

